

Romano nevo l'il

Rómsky nový list – nezávislé kultúrno-spoločenské noviny Rómov na Slovensku

3/2023

Ročník 33

Nepredajné

Digitálne vylúčenie

Milí čitatelia, prinášame vám posledné číslo z ročníka 2023. Po dlhej dobe vyšli noviny v roku, v ktorom mali byť vydané. Pravdou je, že sme žiadali zdroje len na tri čísla, aby sme vydávanie novín stihli v aktuálnom roku. Rozsah jedného vydania je rozšírený na 20 strán (štandardne ich má 12). Projekt realizujeme s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín SR.

Obálkou čísla poukazujeme na aktuálny problém – rozhodnutie súdu o tom, ako „systém“ nezabezpečil počas covidu prístup k vzdelávaniu pre všetkých rovnako. Žiačka z osady v Jarovniciach by mala od štátu dostať odškodné za to, že sa nemohla vzdelávať dištančnou formou, keďže tá sa realizovala prevažne online. Aj keď rozhodnutie súdu ešte nie je právoplatné, je prinajmenšom prelomové. Vďaka patrí Poradni pre občianske a ľudské práva.

V čísle prinášame ďalšie rozhovory so zaujímavými ľuďmi, venujeme sa téme rómskeho holokaustu aj bielym miestam v dejinách Rómov, akým je napríklad pogrom v Pobedime.

V krátkej správe sa dozvieme o ďalších laureátoch ocenenia Roma Spirit za rok 2023, kde sú noviny partnerom. V roku 2024 plánujeme podrobnejšie predstaviť niektorých ocenených.

V predchádzajúcom čísle sme na titulnej strane predstavili troch rómskych poslancov a tri rómske poslankyne Národnej rady

Slovenskej republiky. V tomto čísle prinášame rozsiahlu anketu s otázkou, čo od nich ľudia očakávajú. Pýtali sme sa aj na očakávania od nového splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity.

Na záver chcem ešte poukázať na rozsiahly príspevok o osobnosti učiteľa, charistu a spisovateľa Ľudovíta Didiho. Oplatí sa ho prečítať.

Verím, že sa stretneme pri čítaní novín aj v roku 2024. Želám vám všetko dobré.

Roman Čonka,
šéfredaktor Romano nevo l'il

Starosta Jarovnic Giňa: Náhrada výučby počas pandémie bola ťažko dosiahnuteľná

Jarovnice, 28. november (TASR) – Rozhodnutie súdu poukázalo na obrovskú digitálnu priepasť, respektíve digitálne vylúčenie, s ktorým sa stretávajú obyvatelia marginalizovaných rómskych komunít. V súvislosti s rozhodnutím Okresného súdu v Prešove, ktorý priznal odškodné žiačky z Jarovnic pre vzdelávanie počas pandémie covid-19 to uviedol tamojší starosta Florián Giňa. Ako povedal, učitelia sa počas pandémie maximálne snažili žiakom nahradiť výučbu.

„Krizová situácia poukázala na významnosť digitálneho sveta v dnešnej dobe a súčasne odhalila negatívne dosahy na tých, ktorí sú z digitálnej komunikácie vylúčení. Najviac bol tento význam zreteľný v rodinách s deťmi v školskom veku. Ministerstvo školstva vnímalo online formu štúdia ako najefektívnejšiu náhradu tradičného vzdelávania, avšak v lokalitách, kde je väčšina žiakov zo sociálne vylúčeného prostredia, ako je tomu aj v našej obci, sa to ukázalo ako problém, ktorý mnohí nevedeli prekonať,“ dodal Giňa.

Pedagógovia v oboch základných školách v obci sa podľa neho snažili vyvinúť maximálne úsilie, aby žiakom zabezpečili adekvátnu náhradu vzdelávania. „V našich podmienkach to bolo veľmi ťažko dosiahnuteľné. Chápem, že pandémia bola pre mnohých ťažkou a nečakanou skúškou a otestovala našu (ne)prípravenosť na podobné situácie. Aj tento súdny proces je dôkazom toho, že sme sa s jej dôsledkami ešte stále úplne nevyrovnali,“ skonštatoval Giňa.

Nedostatok schopností využívať nové technológie alebo obmedzená dostupnosť týchto nástrojov a internetu vedie podľa neho k rastúcej nerovnosti v mnohých oblastiach každodenného života.

♦ Obchodovanie s ľuďmi. Foto: archív OZ Minority

Vedia školy o rizikách obchodovania s ľuďmi?

Human trafficking alebo Manušengero bikenkeriben je názov projektu, ktorý v roku 2023 realizovalo občianske združenie MINORITY SK v rámci výzvy MARIO projektu a bol finančne podporený Minority Rights Group Europe (Pilnet) so sídlom v Maďarsku. Členovia občianskeho združenia MINORITY SK navštívili žiakov a študentov v školách v okresoch Svidník a Stropkov a hovorili s nimi o téme obchodovania s ľuďmi aj formou dotazníkového prieskumu. Vyhľadali obeť, ktoré v zahraničí zažili obchodovanie s ľuďmi v rôznych formách na vlastnej koži a ich príbehy prezentovali v školách a zároveň ich anonymne zdokumentovali videokamerou a umiestnili na kanáli Youtube, aby takýmto spôsobom zvýšili informovanosť o tejto téme. Facilitátorom občianskeho združenia MINORITY SK pre Slovensko bol Viktor Teru, ktorý pomáhal pri realizácii jednotlivých projektových aktivít. MINORITY SK ďakujú Viktorovi Teru a Helene Paňkovej za poskytnuté informácie a organizácii Minority Rights Group Europe (Pilnet) so sídlom v Maďarsku za finančnú podporu.

(red)

Okresný súd v Prešove priznal odškodné žiačky pre vzdelávanie počas pandémie

♦ Ilustračná fotografia RNL

Prešov, 27. november (TASR) – Okresný súd v Prešove priznal odškodné dieťaťu z Jarovnic, ktoré nemalo prístup k vzdelávaniu počas pandémie ochorenia covid-19. Išlo o žalobu voči Slovenskej republike zastúpenej Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu SR v novembri 2022. Súd žalobe vyhovel a priznal odškodnenie v celej požadovanej výške tritisíc eur. Rozsudok nie je právoplatný.

Dievča z marginalizovanej komunity v žalobe namietalo, že štát v čase prerušenej prezenčnej výučby v základných školách počas pandémie zaviedol čiastočné vzdelávanie. Bolo podľa nej podmienené digitalizáciou – prístupom k internetu a digitálnym technológiám, vlastným počítačovým zariadením a počítačovými zručnosťami. Tie však ona ani jej rodina nemali a štát ich nijako nezabezpečil.

Súd na verejnom pojednávaní 6. novembra vyhlásil rozsudok, ktorým určil, že štát porušil zásadu rovnakého zaobchádzania a do-

pustil sa diskriminácie v prístupe k vzdelaniu a právu na prístup k informáciám a slobode prejavu. „A to neprijatím primeraných opatrení vrátane zabezpečenia prístupu k internetu a digitálnym technológiám, ktoré by zabezpečili rovný prístup žalobkyne ku vzdelaniu v čase prerušenej prezenčnej výučby počas pandémie covid-19,“ uviedla hovorkyňa Krajského súdu v Prešove Ivana Petrufová.

Súd podľa hovorkyne v danom prípade nespochybňuje nutnosť riešenia situácie v oblasti vzdelávania a školskej politiky počas pandémie s cieľom ochrany zdravia a života ľudí. „Avšak prijaté opatrenia mali reagovať na existujúcu nerovnosť v marginalizovaných skupinách, ktorými je aj rómska komunita. Žalobkyňa v konaní preukázala, že na prvý pohľad neutrálne kritérium dopadá o poznanie silnejším spôsobom na chránenú marginalizovanú rómsku komunitu, ktorej je členom,“ doplnila.

Podľa Poradne pre občianske a ľudské práva, ktorá jej zabezpečila bezplatné právne zastupovanie v súdnom konaní, ide o prvý rozsudok svojho druhu nielen na Slovensku, ale i v Európe. Podľa poradne poukázal na znevýhodnenia v prístupe k digitálnym technológiám a internetu, ktorým čelia niektoré skupiny v slovenskej spoločnosti a ktoré majú širší systémový charakter.

„Rozsudok súdu potvrdzuje závažné zlyhanie štátu v čase pandémie. Štát nezabezpečil kvalitné vzdelávanie pre rómske deti, ktoré nemajú prístup k internetu, digitálnym technológiám a nemajú digitálne zručnosti,“ uviedla advokátka spolupracujúca s poradňou a právna zástupkyňa žalobkyne Vanda Durbáková.

Podľa poradne škola v čase prerušenej prezenčnej výučby vzdelávala rómske deti iba distribúciou pracovných listov na týždennej báze, pričom im pri ich vypracovávaní neposkytovala podporu a ani ich nevyhodnocovala.

V Košiciach vyhlásili laureátov ceny Roma Spirit 2023

Košice, 26. november (TASR) – Ocenenie Roma Spirit 2023 spoznalo 25. novembra večer svojich laureátov. Vyhlásili ich v Národnom divadle v Košiciach. Cena bola udelená odbornou porotou v ôsmich kategóriách. Informovala o tom za organizátora Asociáciu pre kultúru, vzdelávanie a komunikáciu Michaela Miháliková.

V kategórii Mimovládna organizácia ocenenie získala nezisková organizácia Šukar Dživipen z Banskej Štiavnice, ktorá dlhodobo vykonáva komunitnú prácu v lokalitách Šobov a Povrazník. Aktivizuje miestne obyvateľstvo a darí sa im zapájať aj obyvateľov z majority.

Zdravé regióny – štátna príspevková organizácia Ministerstva zdravotníctva SR získala ocenenie v kategórii Spoločnosť a zamestnávateľ. Venuje sa zdravotnej mediácii a zlepšovaniu zdravia obyvateľov segrovaných komunít a je príkladom zamestnávania Rómov.

V kategórii Obec a mesto sa laureátom stala mestská časť Košice – Luník IX. Podľa nominácie vďaka činorodému vedeniu,

podpore mesta a spolupráci viacerých aktérov zaznamenala výrazný posun. Výsledky postupne pomáhajú prebýjať stereotypný obraz sídliska.

Porota ocenila i Paulínu Slepčíkovú z Košíc v kategórii Osobnosť. Ide o mladú ženu, matku a úspešnú vedkyňu v oblasti organickej chémie. Ako sa uvádza v nominácii, prešla dlhú cestu plnú prekážok, aby dnes svojimi odbornými skúsenosťami prispievala k zlepšovaniu kvality života a k pozitívnej prezentácii Slovenska.

V kategórii Média cenu získal projekt Príbehy bez hraníc – Mediálny inkubátor z dielne slovenskej spoločnosti Art Society a českej spoločnosti Glafka. Podľa nominácie vytvára zmysluplný, kreatívny prístup k rozvoju mediálnej gramotnosti a k vzdelávaniu mladých mediálnych tvorcov. Poskytuje priestor na sebarealizáciu rómskej mládeže a prináša zaujímavé príbehy zo života Rómov.

Umelkyňa a hudobníčka Barbora Botošová z Bratislavy získala cenu v kategórii Kultúra. Podľa nominácie jej dlhodobý

umelecký prínos, ale aj široký záber v oblasti vzdelávania mládeže významným spôsobom prispieva k popularizácii a rozvoju rómskej kultúry.

Natália Gažiová z Košíc ako žiačka deviateho ročníka svojou ochotou a duchapritomnosťou pomohla mladíkovi na autobusovej zastávke a privolala potrebnú pomoc. Získala ocenenie v kategórii Čin roka.

Špeciálna cena poroty bola udelená in memoriam Daniele Hivešovej Šilanovej, slovenskej spisovateľke, dramaturgičke a scenáristke, spoluzakladateľke rómskeho divadla Romathan, za jej celoživotný prístup a prácu v prospech nediskriminácie,

♦ Laureáti 2023. Foto: archív Roma Spirit

rozvoja kultúry, publicistiky a divadelného umenia.

Roma Spirit je verejným ocenením a zviditeľnením príbehov a aktivít prinášajúcich riešenia výziev, ktorým čelia rómske komunity a celá spoločnosť. Oceňuje a širokej verejnosti približuje aktivity organizácií a jednotlivcov zamerané na podporu integrácie rómskej menšiny do spoločnosti a na zlepšenie jej životnej situácie.

Učiteľ a disident Ľudovít Didi: Tu bol systém, kde nebolo zmilovania, kde nebolo nič. Hľušiť, brigádovať, robiť, oslavovať – toto bol komunizmus

Účastník protikomunistického odboja a zároveň prvý rómsky autor románov v slovenskej literatúre, slovenský učiteľ, disident. Meno Ľudovít Didi opäť zarezonovalo v našej spoločnosti v januári 2023, desať rokov po jeho smrti. Prezidentka Slovenskej republiky Zuzana Čaputová už tradične udeľovala 1. januára 2023 štátne vyznamenania počas slávnostnej ceremónie v Slovenskej filharmónii. Ľudovít Didi ml. prevzal na ceremónii za svojho otca Rad Ľudovíta Štúra III. triedy in memoriam za mimoriadne zásluby o demokraciu a jej rozvoj, ľudské práva a slobody a ich ochranu.

Na obdobie pred Nežnou revolúciou (1989) spomínal Ľudovít Didi takto: „Po prepustení som musel predať auto, nábytok aj rodinné šperky manželky, inak by sme zomreli od hladu. Volali ma na ŠTB do Nitry, prezerali poštu, vo Vrábľoch ma sledoval tajný. Syn sa až na tretí raz dostal na štúdium vysokej školy, aj druhý syn a dcéra išli najskôr za učňov, až okľukou sa dostali na vysokú školu“.

Narodil sa 16. januára 1931 v Púchove ako nemanželské dieťa a podľa spomienok pamätníkov trpel ostrákovitým komunitou pre svoj nemanželský pôvod. Jeho výchovy sa ujali starí rodičia z matkinej strany. Starý otec Ondrej Didi bol známy púchovský hudobník a mladý Ľudovít sa priučil aj v hudobnom umení. Ľudovít a meštiansku školu vychodil v Púchove. Chudobná rodina Didiovcov nedokázala zabezpečiť mladému Ľudovítovi vyššie vzdelanie. Hoci ho prijali na Učiteľský ústav v Bánovciach nad Bebravou, do školy pre nedostatok financií nemohol nastúpiť. Odišiel do Bratislavy, kde doučoval menej talentovaných žiakov, za čo mal ubytovanie a stravu.

Úder prvý: Vyhadzov z vysokej školy

Vďaka svojej vytrvalosti a húževnatosti zmaturoval a v roku 1951 sa mu ako dvadsaťročnému podarilo dostať na Vysokú školu politických a hospodárskych vied v Prahe. Odtiaľ ho napriek vynikajúcim študijným výsledkom komunisti vylúčili za otvorené odmietavé stanovisko voči Stalinovi. V archívnej

ukážke z dielne RTVS z roku 2005 si na toto zlomové obdobie svojho života zaspomínal: „Tu bol systém, kde nebolo zmilovania, kde nebolo milosrdenstvo, kde nebolo nič. Hľušiť, brigádovať, robiť, oslavovať – toto bol komunizmus. Ja som študoval v Prahe a vyhodil ma rektor za to, že som bol proti Stalinovej téze. Stalin mal totiž tézu, že čím je socializmus dlhšie, tým má byť triedny boj väčší, silnejší, drastickejší. A ja som to ani nemyslel zle, ale znútra mi to vyšlo, že to je naopak: čím je tu socializmus dlhšie, tým by mal triedny boj klesať, tým by mal byť miernejší. Už som bol nepriateľ. Predvolali ma k rektorovi a už som letel. To boli päťdesiate roky. Vtedy som dostal prvý úder“.

Po vyhodení z pražskej vysokej školy viedli kroky Ľudovíta Didiho na Pedagogický inštitút pre vzdelanie učiteľov národných škôl do Nitry, kde v rokoch 1959 – 1963 našiel svoju celoživotnú lásku – pedagogiku. Po úspešnom ukončení inštitútu tri roky pôsobil v rôznych obciach ako učiteľ v malotriednych školách. V tomto čase si nielen založil rodinu, ale aj rozšíril svoju pedagogickú aprobáciu na stredné školy. Od roku 1966 bol vedúcim vychovávateľom v Osobitnej škole vo Vrábľoch a do štvrte Pérov v tomto meste presťahoval celú svoju rodinu.

Vráble: Spomienky na rómskeho učiteľa z Pérova

„Pamätám si celkom presne, keď sa rodina Didiovcov presťahovala v roku 1966 a rovno k nám na

◆ Pamätnú tabuľu odhalil V. Németh, primátor mesta Vráble a Jarmila Lajčáková z kancelárie prezidentky. Foto: Roman Hraník

ulicu. S tými deťmi sme sa hneď zblížili, boli to naši rovesníci. Ja som bol iba trochu starší od najstaršieho syna pána Didiho a celé detstvo sme prežili spolu ako najlepší priatelia. Pán Didi bol Róm a veru zo začiatku boli k nemu Vráblania odmeraní, nedôverčiví. Nedali mu to najavo priamo, ale nepriamo ho zo začiatku určitým spôsobom neprijali medzi seba, lebo to bolo veľmi neobvyklé, že je Róm, navyše vyštudovaný učiteľ a jeho manželka bola z majority. A ľudia predsa len premýšľali, čo to môže byť za manželstvo, čo to môže byť za vzťah. Ja som žil vo Vrábľoch 25 rokov a dobre som poznal Vráblanov,“ spomína Peter Gábor, priateľ rodiny a rovesník Ľudovíta Didiho ml.

Jozef Trubíni, učiteľ a regionálny historik sa zamýšľa nad spomienkami Petra Gábor a vracia sa do svojho vlastného detstva: „V meste boli vynikajúce rómske hudobnícke rodiny, píšem o nich ako historik vo

svojich knihách a Vráblania ich mali v úcte, žiadne rozdiely voči Rómom tam neboli, ani averzie. Pán Didi ale prišiel do mesta ako učiteľ, nie ako hudobník. V tom bol iný, a preto sa mohli zo začiatku voči nemu niektorí ľudia vyhraňovať, kým ho nespoznali“.

Peter Gábor sa s úsmevom vracia k detstvu: „Rád som chodieval k nim domov, lebo pán Didi veľmi zaujímavo rozprával. On bol typický ľudový rozprávač a svojim blízkym rozprával svoje zážitky z detstva. Už som takmer patrila do rodiny, lebo pán Didi ma bral ako ďalšieho syna, takže som pri tých rozprávaniach často bol. My sme nepozerali televízor, nepočúvali rádio, ale skutočné príbehy, ktoré nám pán Didi rozprával“.

Podľa Jozefa Trubíniho bol Didi komunikatívny typ, rád sa s ľuďmi rozprával, vedel im načúvať a ľudia ho preto mali radi. „A ako si spomínam na pána Didiho seniora ako na učiteľa? Nevie, akým zá-

zrakom sa ocitol na našom gymnáziu, ale na jednej hodine nám suploval. On mal špecializáciu na slovenský jazyk a naša profesorka nemohla prísť na hodinu, tak prišiel on. Tá hodina bola zaujímavá tým, že nám rozprával o živote a ani sme nevedeli ako, preberali sme látku. A vtedy som pochopil, že učiteľia nemusia byť formálni, môžu deti učiť neformálne, a tak si získať žiakov na svoju stranu. Nemusia ich skúšať a naháňať do učenia, budú sa sami učiť“.

Učiteľ Jozef Trubíni spomínal na Didiho aj ako na kolegu. Ocenil jeho vzťah k deťom. Stretával ho po práci v meste s domovými chlapcami na vychádzkach alebo exkurziách. Deti ho obkolesovali ako vlastného otca a bolo vidieť, že on k nim mal blízky, otcovský vzťah.

Peter Gábor priblížil jeho osobnosť aj z iného pohľadu: „Rád sa smial a bol rád, keď sa smiali aj iní. Ten jeho živočíšny humor, str. 11 >>>

Mesto Revúca získalo zdroje pre osm členov občianskych hliadok

Revúca, 26. november (TASR) – Mesto Revúca získalo z Úradu splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity vyše 330 000 eur na zriadenie miestnej občianskej a preventívnej služby (MOPS). Ako uviedol primátor Revúcej Július Buchta, takzvané občianske hliadky budú mať osem členov a podieľať sa budú na udržiavaní verejného poriadku.

Úlohou občianskych hliadok bude v spolupráci s mestskou políciou dohliadať na verejný poriadok či zvyšovanie kvality životného prostredia, ale tiež budovanie dobrých komunitných vzťahov. Pôsobí budú najmä v lokalitách Strmá a SNP.

Primátor Revúcej získanie dotácie na zriadenie MOPS víta. Ako uviedol, v Revúcej v minulosti podobné občianske hliadky fungovali, financované však boli z úradu práce a rozpočtu mesta a nie z európskych zdrojov. „Nikdy sme nevedeli do tohto projektu vstúpiť. Začal sa ešte v minulosti a bola taká podmienka, že kto nezačal hneď na začiatku, už sa nemohol zapojiť,“ vysvetlil Buchta.

Samospráva v rámci projektu zabezpečí aj vzdelávanie členov občianskych hliadok, a to napríklad v oblasti separovania odpadov,

prevencie kriminality či bezpečnosti cestnej premávky. Účastníci projektu absolvujú kurz prvej pomoci či školenia zamerané na riešenie konfliktov a osobnostný rozvoj.

„Tento projekt je v trvaní 30 mesiacov. V najbližšej dobe začneme realizovať výberové konania, kde tí ôsmi najlepší od 1. januára začnú v meste fungovať,“ dodal primátor.

Správa o opatreniach na ochranu menších sa týka aj vysporiadania pozemkov

Bratislava, 24. november (TASR) – V rámci národného projektu Právne vysporiadanie pozemkov došlo do júla 2023 k čiastočnému vysporiadaniu, respektíve prevedeniu pozemkov v 20 obciach s prítomnosťou marginalizovaných rómskych komunít. Zároveň bolo evidovaných až 801 obydľí v procese vysporiadania pozemkov a ďalších 87 s ukončeným procesom, teda takých, pri ktorých došlo k uzatvoreniu kúpnej alebo nájomnej zmluvy. Vyplýva to zo Šiestej správy o implementácii Rámcového dohovoru na ochranu národnostných menšín, ktorú Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky predložilo do medzirezortného pripomienkového konania.

Správa je pravidelným reportom, v ktorom Slovenská republika uvádza legislatívne a iné opatrenia, prijaté na splnenie záväzkov vyplývajúcich z Rámcového dohovoru Rady Európy na ochranu národnostných menšín, rovnako tak opatrenia reagujúce na odporúčania Výboru ministrov rady Európy a poradného orgánu pre rámcový dohovor v rámci posledného monitorovacieho kola. Sledovaným obdobím pre správu bolo obdobie od februára 2022 až do súčasnosti.

Autori správy pripomínajú, že cieľom tohto programu, ktorý sa realizuje od jesene 2016 je vysporiadať pozemky v osídleniach a dosiahnuť tak zlepšenie životných podmienok pre obyvateľov marginalizovaných rómskych komunít. „Ďalším cieľom je, aby obyvatelia MRK získali právny titul k pozemku pod obydľou, alebo aby obec mohla realizovať v osídlení opatrenia, ktoré by prispeli k zlepšeniu štandardov hygieny bývania obyvateľov MRK,“ dodáva rezort.

Pripomína tiež, že národný projekt Právne vysporiadanie pozemkov pôsobil pilotne v 148 obciach vybraných na základe súhlasenej metodológie z obcí uvedených

v Atlase rómskych komunít 2013. „Procesy vysporiadania pozemkov naďalej pokračujú, keďže ide o dlhodobý a náročný proces,“ upozorňuje ministerstvo.

Správa o implementácii rámcového dohovoru na ochranu národnostných menšín si všímá opatrenia, ktoré sa týkajú inštitucionálnej podpory a tiež legislatívnych a iných krokov podporujúcich oblasť kultúry národnostných menšín i používania menšinových jazykov, taktiež prístupu menšín k bývaniu, vzdelávaniu a zdravotnej starostlivosti. Informuje tiež o aktivitách v boji proti diskriminácii menšín.

◆ Ilustračná fotografia RNL

Gándhího deti

Téma vzdelávania rómskych detí rezonuje v odbornej aj laickej verejnosti dlhodobo. Nemôžeme si zatvárať oči pred tým, že aj v súčasnosti je väčšina detí z marginalizovaných rómskych komunit vo vzdelávaní neúspešná. Stále veľká časť z nich končí v špeciálnych školách, kam sa dostávajú skôr pre sociálnu zaostalosť než pre mentálne postihnutie. Ďalším problémom je extrémna chudoba, v ktorej žije veľa našich detí z osád a get. Jednoducho je veľmi ťažké myslieť na vzdelanie, ak bývate v preplnenej chatrči bez elektriny a vody, kde dieťa nemá vlastnú posteľ ani miesto na prípravu do školy a rodina bojuje do slova o holé prežitie. Jedným z riešení týchto problémov malo byť zavedenie internátneho vzdelávania pre deti z marginalizovaného prostredia. Pilotným projektom bolo takzvané Gándhího osemročné gymnázium. V roku 2024 to bude presne dvadsať rokov od jeho založenia. O jeho začiatkoch a fungovaní som sa porozprával s dlhoročnou rómskou pedagogičkou Janou Luptákovou, ktorá v súčasnosti pôsobí ako riaditeľka Súkromnej strednej odbornej školy obchodu a služieb v Očovej.

Ako vznikla myšlienka vytvoriť osemročné internátne gymnázium pre rómske deti?

Myšlienka alternatívnej internátnej strednej školy ma sprevádzala niekoľko rokov pred návrhom na samotný projekt. Uvažovala som ako učiteľka v zmysle včasného podchytenia rómskych detí najneskôr do veku 12 rokov, pretože do tej doby sú zvyčajne tvarovateľnejšie ako neskôr. Mala som záujem vytvoriť koncept školy s umeleckým, remeselným aj všeobecnovzdelávacím zameraním, s celodenným výchovnovzdelávacím programom a bohatou ponukou záujmovej činnosti širokého spektra. Koncept som písala ako rukopis do zošita pri mojich vtedy malých deťoch. Pri rôznych národných aj medzinárodných stretnutiach som o tom hovorila a jedna veľmi vplyvná žena v tom čase – Nataša Slobodníková koncept učesala do tvaru osemročného gymnázia s internátnym celodenným programom.

Kedy a ako vzniklo Gándhího osemročné gymnázium?

Osemročné gymnázium s názvom Gándhího gymnázium sme otvárali v školskom roku 2004/2005 po niekoľkoročnej prípravnej práci a po niekoľkých návštevách gymnázia s podobným zameraním v maďarskom Pécsi. Spomedzi mien spoluautorov som sa však záhadne vytratila. Tvorcovia projektu si na mňa spomenuli, keď bolo treba školu oficiálne otvoriť a predstaviť verejnosti výchovnovzdelávacie ciele. Gymnázium sme otvárali s 36 žiakmi, po 18 v každej z dvoch tried. Jediné špecifikum v tom čase bolo, že väčšinu žiakov tvorili rómske deti a vyučovací obsah bol obohatený o predmety rómsky jazyk a literatúra a rómske reálie. Všetko ostatné sa dialo ako v iných školách toho typu. Škola sídlila v priestoroch Základnej školy na Sokolskej ulici vo Zvolene.

Aké boli začiatky, kto tvoril pedagogický zbor a aká bola celková atmosféra v gymnáziu?

Ako som už spomenula, keď sme otvárali prvý ročník, mali sme 36 žiakov v dvoch triedach a pedagogický zbor v plnej kapacite na každý predmet, vrátane vychovávateľov v školskom internáte. Začínali sme v núdzových podmienkach. Súbežne s realizáciou prvého školského roka prebiehala aj rekonštrukcia časti budovy školy, ktorú sme dostali k dispozícii a pomôcky a vybavenie sa do priesto-

rov školy dostávali len postupne. Ale práca bola radostná a deti zvedavé, rodičia veľa očakávali a dúfali v dobrý výsledok. Moja pozícia bola netradičná – riadila som školu, ale nebola som riaditeľka ani zástupkyňa.

Na gymnáziu ste pôsobili viac rokov, ako ho podľa vás vnímali samotné deti, rodičia a pedagógovia?

Pred otvorením gymnázia som spolupracovala so školou, v ktorej sme neskôr sídlili, ako aj s niekoľkými školami v Detve, v ktorých sme deti aj rodičov pripravovali na vykonanie prijímacích skúšok. Rodičia mohli byť prítomní na vzdelávaní svojich detí, našich budúcich žiakov a žiakov vzdelávali lektori a skúsení pedagógovia vrátane osvedčených rómskych asistentov učiteľa. Veľmi rada si na túto spoluprácu s tvorivými kolegami spomínam, pretože preukázali veľké úsilie, nadšenie a pedagogické majstrovstvo. Všetky finančné prostriedky na pokrytie náročnej prípravy nám poskytla nemecká nadácia Friedrich-Ebert-Stiftung, ktorú v tom čase riadil Michael Petráš. Aj tento prípravný projekt bol veľkou výzvou a veľmi radostnou a zmysluplnou prácou. Okolo mňa bolo veľa múdrych, dobrých a žiživých ľudí a nepatrili do štátneho aparátu. Rodičia, ktorí využili možnosť byť pri príprave svojich detí na prijímacie pohovory na osemročné gymnázium nadobudli dôveru v dobrý výsledok.

Prečo bolo potrebné založiť gymnázium? Nie je lepšie, ak sa rómske deti vzdelávajú integrovane s deťmi z majority?

Určite je najideálnejšie vzdelávať deti v spoločných zmiešaných kolektívoch. Ale v čase prípravy konceptu mojej vysnenej osemročnej alternatívnej internátnej školy, ktorý sa nakoniec nezrealizoval, boli veľmi zjavné neúspechy rómskych detí vo vzdelávaní a tiež hromadné zaraďovanie týchto detí do špeciálnych základných škôl. Zaoberala som sa tým ako učiteľka, matka, aktivistka a znepokojovalo ma to. Po myšlienke rómskeho asistenta učiteľa sa mi myšlienka „mojej školy“ zdala dobrým pokračujúcim podporným opatrením smerujúcim k rómskym deťom, často odsúdeným na neúspech vo vzdelávaní. Legislatíva nevytvárala v tom čase priestor na taký druh alternatívneho vzdelávania, a tak ľudia okolo mňa, rozhladenjší v legislatíve ako ja, túto myšlienku premenili na osemroč-

◆ Dominik ako otec so synom pri jeho prvom dni v ZŠ. Foto: archív

né gymnázium s celodenným programom.

Aké boli podľa vás dôvody zániku Gándhího gymnázia?

Predpokladám, že po tom, čo som sa rozhodla z gymnázia odísť a našla som za seba náhradu – učiteľku slovenčiny, učiteľa angličtiny a pedagogiky, sa pedagogický zbor snažil školu naďalej udržať vo Zvolene. Veď bolo nelogické premiestňovať školu inde, keď sa do rekonštrukcie budovy na účely gymnázia investovalo veľa finančných prostriedkov aj práce. No ale stalo zasa raz to nelogické a budova školy bola prisľúbená na ubytovacie účely a žiaci si museli zvykať na nové priestory najprv v inej časti Zvolena a neskôr v Lučenci. Postupne sa ukázalo, že priestory sú nevyhovujúce až hygienicky závažné a škola bola zatvorená. Nebola som svedkom zatvorenia ani presťahovania školy do Lučenca, pretože som tam už nepracovala, ale z komunikácie so žiakmi a ich rodičmi viem, že to bolo veľké sklamanie. Dodnes sa môžem len domnievať o reálnych dôvodoch sťahovania a zatvorenia školy.

V našej spoločnosti sa dlhodobo vedú diskusie o tom, či by nebolo riešením katastrofálnej situácie vo vzdelávaní rómskych detí z marginalizovaného prostredia práve zavedenie internátnych škôl. Jednoducho internátne školy by boli miestom pre deti z osád a get, kde by mali oveľa lepšie podmienky pre vzdelávanie ako v domácom prostredí. Aký máte na to názor ako pedagogička s dlhoročnou praxou?

Pre mnohé deti z málo podnetného a problematického domáceho prostredia je internátna škola prisľubom bezpečného vzdelávania detí a mládeže. Celodenný výchovnovzdelávací program realizovateľný najlepšie na internátnych školách je pevnou kostrou a uchopením dieťaťa včas. Umožňuje dieťaťu akceptovať a prijať režim, naučiť sa vlastnej organizácii času a pochopiť, za akých podmienok za dostaví úspech. Veľmi dobre sa tejto myšlienky zhostilo niekoľko škôl na Slovensku, napríklad Súkromné gymnázium v Kremnici, ktoré je tak trochu voľným a lepším pokračova-

◆ Dominik ako dieťa pri príprave na vyučovanie. Foto: archív

ním Gándhího gymnázia. Pedagogický zbor v kremnickom súkromnom gymnáziu pracuje dlhé roky úspešne najmä s deťmi a mládežou z marginalizovaného rómskeho prostredia práve vďaka celodennému výchovnovzdelávaciemu programu a internátnej škole.

Ako vidíte súčasnú situáciu vo vzdelávaní rómskych detí z marginalizovaného prostredia?

Za posledné desaťročie sa v tejto oblasti urobilo veľa výskumnej práce a veľmi verím, že už čoskoro bude na svete jej ovocie. Konečne sa výskum zaoberá dieťaťom so svojimi špecifikami tak, aby sa dali nastaviť reálne a účinné podporné opatrenia. Veľa užitočného v tejto oblasti vykonal Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie a Štátny pedagogický ústav. Svoje zistenia pretavujú spoločne s Metodicko-pedagogickým centrom do priamej pomoci dieťaťu, aj rómskemu. Myslím však, že sme na začiatku jasnej cesty a ak nebude plná iných neočakávaných „účastníkov“, tak aj rómske dieťa zahľtené generačnou chudobou, s nejasným jazykovým a sociálnym kódom, bude môcť zažívať výchovnovzdelávacie úspechy.

Čo by sme ako štát a spoločnosť mali urobiť, aby aj rómske deti boli vo vzdelávaní úspešné a nekončili v špeciálnych ško-

lách, odkiaľ vychádzajú pologramotní mladí ľudia väčšinou neschopní presadiť sa na trhu práce?

Spoločnosť je celá veľmi rozdelená a bolo by načas, aby sme začali spolupracovať, nachádzať spoločné a nedramatizovať odlišné. Ponaučiť a reedukovať sa potrebujeme všetci, nie iba dieťa z marginalizovanej rómskej komunity. Veď naším spoločným cieľom by malo byť šťastné a úspešné dieťa, z ktorého vyrastie šťastný a úspešný človek. Takže východisko vidím v širokospektrálnom a mnohodisciplinárnom vzdelávaní a prevýchove všetkých, ktorí ovplyvňujú život dieťaťa.

V súčasnosti pôsobíte ako riaditeľka Súkromnej strednej odbornej školy obchodu a služieb v Očovej, kde sú študentmi väčšinou rómske deti, ktoré sa vzdelávajú internátnou formou. S akými problémami sa stretávate a do akej miery ste vo vzdelávaní vašich žiakov úspešní?

Áno, aj naša škola má internát, ktorý poskytuje žiakom záujmovú činnosť a program, vďaka ktorému môžu rozvíjať svoje osobnosti aj po vyučovaní. Dnes sú však deti iné ako pred dvadsiatimi rokmi, v čase otvárania viacerých škôl s celodenným programom. Niečo sa v spoločnosti veľmi pokazilo a už aj medzi rómskymi deťmi do-

chádza k deformáciám v medziľudských vzťahoch, kamarátsstva sú stále menej vyhľadávané a aj tieto deti neraz unikajú do virtuálnej reality. Je stále náročnejšie aktivizovať žiakov k dobrým medziľudským vzťahom a hodnotným aktivitám. Rebríček životných hodnôt je už aj pre naše deti pomerne prchavá záležitosť. Som presvedčená, že pevná spolupráca s jasnými životnými hodnotami pedagogických kolektívov a spolupráca škôl s inštitúciami a pomáhajúcimi profesiami môže priniesť pozitívnu zmenu aj v tejto oblasti. Umiestnenie našich absolventov na trhu práce v odboroch, v ktorých sa vyučili je okolo 25-30 %, takže nie je to vysoká profesionálna úspešnosť. Ale výsledok je ovplyvňovaný veľmi významne spoločenskými faktormi ako rasizmus, netolerancia, veľmi nízka odolnosť voči záťaži a napätiu a aj výberovými technikami zamestnávateľov.

* * *

Po názoroch pedagogičky, ktorá stála pri zrode Gándhího gymnázia som sa rozhodol opýtať na názory a spomienky na štúdium na tejto škole bývalých žiakov. Za všetkých som oslovil dvoch bratov Dominika Oláha a Patrika Oláha, dvojčky, ktoré boli súčasťou tejto školy ako študenti od jej začiatkov až do jej trpkého konca. V živote sa vedeli uplatniť a obidvaja pracujú ako živnostníci v strojárstve, sú odborníkmi na technickú kvalitu výrobkov. Dnes sú to otcovia a manželia, ktorí po rokoch spomínali na svoje školské časy na Gándhího gymnáziu.

Prečo sa vaši rodičia rozhodli pre gymnázium a preložili vás zo základnej školy do osemročného Gándhího gymnázia?

Dominik: Myslím si, že dostali informácie o tom, že táto škola pomôže rómskym deťom, ktoré pochádzajú zo sociálne slabších rodín. No žiakmi nášho gymnázia neboli len čisto rómske deti, mali sme aj zopár spolužiakov z majority. Do tejto školy nevyberali žiakov len na základe etnicity, ale išli tam deti zo sociálne slabšieho prostredia, ktoré napriek tomuto znevý-

hodneniu mali predpoklady na to, aby boli vo vzdelávaní úspešní. No a keďže moji rodičia chceli, aby sme mali vzdelanie a dostali sľuby o tom, že nám škola bude pomáhať po všetkých stránkach, tak s tým súhlasili, aby sme aj s bratom prestúpili do tohto gymnázia.

Patrik: V dobe, kedy sa rodičia rozhodli pre túto školu bolo bežné, že rómske deti na základných školách buď od seba separovali a vedenie škôl presadzovalo, aby v jednej triede bolo jedno rómske dieťa, alebo keď bolo na škole veľa rómskych žiakov vytvárali takzvané rómske triedy, čiže deti segregovali. Gándhího gymnázium malo pre nás vytvoriť lepšie prostredie, v ktorom sme sa mohli vzdelávať.

Ako si spomínate na začiatky v škole a na internáte?

Dominik: Všetko bolo pre mňa nové, prostredie, spolužiaci, učitelia. Chvíľu sme si na to museli zvykať. Zišli sa tam deti z rôznych regiónov Slovenska. Pamätám si na úplne prvý deň, vošli sme do triedy a ja som bol naozaj veľmi prekvapený z toho, že na každého z nás čakala na lavici nová školská taška, učebnice, zošity, peračníky. Dostali sme všetko, čo sme k štúdiu potrebovali, to bol veľký rozdiel oproti škole, do ktorej sme dovtedy chodili. Zo začiatku sa nám to páčilo, rovnako tak aj prostredie v škole a na internáte.

Patrik: Ja som do tejto školy nechcel vôbec ísť, no rodičia rozhodli za mňa, tak mi nič iné nezostávalo, len tam nastúpiť. No po čase som sa v škole aj v internáte cítil tak dobre, že sa mi ani nechcelo na víkend chodiť domov.

Čo sa vám v škole páčilo a čo podľa vás nebolo dobré?

Dominik: Ako som spomínal, na začiatku sa mi páčilo takmer všetko, doslova som bol podmienkami v tejto škole ohúrený. Učenie mi išlo celkom dobre, s novými spolužiakmi som sa skamarátil. Učitelia aj vychovávatelia boli v tom čase k nám dobrí. Myslím si, že niektorí z nich nás brali doslova ako svoje vlastné deti, a tak sa k nám aj správali. Bolo to niečo, čo som v základnej škole nikdy nezažil. Môžem povedať, že na tejto

škole sme boli ako jedna veľká rodina. No neskôr sa všetko zmenilo. Negatívne vnímam to, že táto škola sa stále sťahovala, len v samotnom Zvolene sme sa sťahovali trikrát, rovnako sa často menili riaditelia a učitelia aj vychovávatelia. Úplne najhoršie bolo, keď sa škola presunula do Lučenca, kde nakoniec aj zanikla.

Patrik: Všetko má svoje plusy a mínusy. Mne sa páčilo to, že sme boli dobrý kolektív. So spolužiakmi sme zdieľali podobné osudy, pochádzali z podobných sociálnych podmienok, to nás skutočne spájalo. Čiže na spolužiakov mám len dobré spomienky. Zo začiatku sme mali samé dobré skúsenosti aj s učiteľmi a vychovávateľmi, no časom sa aj toto zmenilo. Zlé bolo časté sťahovanie a zmeny v pedagogickom zbore. Podľa mňa táto škola postupne strácala takpovediac podporu štátu, čo nakoniec viedlo k jej zrušeniu.

Ako si spomínate na samotný vzdelávací proces?

Dominik: Učitelia sa nás snažili vzdelávať tak, aby sme všetkému porozumeli. Venovali nám primeranú pozornosť a kto mal väčšie problémy pochopiť učivo, tomu sa venovali viac. Skrátka sa snažili, aby sme mali dobré študijné výsledky. No samozrejme, našli sa aj deti, ktoré jednoducho nestačili a na konci roku nemali uspokojujúce výsledky. No väčšina z nás sme mali celkom dobré výsledky. Ako problém vidím to, že sa dosť často menili učitelia, no boli aj takí učitelia, ktorí nás sprevádzali vzdelávaním od začiatku až do konca, ako napríklad pán Sabol, ktorý nás učil anglický jazyk, matematikár pán Čermák či pani Žigová, ktorá nás učila biológiu. Dôležitú úlohu hrali aj naši vychovávatelia v internáte. Mali sme dve vychovávateľky, ktoré sme brali ako naše mamy, pomáhali nám s domácimi úlohami a venovali sa nám, aby sme boli pripravení na ďalší vyučovací deň. Okrem toho nám pripravovali aj mimoškolské aktivity. No bohužiaľ sa aj vychovávatelia často menili, čo sme vnímali negatívne. Neskôr sme s vychovávateľmi mali aj negatívne skúsenosti. Niektorí z nich nemali k tejto práci vôbec vzťah, zanedbávali svoju prácu. Nezvlá-

dali prácu s deťmi, ktoré boli v puberte. Musím priznať, že sme neboli bezproblémoví žiaci, robili sme jednoducho aj zlé veci. Vychovávatelia nás nevedli, rodičia na nás nemali dosah a potom sme boli ťažko zvládateľní. Dnes to po rokoch vidím ako veľký problém internátneho vzdelávania, ak deti nemajú pri sebe ľudí, ktorí by sa im naozaj venovali a viedli ich. My sme mali aj vychovávateľov, ktorí sa nás chceli len zbaviť a pokoj mali vtedy, keď nám dovolili byť napríklad na kompoch a oni si riešili svoje veci. Bol aj prípad, kedy jeden z vychovávateľov namiesto toho, aby sa venoval nám, trávil svoj čas radšej v krčme. Potom niet divu, že pubertáci ako my sme sa bez dozoru túlili po meste a stvárali rôzne veci, aj nie dobré. Po rokoch to vidím ako zlyhanie vedenia školy, ktoré túto časť internátneho vzdelávania absolútne nezvládlo.

Patrik: Myslím si, že väčšina učiteľov si robila svoju prácu a my deti sme školu brali ako nevyhnutnosť. Niektoré predmety ma bavili, iné nie. Mal som dve učiteľky, ktoré som mal naozaj rád a k ostatným som nemal žiadny pozitívny vzťah. Boli dobré aj zlé dni, ale to si myslím, že je normálne v každej škole a u všetkých detí. Veď každé dieťa aj tak túži viac po hrách a zábave s kamarátmi než po škole. Ale celkovo musím skonštatovať, že keď to porovnám s bežnou školou, vzdelávanie na tejto škole bolo lepšie, učitelia sa nám viac venovali a mali skutočný záujem na tom, aby sme boli vo vzdelávaní úspešní. No ako spomínal Dominik, postupom času pribudlo problémov pri našom pobyte na internáte. Jednoducho my sme robili problémy a vychovávatelia nás nezvládali, lebo na nás kašľali.

Dokončili ste svoje vzdelávanie na Gándhího gymnáziu?

Dominik: Nie, pretože gymnázium bolo v roku 2008 zrušené. Všetci sme sa vrátili na bežné základné školy, kde sme ukončili základné vzdelanie a potom pokračovali v štúdiu na stredných školách.

Patrik: Chcel som dokončiť štúdium na gymnáziu. Počítal som s tým, že si tam dokončím plno-

hodnotné stredoškolské vzdelanie. Veľmi ma mrzelo a bol som sklamaný, keď sme boli postavení pred fakt, že škola končí.

Ako hodnotíte túto skúsenosť po rokoch?

Dominik: Podľa mňa to bola dobrá myšlienka, ktorá mohla rómskym žiakom pomôcť pri získaní vzdelania. Bohužiaľ, tento projekt sa nepodaril a nakoniec zlyhal, preto to celé vnímam ako stratu času a zmarené nádeje, ktoré sme do tejto školy vkladali. Celé ma to nakoniec veľmi sklamalo, a tak to hodnotím aj s odstupom rokov.

Patrik: Bol to pokus ako pomôcť rómskym deťom zo sociálne slabších rodín, aby mohli byť aj oni vo vzdelávaní úspešní. No všetko to skončilo nakoniec nezdarom. No nič neľutujem, beriem to ako dobrú skúsenosť, dalo mi to aj veľa dobrého.

Teraz ste rodičia. Dali by ste svoje dieťa vzdelávať do podobného typu školy?

Dominik: Mám dve deti, ale určite by som im tento typ školy nevybral. Dnes je vzdelávanie detí na úplne inej úrovni, školy a učivo sa digitalizujú, učí sa novými modernými spôsobmi. Všetky deti by sa mali vzdelávať integrovane, spolu so spolužiakmi z majority. Hlavnú úlohu pri ich výchove by mali zohrávať rodičia. Bohužiaľ, toto sa nedeje, rodičia zlyhávajú a veľmi veľa našich detí doma nemá vytvorené podmienky na to, aby boli vo vzdelávaní úspešné. No a ďalším problémom je, že sa mnohokrát stretávajú v škole s predsudkami, a to všetko spôsobuje, že naše deti sú vo väčšine prípadov vo vzdelávaní neúspešné a výrazne v tomto ohľade zaostávajú za majoritou. No neviem, či podobné školy ako bolo naše Gándhího gymnázium by tieto problémy mohli vyriešiť.

Patrik: Mám školopovinného syna a keby bola taká možnosť, že by vzniklo podobné gymnázium, tak by som s tým súhlasil, aby tam študoval. Myslím si, že tá idea a spôsob vzdelávania rómskych detí boli dobré a mne osobne dali mnoho pozitívneho.

Text: Braňo Oláh, foto: archív

Jozef Gabčo: Dnes si už Rómovia uvedomujú, že sa bez vzdelania ťažko presadia

Vyštudoval gymnázium a Stavebnú fakultu Žilinskej univerzity v Žiline. Chcel odísť pracovať a zanechať štúdium, lebo rodina na tom nebola finančne dobre. Rodičia to však nepripustili. Aj keď nepracuje v rómskej téme, venuje sa geodézii a je odborníkom v tvorbe 2D a 3D máp, má vlastné názory a riešenia. Zoznámte sa s Jozefom Gabčom.

Keď sa preniesiete do vašich detských čias, čo vám utkvelo v pamäti?

Na detstvo si spomínam veľmi rád. Bolo pokojné a radostné, priam bezstarostné. Spomínam na škôlku, na prvý deň v škole, ako som sa bál a mal som obavy z učiteľky, aká bude. Spomínam na úsmev pani učiteľky Kristínovej a na to, aká bola milá. To na mňa zapôsobilo a hovoril som si, sem chcem chodiť každý deň.

Čo chýba dnešnej mládeži?

Nemyslím si, že by jej niečo chýbalo. Práve naopak, majú toho oveľa viac ako my, až tolko, že sa nevedia sami rozhodnúť, nevedia si sami vybrať z

možností, ktoré na nich čakajú. Ja som to mal jednoduché, mal som rodičov, starých rodičov, učiteľov, spolužiakov, kamarátov, ktorých som mal rád a aj oni mali radi mňa.

Viedli vás rodičia ku vzdelaniu a ako sa to prejavovalo?

Áno, viedli. Rodičia, dokonca aj starí rodičia, najmä dedko, ktorý mi hovoril, aké dôležité je vzdelanie, ako mi to môže a bude v živote pomáhať. A hovoril to aj svojim deťom.

Mali ste predstavu o tom, čo by ste chceli robiť po ukončení základnej školy?

Nejakú predstavu som mal, ale v danom momente nebola podstatná. V tom čase som chcel maľovať.

Ste absolventom gymnázia Dominika Tatarku v Poprade. Čo vám dala táto životná skúsenosť?

Veľa. Až tu som začal vnímať svoju inakosť. Tu som zistil, že som sám Róm v triede, dokonca v celej škole, čo bolo pre mňa nové. Musel som sa s tým nejako vysporiadať, a nie-

len s tým. Boli nové, demokratické časy po roku 1989. Komunizmus padol a s novým demokratickým zriadením sa museli vysporiadať všetci. Už tu som pociťoval, čomu sa dnes hovorí polarizácia spoločnosti. Aj v našej triede sa vytvorili dva tábory, dve skupiny a ja som sa musel k jednej pridať, rozhodnúť sa.

Bol som v druhom ročníku a chcel som odísť zo školy, že pôjdem pracovať, zarábať. Finančná situácia u nás doma nebola dobrá, a tak som chcel pomôcť. Otec však povedal, že školu musím dokončiť, aj na vysokú sa musím dostať. On sa posnaží viac zarabiť na moje štúdium. Vtedy som sa začal poriadne učiť, aby som si zlepšil známky, aby som sa dostal na vysokú školu, tak ako chceli rodičia a aj učitelia. Mal som šťastie, že tu boli učitelia ako profesorka Sáková, profesor Dzurik, ktorí mi veľmi pomohli, za čo som im povďačný.

Ďalej ste pokračovali v štúdiu na vysokej škole.

Študoval som na Žilinskej univerzite v Žiline, bola to Stavebná fakulta, odbor ODS, zameranie pozemné staviteľstvo. A prečo sta-

vebná fakulta? Bol to otcov návrh, vtedy už pracoval v stavebnej firme v Prahe.

Dali vám vaši spolužiaci niekedy pocítiť, že ste Róm?

Musím povedať, že nie. Aj keď viem, že viacerí Rómovia, ktorých poznám a študovali, nemali dobré skúsenosti s niektorými spolužiakmi. K incidentom dochádza pomerne často. Najmä žiaci z rómskeho prostredia sa iba málokedy zdôverujú svojim rodičom. A to preto, lebo sa cítia ponížení a nechcú, aby sa na nich pozerali ako na žalobaby. Šikana je bežným javom, ktorý sa na školách vyskytuje, ale ťažko sa odhaľuje.

Ako reagovali ľudia z vášho okolia, keď sa dozvedeli, že sa vzdelávate?

Rôzne. Tí, čo ma poznali mi fandili a podporovali ma. Ale boli aj takí, ktorí sa mi smiali, pretože som vytŕčal z davu. Dnes si aj Rómovia uvedomujú, najmä moji rovesníci, že bez vzdelania sa ťažko dá presadiť. Ak sa chcete zamestnať, je nevyhnutné mať aspoň výučný list. Pri pracovných pohovoroch a ponukách je to podmienkou, bez toho sa nepohnete. Iné to je napríklad v stavebníctve, kde prevažná časť Rómov pracuje. Tam

str. 8 >>>

Anketa

Otázka: V posledných voľbách sa do parlamentu dostalo šesť rómskych poslancov a poslankyň, máme aj nového splnomocnenca vlády pre rómske komunity. Čo od nich očakávate, resp. čomu by sa mali venovať?

Nataša Slobodníková – občianska aktivistka, Banská Bystrica

Po prvýkrát v celej histórii Slovenskej republiky máme v Národnej rade SR šesť rómskych poslancov, čo vnímam ako veľký úspech. Sú to mladí a vzdelaní ľudia, ktorí to nebudú mať až také ľahké. Pozitívne na tom je, že každý z nich je nominovaný silnou demokratickou opozíciou. Rómsťvo je pole neorané a ak bude politická vôľa, veľa by sa mohlo zmeniť k lepšiemu. Splnomocnenec vlády SR pre rómske komunity Alexander Daško je „muž činu“, určite bude otvorený dobrým nápadom. Je načas nevyrábať stratégie, je ich dosť. Je čas implementácie. Dôležitá je spolupráca so samosprávami, samotnými Rómami a štátnou správou. Máme veľa dobrých príkladov z praxe v oblasti zamestnanosti, bývania, školstva ako aj v osвете, komunitnej práci sociálnych a zdravotných asistentov. Je čas zamerať sa aj na kvalitné vzdelávanie, avšak bývanie a zamestnanosť je prioritou. Výsledky efektívnej práce musia prísť, a ja verím, že prídu.

Radoslav Ščuka – zamestnanec samosprávy, Poprad

Od nových členov parlamentu a splnomocnenca očakávam, že budú aktívne pracovať na zlepšovaní situácie rómskej komunity v oblastiach ako vzdelávanie, zamestnanosť a bytová politika. Je dôležité, aby sa venovali aj otázkam diskriminácie a integrácie, aby sa zlepšil vzťah medzi rómskou komunitou a širšou spoločnosťou. V oblasti vzdelávania by som rád videl zameranie na zlepšenie prístupu ku kvalitnému vzdelaniu pre rómske deti, vrátane boja proti segregácii v školách. V oblasti zamestnanosti je dôležité pracovať na odstraňovaní bariér, ktoré bránia rómskym občanom v prístupe k dobrým pracovným príležitostiam.

Ako dlhoročný zamestnanec samosprávy, aktivista a zakladateľ združenia obcí Jekethane dôkladne sledujem politické udalosti a nové rómske tváre v parlamente. Peter Pollák ml. so svojou historickou kritikou vlády teraz stojí v opozícii. Jeho predchádzajúce pôsobenie v legislatíve nebolo príliš výrazné, avšak teraz má šancu zvýšiť svoj vplyv. Dúfame, že jeho hlas bude v parlamente silnejší, a že premení svoje predchádzajúce skúsenosti na aktívnejšiu a viditeľnejšiu rolu. Oceňujem prácu Ireny Bihariovej a Ingrid Kosovej z Progresívneho Slovenska, ktoré majú solídny záznam práce v prospech rómskej menšiny. Ich minulé úspechy naznačujú, že by mohli byť efektívne aj v parlamente, a že ich prístup k riešeniu problémov môže priniesť nové perspektívy. S nadšením sledujem aj iných politikov ako Anežku Škopovú, Lukáša Bužu a Viliama Tankóa. Sú to relatívne nové mená v politike, a ich čerstvé perspektívy a prístupy pravdepodobne prinesú inovatívne nápady, ktoré otvoria nové možnosti pre rómsku menšinu. Od Anežky Škopovej, ktorá má skúsenosti v komunitnej práci, očakávam zameranie sa na sociálne otázky. Lukáš Bužo a Viliam Tankó by mohli priniesť nové pohľady na vzdelávanie a zamestnanosť. Pokiaľ ide o Viliama Tankóa, jeho vstup do politiky môže byť porovnateľný s prechodom z ringu do iného druhu boja – toho politického. Bude zaujímavé sledovať jeho schopnosť premeniť fyzickú silu na politické rozhodnutia. Moje najväčšie očakávania sú spojené so splnomocnencom Alexandrom Daškom. Jeho úspechy a skúsenosti v oblasti kultúry a vzdelávania ukazujú, že má potenciál prispieť k legislatívnym

➤ Vrchný rad zľava: Irena Bihariová (PS), Anežka Škopová (Slovensko), Ingrid Kosová (PS). Dolný rad zľava: Lukáš Bužo (Slovensko), Viliam Tankó (Slovensko), Peter Pollák ml. (Slovensko). Ilustráciu vytvoril: Juraj Mandel

zmenám a zlepšiť životné podmienky Rómov v Slovenskej republike. Noví poslanci a splnomocnenec by mali aktívne počúvať hlasy viac ako päťdesiatich rómskych starostov a iných aktivistov. Títo komunitní lídri majú bohaté skúsenosti a hlboké pochopenie reálnych výziev, ktorým čelí naša komunita. Ich hlas by mal v parlamente rezonovať, aby sa dosiahli reálne a dlhotrvajúce zlepšenia pre rómsku komunitu.

Boris Rizman – žurnalista, Bratislava

Je nevyhnutné, aby medzi sebou komunikovali, diskutovali a hľadali riešenia na najpálčivejšie problémy, ktoré trápia rómsku komunitu a spoločnosť. Dúfam, že využijú aj rómske médiá, aby verejnosti ukázali výsledky svojej práce a napríklad aj ďalšie smerovanie ich vzájomnej spolupráce. Pretože je dôležité prezentovať pozitívne veci a prácu rómskych politikov na zlepšení celkovej situácie rómskej národnostnej menšiny na Slovensku.

Zlatica Rusová – starobná dôchodkyňa, Kameňany

Alexandra Daška poznám, podľa mňa je to správny chlap. Niektorých z rómskych poslancov som volila aj ja. Dúfam, že nás nesklamú. Ja osobne by som chcela, aby bolo viac rómskych asistentov v školách, aby naše deti boli úspešné vo vzdelávaní, treba im v procese vzdelávania pomáhať. Tiež by mali rómske deti z marginalizovaného prostredia začať predškolskú dochádzku už vo veku štyroch rokov. Dôvodom je, že nemajú základné sociálne návyky a zručnosti, ktoré sú pre ostatné deti bežné. Tieto deti bohužiaľ nevedia ani ako sa používa WC a podobné veci. Ľudia mimo tohto prostredia a učiteľia v školách či materských školách si prostredie, v ktorom vyrastajú ani nevedia predstaviť. Základné veci ich preto treba naučiť už v predškolskom veku. Treba zapracovať aj na segregácii rómskych detí vo vzdelávaní. Nevyhnutné je riešiť základné podmienky na bývanie a život, ako prístup k pitnej vode. Takisto treba zabrániť prípadom policajného násillia, aké sa už odohrali napríklad v Moldave nad Bodvou a v ďalších obciach. Rovnako je treba podporiť kultúru, noviny, časopisy, knihy rómskych autorov a tiež rómsky jazyk.

Ján Polák – dôchodca, Medzev

Skutočnosť, že máme šesť poslancov v parlamente je síce super, ale treba si uvedomiť, že všetci sú opoziční poslanci. Politika je špecifická, robia sa tam takpovediac

„kšefty“ a dohody, ktoré idú mimo nás. Naši poslanci by sa mali snažiť začať riešiť problémy, ktoré najviac trápia Rómov a to tak, aby sa tieto zmeny nezrušili hneď po zmene vlády. Treba prijať zmeny, ktoré prijme celé politické spektrum ako potrebné a bez politických záujmov jednotlivých strán. Bolo by dobré, keby vzniklo ministerstvo bez kresla, ktoré by riešilo takzvaný rómsky problém. Peter Pollák ml. je politik, ktorý by mohol do budúcnosti pomyselne zdvihnúť našu rómsku vlajku zo zeme. Nový splnomocnenec A. Daško má dobré názory, no je otázne, čo mu dovolí samotná vládna koalícia, lebo tak ako ho na tento post vymenovali, môžu ho z neho aj kedykoľvek odvolať. Čiže dôležité je, akú bude mať v skutočnosti podporu vlády. Mal by spolupracovať s rómskymi poslancami aj keď sú opoziční, lebo by ich mal spájať záujem pomáhať rómskej národnostnej menšine na Slovensku.

Jozef Kováč – invalidný dôchodca, Zvolen

Dúfame, že tento trend bude pokračovať a každé volebné obdobie budú v parlamente rómski poslanci a poslankyne pribúdať. Samozrejme je veľká škoda, že všetci súčasní rómski poslanci sú v opozícii, pretože bude pre nich veľmi ťažké niečo presadiť. Čo sa týka poslancov z bývalého OĽaNO, ja ich nazývam „Pollákovci“ – nevidím u nich ani nepredpokladám žiadny progres vo vzťahu k rómskej národnostnej menšine. V minulom volebnom období boli vo vláde, no nič nedokázali pre Rómov urobiť. Boli len poslušnými posluhovačmi Igora Matoviča. Aj teraz sa vo svojej volebnej kampani zamerali výlučne na východ Slovenska, kde mali svojich ľudí v osadách, zvyšok Slovenska ich takpovediac nezaujímal. Nemám veľké očakávania ani od súčasných poslancov, napríklad poslankyne Irenu Bihariovú a Ingrid Kosovú ani neberiem ako rómske politicky, viac sa budú venovať majoritnej politike než samotným Rómom.

Ivan Torák – učiteľ hudby, Bratislava

Od nového splnomocnenca očakávam, že viac zviditeľní úspešných Rómov. Lebo médiá o Rómoch informujú len jednostranne, väčšina správ je o negatívnych javoch a nedostatkoch, naopak o pozitívnych príkladoch sa neinformuje. Takto vzniká nesprávny negatívny obraz o Rómoch. Bolo by potrebné toto zmeniť a možno sa tak podarí zmeniť aj negatívne názory majority na rómsku menšinu. Treba podporiť dobré,

osvedčené projekty ako Omama, občianske hliadky, zdravotní asistenti, terénna sociálna práca. Venovať pozornosť problémom ľudí, ktorí žijú v osadách. Lebo doteraz sa v tejto oblasti nič pozitívne neudialo. Problematike sa treba venovať dlhodobo, nielen pred voľbami. Dôležitou oblasťou, ktorej by sa rómski poslanci aj splnomocnenec mali venovať je oblasť vzdelávania, aby si rómske deti ukončili aspoň stredné odborné vzdelanie. Jednoducho, aby sa niečomu vyučili a vedeli sa následne presadiť na trhu práce. Rovnako treba pomôcť ľuďom, aby si mohli nájsť prácu, pomôcť im hlavne v začiatkoch, poskytnúť pomoc. Napríklad dať im cestovnú kartu, aby mohli prvý mesiac dochádzať do práce, poskytnúť im bezúročnú malú pôžičku, aby preklenuli obdobie prvých troch mesiacov po nástupe do práce. Dôležité je podporovať šport v marginalizovaných rómskych komunitách, kde je určite mnoho talentovaných detí, ktoré však nikto neobjaví, lebo sa im nikto nevenuje. Ďalším problémom, ktorý nikto nepomenuje a nevenuje sa mu pozornosť je úžera, je nevyhnutné tento problém riešiť. Je veľa toho, čo by sa malo riešiť, no je len na samotných poslancoch a poslankyniach aj splnomocnencovi či ako sa týmto problémom budú naozaj venovať.

Kristína Maková – pracovníčka Centra komunitného organizovania a koordinátorka dobrovoľníckeho programu Spojivko, Banská Bystrica

Vo všeobecnosti očakávam, že naši noví rómski poslanci budú aktívnymi hlasmi pre zlepšenie situácie rómskej komunity v parlamente. Vnímam ako veľmi dôležité, aby intenzívnejšie presadzovali politiky na zmiernenie diskriminácie, podporu vzdelávania a zlepšenie prístupu k zamestnanosti. Dúfam, že sa objektívne budú pozeráť na aktuálne spoločenské problémy a výzvy, s ktorými sa veľká časť Rómov stretáva. Veľmi si prajem, aby naše poslankyne presadzovali viac práva a postavenie nás, rómskych dievčat a žien, motivovali nás, aby sme sa nebáli dosiahnuť naše sny a ciele. Zároveň pevne verím, že všetci budú Rómov a Rómky dobre reprezentovať a budú prispievať k scitlivovaniu majority. Očakávam, že nový splnomocnenec bude úzko spolupracovať s poslancami, ale aj s nami – ľuďmi, organizáciami, inštitúciami, ktorí sme priamo v praxi a tiež prispievame k zlepšeniu životných podmienok Rómov a na efektívnom presadení politík, ktoré zlepšujú inklúziu a podporu rómskych komunit. A nakoniec by som už len chcela dodať očakávanie, že noví poslanci a splnomocnenec budú aj aktívne podporovať nás, mladých Rómov a Rómky, ktorí sme občiansky aktívni, aby sme sa mohli viac spoločensky angažovať a podporovať ďalších mladých Rómov, Rómky, aby využili svoj potenciál a zabezpečili si tak lepšiu budúcnosť.

Vasil Horváth – poslanec obecného zastupiteľstva, Rudňany

Nový splnomocnenec vlády pre rómske komunity A. Daško nemá moju dôveru, lebo bol kandidát do parlamentu za Smer, a keď neuspel, tak sa stal splnomocnencom. Na druhej strane plne dôverujem poslancom za hnutie Slovensko (bývalé OĽaNO). Sú to ľudia, ktorým som dal svoj hlas vo voľbách a verím, že sa budú aj v opozícii snažiť pomáhať nám, Rómom a svoj poslanecský mandát budú vykonávať čestne a zodpovedne.

Juraj Enický – učiteľ, Hučín

Som veľmi rád, že máme aj my Rómovia svojich poslancov, aj keď nie sú z rómskych politických strán. Hlavná vec je, že sa im podarilo dostať sa do parlamentu na kandidátkach majoritných strán. Bolo by vhodné konať začať riešiť takzvanú rómsku otázku a hlavne katastrofálnu situáciu v rómskych osadách. Spolu s novým splnomocnencom by mali už konečne začať skutočne riešiť problémy, ktoré najviac trápia rómske mar-

ginalizované komunity. Bývalí poslanci a poslankyne, ktorí boli v Národnej rade SR toho veľa nedokázali, skôr by som povedal, že vôbec nič sa im nepodarilo, nenastala žiadna pozitívna zmena. Poslanci aj splnomocnenec by sa mali venovať skutočným problémom, ktoré nás trápia a pozrieť sa takpovediac realite do očí. Nevieť, či niekto z nich vyrastal v osade a má predstavu o tom, aké podmienky v týchto osadách v skutočnosti sú, ako sa tam ľuďom žije. Malo by prísť k zlepšeniu celkovej situácie ľudí, ktorí v osadách žijú, konečne by sa mali stavať komunikácie a technická infraštruktúra, elektrina, voda, konečne by aj do osád mohlo prísť 21. storočie. Je potrebné venovať pozornosť deťom a mládeži, vzdelávaniu, lebo budúcnosť tkvie práve vo vyššej úrovni vzdelania v našej národnostnej menšine. Lebo aj medzi našimi deťmi je mnoho talentov, len ich treba podchytiť a pomôcť im, aby boli úspešné. Verím, že nový splnomocnenec sa bude viac angažovať a bude vedieť naštartovať nové zmeny. Existujú na to zdroje z eurofondov, ktoré sa budú používať transparentne a adresne, aby bolo vidieť aj reálne výsledky.

Olga Tököliová – knihovníčka, Llandudno (UK)/ Nová Baňa

Musím sa priznať, že toho neočakávam veľa. Ak v predchádzajúcom volebnom období to mali vtedajší rómski poslanci o niečo ľahšie, teraz to budú mať oveľa ťažšie, pretože sú všetci v opozícii. Ani vo svojich stranách nemajú popredné pozície, a tak musia poslúchať straníckych šéfov. Bohužiaľ, tejto vláde nezáleží na Rómoch. Rómski poslanci aj splnomocnenec by sa mohli snažiť ukončiť segregáciu vo vzdelávaní detí, rovnako zlepšiť podmienky pre deti zo sociálne slabých regiónov. Možno poslankyňa Ingrid Kosová niečo urobí v oblasti školstva, ale je to otázne, pretože je v opozícii. Rovnako by sa mohli snažiť zmeniť slovník politikov aj médií čo sa týka informovania o Rómoch, kde hlavne médiá informujú jednostranne a zneužívajú zlú sociálnoekonomickú situáciu v osadách. Informujú o negatívnych javoch, ktoré so sebou prináša extrémna chudoba, tá však nie je iba v rómskych marginalizovaných komunitách, ale vo všetkých spoločnostiach a národoch prináša so sebou rovnaké negatívne javy. Nový splnomocnenec Alexander Daško to bude mať naozaj sakramentsky ťažké, aby dokázal zlepšiť kvalitu života v rómskych marginalizovaných komunitách. Nemá na to právomoci, aby niečo zásadné presadil a už vôbec nie, aby presadil zmeny v zákonoch, ktoré by mohli pomôcť. V každom prípade musí úzko spolupracovať so samosprávou, starostami, primátormi a mimovládnyimi organizáciami, ktoré skutočne robia dobrú robotu a nie sú organizáciami, v ktorých sa strácajú peniaze.

Stano Daniel – občiansky aktivista, Skalica

Šesť rómskych poslancov a poslankýň v parlamente je štatisticky obrovský úspech, ktorý budí záujem aj v zahraničí. O to viac, že polovicu tejto skupiny tvoria ženy. Jedným dychom však musím dodať, že ako poslankyne Progresívneho Slovenska, tak aj platforma Pačivale Roma sa ocitli v opozícii a budú to mať s presadzovaním akýchkoľvek vlastných návrhov skutočne ťažké. To mu treba prispôbiť aj očakávania. Minimálne však môžeme rátať s tým, že ak niekto v parlamente bude osočovať Rómov, tak sa má kto voči tomu ozvať. Videli sme to už v rozprave o Programovom vyhlásení vlády SR, keď Ingrid Kosová upozornila, že dokument marginalizuje už aj tak dosť marginalizované rómske komunity. Pokiaľ ide o nového splnomocnenca, tam môžu byť očakávania vyššie. Keďže ide o bývalého kandidáta vládneho Smeru, predpokladá sa u neho isté politické krytie a možnosť presadzovať potrebné opatrenia aj politicky. Počas funkčného obdobia predchádzajúceho spl-

♦ Ilustračná fotografia RNL

nomocnenca sa podarilo mnoho vecí nastaviť a finančné krytie by malo byť k dispozícii. Pripomínam však, že stále ide o takzvané projektové peniaze, nie systémové rozpočtové krytie. Držme teraz splnomocnencovi palce pri politických a systémových opatreniach.

Jozef Žiga – dôchodca, Rožňava

Vláda Slovenskej republiky na čele s premiérom Ficom sa od Rómov dišancuje a nemá záujem na riešení katastrofálnej situácie v rómskych marginalizovaných komunitách. Poslanci, ktorí boli zvolení nemajú šancu niečo zmeniť alebo pomôcť Rómom – vládna koalícia ich bude blokovat, lebo sú v opozícii. Vláda na čele s premiérom má voči Rómom predsudky, a preto si nemyslím, že sa niečo pozitívne poslancom alebo splnomocnencovi podarí dosiahnuť.

Shoshana Chovan – psychologička, Bratislava

V prvom rade chcem zagrátulovať poslankyniam a poslancom ku zvoleniu a k zatiaľ najsilnejšej rómskej reprezentácii v Národnej rade SR. Očakávam od nich to, čo od všetkých ostatných poslankýň a poslancov, a to zodpovedný výkon poslaneckého mandátu, využívanie svojej odbornosti a načúvanie expertom na jednotlivé oblasti. Zároveň verím, že sa budú vymedzovať voči rasistickej rétorike a že budú hlasom tých, ktorých hlas v našej spoločnosti počuť nie je. Držím im palce, aby ich politická práca bola užitočná pre nás všetkých, ale najmä tých najzraniteľnejších skupín. Nevieť úplne, čo môžeme čakať od nového splnomocnenca, ale úprimne dúfam, že bude otvorený budovať nové partnerstvá v záujme zlepšovania životných podmienok a pri advokácii za zavádzanie služieb ranej starostlivosti v rómskych marginalizovaných komunitách.

Šarlota Bottová – výtvarníčka, Hnúšťa

Neočakávam od nich nič nemožné. Mali by sa všetci konečne začať venovať rómskej problematike. Zaujímať sa o problémy, ktoré najviac trápia samotných Rómov. Pomôcť ľuďom v oblasti zamestnanosti, vzdelávania, bývania – to sú hlavné oblasti, kde by naši ľudia potrebovali konečne pomoc.

Igor André – riaditeľ neziskovej organizácie KEPLA, Levoča

Čo očakávam od šiestich nových rómskych poslancov Národnej rady SR? Predpokladám, že otázka smeruje k ich iniciatívam

vo vzťahu k tzv. tematike inklúzie marginalizovaných rómskych komunít. Myslím, že tu je na mieste oddeliť poslankyne za Progresívne Slovensko (Ingrid Kosová, Irena Bihariová) od poslancov (Peter Pollák ml., Lukáš Bužo, Viliam Tankó) a poslankyne (Anežka Škopová) hnutia Slovensko. V prvom prípade sa jedná o politicky, ktoré sa síce hrdo hlásia k svojmu etnickému pôvodu (nevím, či aj k národnosti ako takej), ale v predvolebnej kampani som nebadal, že by tému vylúčených rómskych komunít chceli nejako pevnejšie uchopiť. Skôr sa mi javí, že sa chcú profilovať najmä ako ľavicovo-liberálne politicky zamerané na menšinové ľudské práva ako také. Irena Bihariová so špecifickým prepojením na fungovanie právneho štátu a Ingrid Kosová na menšinové záležitosti v oblasti vzdelávania. Naopak, rómski poslanci za hnutie Slovensko už v kampani dávali jasne najavo, že jadro ich elektorátu sa nachádza práve vo vylúčených rómskych komunitách, prevažne vo východnej časti Slovenska. Tomu prispôbovali aj svoju politickú komunikáciu. Sledujem, aké aktivity začali vyvíjať hneď po voľbách a musím konštatovať, že idú veľmi systematicky v tejto línii – cez cirkevné a misijné spoločenstvá sa napájajú na vylúčené rómske komunity, kde organizujú besedy s voľičmi. Témy diskusií rámujú okolo politík a nástrojov pre inklúziu marginalizovaných rómskych komunít. Ich hlavným strategickým cieľom je veľmi dôsledná kontrola čerpania eurofondov určených na tento cieľ, ktoré v novom programovom období činia dokopy vyše 900 miliónov eur. Keďže 400 miliónov z tejto sumy spadá pod samotný Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity, veľká časť ich politickej komunikácie sa bude venovať aktivitám a rozhodnutiam tohto úradu. Na rozdiel od poslankýň Progresívneho Slovenska, ich svetonázor vychádza skôr z kresťanských konzervatívnych hodnôt, a preto môžeme očakávať, že v kultúrno-etických debatách budú stáť na úplne opačných stranách.

A čo očakávam od nového splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity? Popravde, nie veľa, ak vychádzam z toho, čo sa nachádza v schválenom Programovom vyhlásení vlády SR. Ak dáme bokom určitý etický element, že niekto chce byť podriadeným Fica a Danku vo veci inklúzie vylúčených rómskych komunít, tak nič nenasvedčuje tomu, že by tu bol nejaký ucelený plán alebo stratégia, ktorú by chceli cez splnomocnenca realizovať. Platnú aktualizovanú stra-

tégiu v zásade odmietajú a v programovom vyhlásení vlády hovoria v inotajoch o akomsi nevyváženom stave práv a povinností, ktorý by chceli uviesť do rovnováhy. Okrem toho sa chcú zaujímať o to, ako by mohli vylúčených Rómov viacej zapojiť do legálneho trhu práce. Čo k tomu dodať? Držím novému splnomocnencovi palce, ale očakávam od neho skôr poslušné plnenie politických príkazov od svojho pána na Úrade vlády, čo dáva predpoklad, že to bude smutný príbeh.

Peter Krajňák – viceprimátor mesta Prešov

Splnomocnenec musí spolupracovať s vládou a získať si dôveru ako premiéra, tak aj členov vlády a poslancov parlamentu. Mal by zabezpečiť efektívne a najmä rýchle čerpanie eurofondov a snažiť sa zmysluplne riešiť situáciu v osadách kvôli chýbajúcej vode, kanalizácii či problémom s bývaním. Je potrebná kontinuita práce na úrade splnomocnenca, na dôležité posty úradu dať ľudí so skúsenosťami, zlá personálna politika môže byť ohrozením funkčnosti úradu. Rovnako splnomocnenec musí byť pravidelne v teréne a v regiónoch. Spolu so starostami obcí by mal predkladať rezortným ministrom zlepšenia pri finančných výzvach, navrhovať zmeny zákonov a vstupovať do školských a sociálnych tém, ktoré sú mimoriadne potrebné a citlivé zároveň. Určite by som mu odporúčal, aby úzko spolupracoval aj s bývalými splnomocnencami vlády pre rómske komunity. Od zvolených poslancov Národnej rady SR očakávam spoločný postup v témach, ktoré sa dotýkajú rómskych komunít a najmä spoločnú legislatívnu iniciatívu. Okrem sociálnych, hospodárskych a školských tém by mali vstupovať aj do kultúrnych a jazykových otázok. Myslím si, že je potrebné v tomto volebnom období urobiť aj tieto tri kroky: prijať zákon o postavení národnostných menšín, presunúť Múzeum kultúry Rómov na Slovensku z Martina na východné Slovensko (do Košíc alebo Prešova) a zamerať sa na posilnenie vysokoškolského vzdelávania rómskeho jazyka na Ústave romologických štúdií na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre a Ústave rómskych štúdií Prešovskej univerzity v Prešove a s tým spojené zavádzanie rómskeho jazyka v rámci povinnej školskej dochádzky na Slovensku. Novému pánovi splnomocnencovi a poslancom parlamentu želim veľa úspechov v ich práci.

Alexander Mušinka – kultúrny antropológ, romista a vysokoškolský pedagóg, Prešov

Ideálne by bolo, ak by som od rómskych poslancov nemusel očakávať nič, lebo to, že ide o rómskych poslancov by bolo nepodstatné. Ale bohužiaľ, tak ďaleko nie sme. Budem rád, ak súčasný parlament tému Rómov neodsunie niekam na okraj. Nemyslím si, že to bude dominantná téma, ale určite by mala patriť k tým dôležitým. A nielen v rovine neuspokojivých životných podmienok časti Rómov alebo ich chudoby, ale aj v rovine etno-emancipačnej. Rómovia by mali mať porovnateľné životné podmienky ako majorita a konečne už aj svoje kvalitné kultúrne inštitúcie, školstvo, médiá, galérie, múzeá a podobne. Prirodzene by podľa mňa mali vzniknúť primárne tam, kde je Rómov najviac. Chcel by som vidieť podstatne viac Rómov v akademickej sfére, v médiách, v umení atď. Ako vysokoškolský pedagóg mám k tomu blízko. A to sú podľa mňa práve tie očakávania, ktoré ja osobne od rómskych poslancov Národnej rady SR mám, že tieto témy budú neustále pripomínať, zviditeľňovať, tlačiť do popredia, podporovať legislatívu, aby sa mohli realizovať. Budem veľmi rád ak rómski poslanci nebudú iba „formálni zdvíhači rúk“ či neviditeľná „šedá hmľa“, o ktorej nebudeme počuť.

Igor Dužda – občiansky aktivista, Prešov

V prvom rade je potrebné zdôrazniť, že títo poslanci sa do parlamentu dostali za strany, ktoré nie sú rómske a ktoré majú svoje ciele a programy. Neviem, do akej miery sa programy týchto strán venujú rómskej problematike, ak sa jej vôbec venujú. Okrem toho sú v opozícii. Každý z nás vie, aký má cieľ Igor Matovič a jeho strana. Bojovať proti mafii, ktorá vraj podľa neho je v koalícii, a preto sa domnievam, že nebude čas ani priestor z ich strany sa venovať rómskej otázke a obavám sa, že rómski poslanci za túto stranu budú ako poslušné ovečky robiť to, čo povie ich líder. Čo sa týka rómskych poslankyň za Progresívne Slovensko, taktiež sa obávam, že táto strana bude skôr v parlamente presadzovať proamerické záujmy a na Rómov opäť nebude čas ani priestor. Bol by som rád, keby som sa mylil, ale ja sa nezvyknem myliť. V minulom volebnom období sme mali poslancov za OĽaNO, stranu ktorá viedla vládnu koalíciu a naši poslanci Peter Pollák ml. a Jarmila Vaňová poslušne sedeli v parlamente, ani raz nenavrhlí zmeny zákonov, ktoré by pomohli chudobným. Neurobili nič a boli súčasťou vlády, dokonca mali aj splnomocnenca. Takže z opozície neurobia už vôbec nič. Čo sa týka nového splnomocnenca A. Daška, verím, že bude mať chuť a vôľu urobiť v riešení problematiky Rómov maximum, aby sa nepriazni-

♦ Ilustračná fotografia RNL

vá situácia začala meniť k lepšiemu. Otázkou však je, do akej miery bude mať voľné ruky a do akej miery zviazané vládou. Čo sa týka spolupráce rómskych poslancov a splnomocnenca vlády mám obavy, že zo strany rómskych poslancov nebude žiadna a ak, tak iba minimálna.

Zuzana Kusá – sociologička, Sociologický ústav SAV, v. v. i., Bratislava

Prečítala som si prepisy faktických poznámok a vystúpení v rozprave všetkých šiestich poslancov. S výnimkou Ireny Bihariovej, ktorá sa už dávnejšie venuje bezpečnostným otázkam a otázkam právneho štátu a aj v rozprave sa zamerala výhradne na tieto otázky, ostatní piati rómski poslanci sa veľmi znalo vyjadrovali k medzerám programového vyhlásenia vlády vo vzťahu k mnohorozmernému dlhu, ktorý má naša spoločnosť voči spoluobčanom žijúcim v nútejnej segregácii a osobitne k deťom. Argumentačne aj s étosom zapôsobili najmä vystúpenia poslancov Tankóa, Buža a poslankyne Škopovej. Veľmi dúfam, a to by som si aj želala, aby dokázali takto pokračovať celé štvorročné obdobie, vecne nezaujato a z ľudskoprávnej perspektívy analyzovať predkladanú legislatívu a interpelovať jednotlivých ministrov. Viem si predstaviť, že v takom Progresívnom Slovensku si nájdu viacero podporovateľov a spolubojovníkov (minimálne proti segregácii vo vzdelávaní a v prospech podporných opatrení pre deti s iným materinským jazykom ako je jazyk vyučovania), a že si možno získajú rešpekt a uznanie aj od koalíčných poslancov. Len dúfam, že od svojho stranického šéfa neprevezmú útočné spôsoby hanobiace oponentov, to by zmarilo šance na získanie podpory pre dobré argumenty. A oni ich určite budú mať.

Róbert Hamburgbadžo – žurnalista, Bratislava

Nemyslím si, že všetci Rómovia nemajú záujem učiť sa. Veľa je takých. Ale sú aj takí, ktorí sa chcú vzdelávať, ktorí sa chcú mať lepšie. A takým ľuďom musíme pomôcť. Tiež to súvisí s našou kultúrou, tým, ako vnímame rodinu, priateľov a aj štát, v ktorom žijeme. Tiež máme rôzne predsudky, ktoré súvisia s kultúrnou DNA.

Myslíte si, že Rómovia na Slovensku sú diskriminovaní?

Áno, sú. A to už malé deti, keď prídu do škôlky a do školy. Hovorím o školách, ktoré majú rómskych žiakov. Tieto deti nemajú rovnaký prístup k vzdelaniu. Nedostáva sa im ani zo strany učiteľov, asistentov, ktorí tiež majú predsudky a učia na týchto školách. V tomto smere štát zlyháva v plnej miere, dôsledkom je existencia segregovaných škôl.

Žije sa na Slovensku Rómom dobre?

Určite sú Rómovia, ktorým sa žije na Slovensku dobre a sú tu šťastní a neodišli by zo Slovenska za lepším. A tiež sú Rómovia, ktorým sa tu nežije dobre, majú existenčné problémy a problémy so začlenením sa do spoločnosti. Majorita od nich očakáva, že budú pre spoločnosť užitoční a prestanú

V parlamentne máme šiestich rómskych poslancov, a to ma naozaj teší. Žiaľ, všetci sú v opozícii. Aj keď sa podľa mňa budú snažiť o to, aby presadili svoje návrhy na zlepšenie životnej úrovne Rómov na Slovensku, viem, že budú mať problémy reálne tieto návrhy presadiť. Pre terajšiu vládu nie sú Rómovia jednou z priorít a určite sa to odzrkadlí aj na opatreniach, ktoré sa budú prijímať. Verím ale, že rómske poslankyne a poslanci budú dobrou opozíciou. Budú dbať na to, aby sa nepresadili zákony, ktoré by mohli Rómom, ale taktiež všetkým ľuďom na Slovensku, uškodiť. Podľa mňa práve toto volebné obdobie pre nich prinesie priestor, aby dokázali svojim voličom, že neurobili chybu, keď im odovzdali vo voľbách svoj hlas. Rovnako tak majú šancu ukázať spoločnosti, že aj Rómovia dokážu zastávať dôležité posty a vedieť riešiť celospoločenské problémy. Uvidíme ako sa im bude dariť. Dôležitým úradom je určite aj Úrad splnomocnenca vlády pre rómske komunity. Momentálne disponuje obrovským balíkom financií, ktoré reálne môžu pomôcť tisícom chudobných Rómov. Viem, že nový splnomocnenec má trochu iné smerovanie, nielen politické, ale aj myšlienkové. Zároveň ale dobre pozná terén a aj situáciu, v akej sa chudobní Rómovia na Slovensku nachádzajú. To, ako sa zhostí svojej úlohy a ako bude viesť úrad, ukáže až čas.

Richard Koky – sociálny andragóg a odborník na riadenie verejného zdravotníctva, Svätý

Chcem veriť, že poslanci prídu s novými návrhmi a myšlienkami ako zlepšiť situáciu v rómskych marginalizovaných komunitách, a to v komplexnosti opatrení a riešení. Toto očakávam najmä od poslancov politického hnutia Slovensko. Som veľmi rád, že sa poslancami národnej rady stali Rómovia, naslovovzatí odborníci v témach, ktoré sa netýkajú len „riešenia rómskej problemati-

ky“, ale sú odborníkmi v oblastiach, ktoré sa dotýkajú spoločnosti ako takej. Teší ma, že v parlamente máme rómske poslankyne, ktoré budú a vedieť byť plnohodnotnými partnerkami v komunikácii s ďalšími odborníkmi v Národnej rade SR a to v tom, čo im je profesne najbližšie, a to je právo a školstvo. Máme tam odborníčky práve na riešenie týchto tém, ktorých prácu, dlhoročné fungovanie a odborné vystupovanie si vysoko vážim. Ide o poslankyne Progresívneho Slovenska Irenu Bihariovú – dlhoročnú odborníčku na právo a extrémizmus a Ingrid Kosovú – odborníčku na školstvo a edukáciu. Samozrejme, všetkým rómskym poslancom držím palce a prajem veľa chuti do práce. Nového splnomocnenca vlády pre rómske komunity Alexandra Daška poznám osobne už dlhšiu dobu. Vnímam ho ako človeka, ktorý vo svojom doterajšom profesnom živote veľa dokázal. Verím, že veta, ktorú vyslovil: Dost bolo koncepcií a analýz v riešení rómskej problematiky, je potrebné už začať konečne pracovať, bude vetou pravdivou. Všetci Rómovia mu v tom určite pomôžeme. Očakávam od neho viditeľné zmeny v prospech života obyvateľov marginalizovaných rómskych komunít, v čom držím palce.

Monika Duždová – regionálna meto-
dička pre systém podporných opatrení,
oddelenie podpory výchovy a vzdeláva-
nia, krajské pracovisko NIVAM Prešov

Pri tejto otázke ma hneď napadne iná otázka. A to, či Rómovia z Telgártu, ktorým zhoreli príbytky sú v týchto mrazivých dňoch a nociach stále v stanoch. Od nových poslancov a poslankyň a aj od nového splnomocnenca očakávam, že budú takéto a podobné situácie riešiť. Rovnako očakávam, že v parlamente budú hľadať a navrhovať riešenia pre rómske komunity v oblastiach ako vzdelávanie, zamestnanosť, bývanie. Nebudem sa jednotlivo venovať všetkým problémom v spomínaných oblastiach, ktoré najviac trápia Rómov žijúcich v marginalizovanom prostredí. Ich rómski voliči im dali svoj hlas, aby sa týmto problémom venovali a snažili sa ich riešiť. Tiež je dôležité, aby poslanci a poslankyne ako aj splnomocnenec spolupracovali s kompetentnými ľuďmi z marginalizovaných rómskych komunít, pretože bez ľudí z terénu a bez znalosti aktuálnej situácie v komunitách, nemôžu efektívne pracovať na riešeníach problémov. Ako som spomínala, práve ľudia z týchto komunít im dali svoj hlas, a tak im vložili do rúk svoju dôveru. Držím im preto palce, aby túto dôveru a nádej využili pre dôstojnejší a kvalitnejší život Rómov na Slovensku.

Braňo Oláh

««« str. 5 od vás nežiadajú, či ste vyučený v odbore. Ak však ste, je to plus. Preto, ak má zamestnávateľ na výber, rozhodne sa vybrať si toho, kto má adekvátne vzdelanie.

Keby ste mali porovnať úroveň učiva a pedagógov, s ktorými ste počas vašich školských čias prichádzali do styku, dá sa povedať, že na Slovensku sú kvalitné školy a dokážu sa vyrovnáť tým v zahraničí?

V porevolučných časoch, keď som chodil na univerzitu bola úroveň pedagógov veľmi dobrá. V súčasnosti úroveň školstva vo všeobecnosti klesá každým rokom. Je to spôsobené tým, že pedagógovia nemajú vytvorené dostatočne dobré podmienky na svoju sebarealizáciu. Štát tento rezort dlhodobo zanedbáva, a preto ani zo strany učiteľov nie je motivácia poskytovať také poznatky, ktoré by dokázali vzbudiť u žiakov väčší záujem o štúdium. Vlastne si plnia iba to, čo musia, čiže nič navyše. Samozrejme, že sa to nedá paušalizovať, lebo stále sú učitelia, ktorí svoju prácu vnímajú ako poslanie a nevidia za tým iba možnosť zárobku.

Prečo Rómovia v prevažnej miere nevidia dosiahnutie vzdelania ako prioritu?

ortofotomapy, digitálny terénny model, 2D mapovanie a tiež 3D model a jeho vizualizácie.

Ako vás prijal kolektív, s ktorým sa denne stretávate v práci?

Veľmi dobre. To je dôvod, prečo ešte stále pracujem v tejto firme. Sú to moji kolegovia a ľudia, v ktorých spoločnosti sa cítim dobre.

Ako sa dá napraviť zlý obraz, ktorý Rómovia majú? Čo by mali urobiť, aby ich majorita vo všeobecnosti nevnímala negatívne?

Od momentu, keď som začal vnímať seba samého ako iného, teda Róma, na podnet od okolia, v ktorom som sa nachádzal, som si uvedomil, že aj ja mám predsudky. Bolo mi jasné, že s tým musím niečo urobiť. Začal som bojovať sám so sebou. A bojujem s tým vo všetkých oblastiach, ktoré s tým prichádzajú do styku. Na tejto ceste som stretol veľmi veľa úžasných ľudí, ktorí mi pomohli pri napravovaní zlého obrazu. Naučil som sa, že nemám očakávať od druhých zmenu ich názoru, ale že ja sám musím zmeniť svoje predsudky. A nemôžem zabudnúť na svoju vieru v Boha, ktorá mi pomohla zmeniť niektoré pohľady na človeka.

Text: Martin Fočar

Maria Aguilera Martín: Chcem, aby spoločnosť pochopila, že queer ľudia vždy existovali

Maria Aguilera Martín, študentka Stredoeurópskej univerzity vo Viedni, pochádza z rómskej rodiny z Barcelony. Počas svojho štúdia v rámci programu rómskych štúdií sa Maria venovala problematike rómskych lesbických žien. Maria je príkladom toho, že pre rozvoj osobnosti dieťaťa je nevyhnutná spolupráca rodičov s ním. Už v útlom detstve získala podporu od svojich rodičov a mohla si slobodne vybrať, kým chce byť a akým spôsobom prispievať do spoločnosti. Táto podpora je jedným z dôvodov, prečo je Maria talentovanou a oddanou študentkou kritických genderových štúdií na uvedenej univerzite.

Ako by ste opísali samu seba?

Veľmi rada sa socializujem už od útleho detstva. Vždy som mala veľa dobrých kamarátov a blízke vzťahy s ľuďmi. Nielen ako dieťa, ale po celý život potrebujete skupinu ľudí, v ktorej sa cítite dobre. A to som mala. Čo sa týka mojej rodiny, mama prestala pracovať, keď som sa narodila. Mám ešte jedného brata, ten je starší o štyri roky. Otec pôsobil v neziskovom sektore a momentálne pracuje pre politikov v Barcelone. Od začiatku som vedela, že som Rómka. Keď som mala päť alebo šesť rokov, rodičia mi povedali: „Môžeš byť kýmkoľvek chceš, ale mala by si vedieť, že si Rómka a ľudia sa k tebe budú správať inak kvôli tvojej etnicite. Nemôžeš prestať žiť svoj život, ty nie si iná. Ľudia ti budú hovoriť, že si iná, ale ty iná nie si. Ty si človek a nemusíš sa báť byť tým, kým chceš byť. Maj ale na pamäti, že si Rómka“.

Potvrdili sa slová vašich rodičov? Ako sa k vám ľudia z vášho okolia správali?

Zvyčajne nehovorím, že som Rómka. Nie preto, že by som sa hanbila alebo cítila diskriminovaná, ale kvôli iným veciam. Som Rómka, žena a zároveň lesba, a keď sa predstavujem, tak o tom nehovorím. Študujem a v škole o tom tiež nehovorím. Myslím, že na základnej škole som to ani raz nepovedala. Na strednej áno, pretože keď niekto uráža Rómov a diskriminoval ich, tak som sa ozvala: „Mohli by ste prestať, ja som Rómka“. A neskôr mi ľudia začali hovoriť, že tak vôbec nevyzerám. Ja som sa ich pýtala, čo tým myslia, že tak nevyzerám, pretože som Rómka. Myslím, že od Nerómov, ktorí vedeli o mojom rómstve, som zažila iba toto.

Ako ste sa vyrovnávali so svojou identitou?

Vedela som, že sa mi páčia dievčatá už keď som mala štyri roky, ale nevedela som, že som lesba. Vždy som mala rada dievčatá, vedela som to odčítať. Queer ľudia sú vraj čudní a nie sú v norme, tak som to z tohto dôvodu nehovorila nahlas. Keď som končila vzdelávanie v základnej škole, začala som spoznávať samu seba a terminológiu queer identity. A potom som to prijala: „Áno, som lesba“. To je všetko. Musela som však bojovať

sama so sebou a hovorila som si: „Áno, mám rada dievčatá, ale zároveň som sa pýtala, prečo nemám rada chlapcov. Všetky moje kamarátky mali rady chalanov a ja nie. Nemala som starosti, pretože som vedela, že nemám rada chlapcov a ktovie, ako to bude v budúcnosti. Vždy som o svojej orientácii vedela.“

Čo podľa vás očakáva spoločnosť od žien?

Keď som bola malé dievča, chcela som hrať futbal a byť s chalanmi, ale vedela som, že to nebolo „dobré“. Spoločnosť hovorí, že dievčatá majú robiť dievčenské veci a chlapci chlapčenské. Dievčatá musia tancovať, hrať sa s bábikami a neviem čo ešte a chlapci majú hrať šport, futbal, byť veľmi maskulínni, nemajú plakať a ukazovať svoje emócie. Bolo to veľmi zložité, ale v jednom momente som sa musela rozhodnúť neriešiť to. Rozhodla som sa netrapiť sa stereotypmi po zvyšok môjho života. Mala som dve možnosti – mať veľa starostí a byť v neustálom kolotoči a riešiť všetko zlé, o čom ľudia hovoria, alebo prestať to riešiť a žiť svoj život. Toto má veľký vplyv na psychické zdravie. Je to veľmi zložité a ty musíš pochopiť, že ľudia tomu nerozumejú, čo je veľmi máťúce. Ako dieťa musíš rozumieť spoločnosti a neskôr sa snažíš pochopiť samého/samú seba. Spoznávať seba a mať správne postoje bola veľká vec počas môjho detstva. Mala som možnosť pochopiť to veľmi skoro, a keď som urobila rozhodnutie, už som sa prestala starať o to, čo ľudia hovoria a všetko bolo zrazu plynulé.

Ako to myslíte, plynulé?

Viem, že mi ľudia budú chcieť hovoriť nejaké veci a ak im nebudem venovať pozornosť, tak to bude ľahšie. Život plyní. Často hovorím s ľuďmi a potom objavím, že sú queer. Prvý gay človek, ktorého som stretla, bol môj spolužiak na strednej škole. On mal veľké problémy len z toho dôvodu, že bol gay. Nehovorili sme o tom, ale všetci to vedeli. Bol gay, okay, neriešila som to. Keď ste dieťa, je ťažké podporiť niekoho. Tiež som mala zlé obdobie a nevedela som, ako mu pomôcť, keď mal problémy. Myslím si, že to vyriešil, trochu sme sa porozprávali, ale neboli sme si až takí blízki. Ale vyriešil si to a prestal sa zaoberať tým, čo o ňom kto hovorí.

V súčasnosti v Európe prebiehajú protesty LGBTQ plus ľudí. Čo je cieľom týchto protestov?

Chceme, aby ľudia uznali, že existujeme, že nemáme žiadnu duševnú chorobu týkajúcu sa našej sexuálnej orientácie a identity. Chceme, aby nás táto akcia zviditeľnila a posilnila. Povedzme, že sme tu a nezmeníme sa kvôli ľuďom, ktorí hovoria, že sme zlí. Ide nám o to, aby nás ľudia chápali správnym spôsobom. Potrebujeme aj príležitosti, pretože sme veľmi neviditeľní.

Poznámka autorky: LGBTQ predstavuje skratku pre viacero pojmov, ktoré zastrešujú rôzne

♦ Maria Aguilera Martín, študentka Stredoeurópskej univerzity vo Viedni. Foto: archív MAM

skupiny v oblasti sexuálnej orientácie a genderovej identity. L (lesba) označuje ženy, ktoré majú romantický alebo sexuálny záujem o iné ženy. G (gay) odkazuje na mužov, ktorí majú romantický alebo sexuálny záujem o iných mužov. B (bisexuál) zahrňuje osoby, ktoré majú romantický alebo sexuálny záujem o ľudí oboch pohlaví. T (transrodová osoba) má odlišnú genderovú identitu, než jej bola pridelená pri narodení. Tieto ľudia sa môžu identifikovať ako transženy alebo transmuži. Q (queer) je zovšeobecňujúci termín pre rôzne sexuálne a genderové menšiny. Skratka LGBTQ sa často rozširuje aj o ďalšie písmená a symboly (napríklad plus alebo D), aby zahrňala ďalšie identity a skupiny. (zdroj OpenAI GPT-3.5)

Takže ten protest znamená, že chcete, aby vás spoločnosť prijala. Nesúvisí to s propagandou?

Nie, nie je to vôbec propaganda. Myslím, že je to ako v Španielsku, keď sa protestovalo kvôli prístupu k zdravotnej starostlivosti. V krajine nie je veľa odborníkov, ktorí pracujú v zdravotníctve, pretože podmienky sú tam pre nich hrozné, veľmi zlé. A oni protestovali kvôli tomu, aby bola uznaná ich práca a aby boli platení tak, ako pracujú. My, queer ľudia tiež chceme, aby nás uznali takých, akí sme a nemuseli sme sa meniť kvôli tomu, aby sme zapadli do tohto sveta.

Čo očakávate od spoločnosti?

Ľudia by mali žiť svoj život a nechať žiť ostatných ľudí, pokiaľ nikomu neubližujú. V Španielsku sa hovorí, že táto queer propaganda, ako to nazývajú, urobí aj ich dieťa queer. Od spoločnosti chcem, aby pochopila, že queer ľudia vždy existovali. Ak je vaše dieťa queer, je dobré mať tieto vedomosti o queer ľuďoch, a potom to nebude mať zlý vplyv na jeho duševné zdravie. Budú tomu rozumieť ľahšie a takto sa vyhnú veľmi veľkej traume. Myslím si, že je to dôležité pre naše uznanie a viditeľnosť. Kľúčové je to hlavne pre deti, pretože keď nič o tejto téme neviete, musíte skúmať seba a okolie a báť sa rodičov alebo blízkeho okolia, ktoré hovorí, že LGBTQ plus ľudia sú niečo zlé. Keď sa budú identifikovať ako queer ľudia a nepovedia to nahlas, môže to mať veľmi zlý dopad na ich duševné zdravie.

Aké je byť lesbou v Španielsku?

V Španielsku máme veľa stereotypov a heteronormativita je kráľom spoločnosti, takže každý, kto nie je „biely“ alebo nie je „hetero“, to má veľmi ťažké. Chcem povedať, že ľudia majú tradície a to, čo je v Španielsku normálne, je heteronormativita. Ľudia sú na to zvyknutí a zmeniť tento mentálny rámec je veľmi ťažké. Nie je to niečo, čo sa stane zo dňa na deň. Takže je to niečo, čo ide veľmi pomaly, krok za krokom. Dobrá vec na tom

je, že sa to stále hýbe, hoci pomaly. Hlavne u ľudí, ktorí nerozumejú LGBTQ plus ľuďom, pre nich je veľmi ťažké ich pochopiť a často za to môžu predsudky a heteronormativita patriarchátu či kapitalizmu, ktorý vládne v Španielsku.

Dá sa povedať, že sa Rómka a lesba v jednej osobe v Španielsku stretáva s viacnásobnou diskrimináciou?

Samozrejme, musíme myslieť na intersekcionalitu, čo znamená, že niekto, kto je „biely“, má viac privilégií ako ľudia, ktorí nie sú „bieli“. Tieto dve kategórie sú systémy útlaku, a keď sa systémy útlaku prekrývajú, zhoršujú životy všetkých ľudí. Môžem povedať, že rómske lesby trpia viac, pretože sú viac diskriminované v porovnaní s „bielymi“ lesbickými ženami a môže za to iba ich rómska etnicita. A ak sa k tomu pridajú ďalšie systémy útlaku, potom je diskriminácia najhoršia. Spočiatku som tomu nerozumela, a preto som sa cítila diskriminovaná – mnohí veriaci sú v Španielsku evanjelici a podľa výkladu v biblii je homosexualita hriech. Takže ľudia tomu nerozumejú a popierajú moju identitu. Nielen to, že som lesba, ale aj to, že som Rómka a žena. Takže podľa mojich skúseností to Rómovia neprijali, Rómovia z Barcelony nemali vreľé prijatie mojej identity.

Rozhovor viedla, preložila a prepísala Dominika Badžová

Valentína Čonková a Nasťa Čonková: Štát rómskym deťom ničí život

„Rómske a nerómske deti treba spájať, nie ich rozdeľovať. Chcem, aby moje vlastné deti chodili do školy, kde nie je rasizmus a aby si na rozdiel odo mňa mohli v živote splniť svoje sny,“ povedala Valentína Čonková.

Pani Nasťa a jej dcéra Valentína žijú v Hermanovciach neďaleko Prešova. Valentína je dnes už dospelá a býva so svojím priateľom a deťmi v bytovke na okraji obce. Rómovia a Rómky tvoria v obci menšinu. Špeciálne triedy zriadené v samostatnej budove miestnej školy navštevovala za ostatné roky veľká väčšina rómskych detí z obce. Na základe psychologickéj diagnostiky mnohé z nich dostávali nálepku mentálne znevýhodnených.

V základnej škole zaradili Valentínu do jednej zo špeciálnych tried, ktoré boli určené pre deti s mentálnym znevýhodnením. Vzdelávali ju oddelene od nerómskych detí. Obrali ju o akúkoľvek možnosť získať kvalitné vzdelanie. Stihol ju rovnaký osud ako nespočetné množstvo iných rómskych detí na Slovensku. Jej mama aj stará mama sa však rozhodli konať.

„Už aj ja som do školy chodila iba s rómskymi deťmi. A do špeciálnej triedy... Čo to znamená, som zistila až oveľa neskôr,“ začína svoje rozprávanie pani Nasťa – Valentíniina mama – a potvrdzuje, že diskriminácia rómskych detí vo vzdelávaní má v ich dedine hlboké korene. Situácia sa podľa nej postupom rokov len zhoršovala.

Valentínu to postihlo v roku 2006, keď mala nastúpiť do prvého ročníka: „V tom čase mala Valentínu v opatere jej stará mama. Vtedy sme nevedeli, čo sú špeciálne triedy. Bez nášho súhlasu ju pretestovali a rovno ju tam zaradili. Až neskôr sme zistili, že chodí do triedy pre mentálne postihnuté deti. Chceli sme, aby Valentínu preradili do bežnej triedy, ale škola to vždy odôvodňovala tým, že ona patrí do špeciálnej. Lebo to tak určila psychologička,“ vysvetľuje Nasťa.

Pani Nasťa spomína, že vzdelávanie v špeciálnych triedach, ktoré Valentína na základe diagnostiky navštevovala, nestálo za nič: „Všímal som si, že Tinka nevedela poriadne čítať ani písať, a že ich v špeciálnych triedach vôbec nič neučili. Keď som sa tam šla niekedy pozrieť, videla som, že učiteľky boli niekde v zborovni a deti sa v triedach hrali. Nevenovali sa im dostatočne“.

Postupne v nej rástlo presvedčenie, že jej dcére sa stala obrovská krivda a že proti tomu musí niečo urobiť. „Čoraz viac som rozmýšľala, prečo moja dcéra chodí iba s rómskymi deťmi a stále viac som si uvedomovala, že to nie je správne. Videla som, že je šikovná a doma všetko vedela. Pochopila som, že ona do špeciálnej triedy nepatrí. Že by mohla ísť do bežnej triedy k nerómskym deťom a mala by lepšie vzdelanie,“ hovorí.

S podporou Poradne pre občianske a ľudské práva sa Nasťa rozhodla podniknúť právne kroky proti diskriminácii svojej dcéry a domáhať sa spravodlivosti. Dodáva pritom, že veľkú zásluhu na tom mala Valentíniina stará mama, ktorá bola spočiatku hlavou hnacou silou ich spoločného úsilia.

V roku 2015 absolvovala Valentína na základe žiadosti jej matky a s podporou poradne nezávislé psychologické vyšetrenie vo Výskumnom ústave detskej psychológie a patopsychológie v Bratislave. To potvrdilo skutočnosť, ktorú pani Nasťa dobre tušila. Jej dcéra nepatrila do špeciálnej triedy. „Konečne vtedy niekto povedal, že Valentína nie je mentálne postihnutá. Veľmi ma to potešilo. Psychologička, ktorá ju testovala, nám otvorila oči,“ hovorí.

V súdnom konaní na ochranu pred diskrimináciou, ktoré Nasťa v mene svojej dcéry následne začala, namietala nielen jej nezákonné vzdelávanie v špeciálnych triedach. Poukazovala aj na to, že bola vzdelávaná oddelene od ostatných detí z majority – v samostatnej budove, čo samo osebe predstavovalo porušenie jej práva na rovný prístup k vzdelaniu bez segregácie. Spolu s ňou podali žalobu na súd aj rodičia ďalších dvoch detí z Hermanoviec. Nasťa zdôrazňuje, že sa na súd neobrátila len kvôli svojej dcére. Uvedomovala si oveľa hlbší význam riešeného súdneho prípadu. Vedela, že diskriminácia rómskych detí vo vzdelávaní je na Slovensku rozšírená a dúfala, že jej úsilie môže povzbudiť aj iných rómskych rodičov. „Chcela som dosiahnuť, aby segregácia rómskych detí na Slovensku konečne prestala. Aby sa aj iné rómske mamičky pozerali na to, či ich dieťa dostáva kvalitné vzdelanie a zabojovali za zmenu. A tiež, aby aj naša vláda pochopila, že šikovní deti rómske majú chodiť do bežných tried, nie do segregovaných,“ približuje svoju motiváciu.

Text a fotografie sú prevzaté so súhlasom vydavateľa: Na ceste k spravodlivosti. Príbehy Rómkov a Rómkov, ktorí sa postavili proti diskriminácii a inému porušovaniu svojich ľudských práv. Ivanco, Mojžišová, Poradňa pre občianske a ľudské práva, 2022. Foto: Ján Varchola

Valentína Čonková bola v roku 2006 na základe psychologickéj diagnostiky, ktorú škola iniciovala, zaradená do špeciálnej triedy pre deti s mentálnym znevýhodnením. Zároveň v nej bola vzdelávaná oddelene od detí z majority, ktoré navštevovali bežné triedy. V roku 2016 podala v jej mene jej mama – ako jej zákonná zástupkyňa – antidiskriminačnú žalobu proti štátu zastúpenom Ministerstvom školstva SR, proti Centru špeciálno-pedagogického poradenstva v Prešove, aj samotnej škole. V roku 2021 Okresný súd v Prešove žalobe v podstatnom rozsahu vyhovel. Rozhodol, že žalované súkromné centrum a škola Valentínu diskriminovali v prístupe k vzdelaniu na základe jej rómskeho pôvodu – a to v dôsledku jej nezákonného vzdelávania v špeciálnej triede a jej segregácie. Valentíne súd priznal za diskrimináciu aj finančné odškodnenie. Rozsudok nie je právoplatný. Súdne konanie v súčasnosti pokračuje na odvolacom súde (október 2022).

Tiež si však uvedomovala, že prípad, ktorý priniesla na súd, je vôbec prvým svojho druhu na Slovensku a že súdny spor je okrem iného namierený aj voči škole a vedeniu obce, v ktorej žije ona aj jej dcéra. „Mala som kvôli tomu trochu obavy. Ale rozmýšľala som nad mladšími troma deťmi, ktoré ešte mám. Ako dopadnú tie. Aj preto som sa rozhodla bojovať,“ hovorí pani Nasťa.

Dodáva, že jej odhodlanie podniknúť právne kroky naozaj napomohlo tomu, že jej mladšie deti – Dominika a Františku – už miestna škola vzdelávala v bežných triedach spolu s nerómskymi deťmi. V tomto smere bolo tiež dôležité, že sa jej spolu s ďalšími rómskymi ženami z obce podarilo dosiahnuť prijímanie rómskych detí do miestnej materskej školy. Jej syn bol po dlhých rokoch vôbec prvým, ktorého do škôlky medzi nerómske deti prijali. „Som veľmi rada, sú v bežných triedach spokojné a dostanú lepšie vzdelanie. Že budú môcť robiť to, o čom snívajú, možno lekárov alebo policajtov. Majú dobré známky, učia sa aj po anglicky. Veľmi dobre tiež vychádzajú s nerómskymi deťmi, ktoré už ani nevnímajú to, že sú Rómovia. Kamarátia sa a navzájom sa navštevujú. A moja najmladšia dcéra Dáška chodí do materskej školy spolu s bielymi deťmi.“

Po vyše päť rokov trvajúcom súdnom konaní napokon prvostupňový súd potvrdil, že Valentína bola pre svoj rómsky pôvod skutočne diskriminovaná v prístupe k vzdelaniu – a to v dôsledku jej zaradenia do špeciálnej triedy,

aj segregovaného vzdelávania v samostatnej budove školy. A čo Valentína so svojou mamou prežívali po tom, čo sa o rozsudku dozvedeli? „Boli sme veľmi rady, vlastne dojaté. Že nám niekto pomohol a že sme vyhrali. Boli sme z toho až šokovaní. Tak veľmi sme boli šťastné, že sme nevedeli, čo robiť,“ približuje Valentína ich spoločné pocity. Jej mama pritom dodáva, že po dlhom súdnom konaní v takýto výsledok už ani celkom nedúfala a obávala sa, že súd im nakoniec nedá za pravdu. Jednoducho preto, lebo sú Rómovia.

Valentína si so smútkom uvedomuje, že to, čo zaradením do špeciálnej školy stratila, jej už nikto nevyhradí bez ohľadu na výsledok prebiehajúceho súdneho konania. V systéme špeciálneho vzdelávania strávila bezdôvodne takmer celé svoje detstvo: „Chcela som byť lekárka, ale pre špeciálnu školu som nemala šancu to dosiahnuť. Štát rómskym deťom ničí život. Nedáva im možnosť, aby niečo dosiahli. Rómske a nerómske deti treba spájať, nie ich rozdeľovať. Chcem, aby moje vlastné deti chodili do školy, kde nie je rasizmus, a aby si na rozdiel odo mňa mohli v živote splniť svoje sny“.

Na záver nášho rozhovoru Valentína – za seba aj svoju mamu – zdieľa silný odkaz, ktorý adresuje iným rómskym rodičom: „Nebojte sa a bojujte za práva svojich detí na školách. Keď sú šikovní, netreba ich nechať v osade, aby zostali nevzdelaní. Nebojte sa riaditeľa školy ani starostu. Chodte do toho.“

Pripomenuli si obeť rómskeho holokaustu

Občianske združenie In minorita 7. decembra vo Zvolene usporiadalo dve zaujímavé akcie. V dopoludňajších hodinách študenti miestneho Gymnázia Ľudovíta Štúra zhliadli predstavenie Cigánsky boxer, ktoré sleduje úspechy i tragický osud nemeckého Róma (Sinti) Johanna Trollmanna (1907 – 1943), v sugestívnom podaní herca Filipa Tellera z Brna. Po predstavení nasledovala diskusia, v ktorej študenti prejavili záujem o minulosť i súčasnosť Rómov na Slovensku.

Popoludní sa na zvolenskom židovskom cintoríne uskutočnil pietny akt, spomienka na Rómov z Podpoľania, ktorí tu boli na prelome rokov 1944/1945 zavraždení nemeckými vojakmi. Zúčastnil sa ho primátor Zvolena Vladimír Maňka, nový splnomocnenec pre rómske komunity Alexander Daško, zástupca Banskobystrického samosprávneho kraja i dve desiatky mladých Rómov z Detvy. Tradične sa akcie zúčastnili i Berkyovci, potomkovia zavraždených Rómov z Dolnej Bzovej. S pôsobivým prejavom vystúpila i profesorka dejepisu zvolenského gymnázia Ivana Hofbauer.

(red)

Vážení prítomní, dnes sme sa zišli, aby sme si pripomenuli obeť rómskeho holokaustu. Ľudí, ktorí sa previnili iba tým, že sa narodili s inou farbou pleti. Nevinných obetí krutého režimu, ktorý si uzurpoval právo rozhodovať nielen o tom, kto bude vládnuť, ale aj o tom, kto bude a kto nebude žiť – o základnom práve, s ktorým sa rodia všetky živé bytosti. Zdanlivá samozrejmosť sa stáva výsadou, akonáhle sa zo spoločnosti začne vytrácať tolerancia, empatia a ľudskosť.

„Mám sen, že moje štyri malé deti raz budú žiť v národe, kde ich nebudú súdiť podľa farby pleti, ale podľa ich charakteru,“ pod slávny výrok, ešte slávnejšieho amerického bojovníka za rovnoprávnosť Afroameričanov Martina Luthera Kinga, z roku 1963 by sa určite aj dnes podpísali tisíce rodičov, ktorí zažívajú diskrimináciu, rasovú nenávisť a šikanu kvôli takej zdanlivej „maličkosti“, akou je iná farba pleti ako tá väčšinová. Kolkí z nich posielajú deti do školy s obavami, čo v nej zažijú, akým útokom, fyzickým či psychickým budú čeliť? Kolkí z nich by si pre

svoje deti želali budúcnosť, akú oni sami nemajú a nebudú mať?

V spoločnosti, v ktorej silnie nenávisť, neznášanlivosť a extrémizmus je nevyhnutné nezostať ticho. Možno si mnohí poviem, že čo už my, ako jednotlivci, z môžeme. Ale ak si milióny tolerantných a empatických ľudí povedia – spravím, čo bude v mojich silách, to množstvo ľudí dokáže zázraky. Preto začneme konať. Stačí sa rozhliaďnúť okolo seba, príležitostí sa vždy nájde.

Do médií sa často dostávajú správy o rasizme a šikane v školách. Ja mám šťastie, že učím v škole, v ktorej sa s rasovou (ani inou) neznášanlivosťou nestretávam. Študujú v nej mladí ľudia rôznych národností, vyznaní, sexuálnej orientácie a nikdy som sa s viditeľným prejavom diskriminácie inakosti nestrela. Od kolegov z iných škôl ale počúvam aj iné príbehy, často smutné. Deti prichádzajú do školy s predsudkami, ktoré nekriticky prijali od rodičov – najvýznamnejších autorít ich krátkych životov. Rodičov už asi nezmeníme, ale ak zmeníme myslenie detí, vyrastú z nich rodičia, ktorí už svoje deti vychovávajú inak – v porozumení, tolerancii a súcite.

Skúsenosť hovorí, že sa bojíme toho, čo nepoznáme. Preto často stačí prelomiť ba-

♦ I. Hofbauer (vľavo), A. Daško (splnomocnenec), Z. Kumanová (In Minorita). Foto: A. Mann

riery a inakosť spoznať. Kým hovoríme o Rómoch, homosexuáloch, moslimoch, sú to len pojmy, ale za tými pojmami sú skutoční ľudia z mäsa a kostí. Tých treba spoznávať a objavovať, čo nás spája, nie to, čo nás rozdeľuje. Tak málo niekedy stačí na to, aby sme vybudovali lepší svet – zistiť, že tí iní sú ľudia ako my – s rovnakými túžbami, snami, radoťami aj žiaľmi.

Jedným výrokom Martina Luthera Kinga som začala, iným skončím: „*Temnota nemôže vyhnúť tmú: dokáže to iba svetlo. Nenávisť nemôže vytlačiť nenávisť: to môže urobiť iba láska*“. Prosím, šírme okolo seba lásku, nie nenávisť, a urobme svet lepším miestom.

Ivana Hofbauer

<<< str. 3 to bolo preňho veľmi typické. On bol človek veľmi zábavný. Keď sa hovorí o jeho živote, nehovorí sa, aký to bol vášnivý športovec. My sme spolu hrávali pingpong, futbal. Možno sú to detaily, ale on sa ozaj nielen vlastným deťom, ale aj svojim zverencom v čase voľna aj takto venoval. Proste to bol učiteľ telom aj dušou a svoje srdce dával predovšetkým deťom. Deti mal veľmi rád a boli jeho životom. O to viac trpel, keď mu režim zobral možnosť učiť deti a venovať sa im“.

Úder druhý: Vyhadzov zo školstva

Po šesťdesiatom ôsmom poslal normalizačný režim pedagóga a vychovávateľa Ľudovíta Didiho pracovať do fabriky.

Čo sa stalo? Koncom augusta 1968 obsadili vojská Varšavskej zmluvy pod vedením Sovietskeho zväzu väčšinu strategických miest po celej Československej socialistickej republike. Operácie sa zúčastnilo asi pol milióna vojakov a okolo šesťtisíc tankov. Vedúci predstavitelia vtedajšieho Československa Dubček, Smrkovský, Černík a ďalší boli zatknutí a internovaní. Pod nátlakom museli podpísať tzv. Moskovský protokol, ktorý legalizoval pobyt vojsk Varšavskej zmluvy, čo následne znamenalo potlačenie československého pokusu o „socializmus s ľudskou tvárou“, obrodného procesu známeho vo svete ako Pražská jar. Invázne jednotky Sovietskej armády zostali v našej krajine vyše dvadsať rokov, až do roku 1991.

Ľudovít Didi otvorene kritizoval túto inváziu a vďaka tomu si narobil opäť veľké problémy. Prišiel ďalší úder jeho života, ktorý výrazne ovplyvnil jeho osud, aj osud jeho rodiny. V roku 1974 s ním odbor školstva Okresného národného výboru v Nitre rozviazal pracovný pomer. Ako oficiálny dôvod sa vo výpovedi udáva, že v krízovom období rokov 1968 – 1969 verejne zastával nesprávne protisocialistické a protisovietske názory na situáciu vo vtedajšej Československej socialistickej republike.

Práca v továrni Elitex

„Život Didiovcov sa zásadne zmenil. Manželia museli začať pracovať na tri zmeny vo fabrike. Dochádzaním do Nitry a nočnými zmenami sa ich životná úroveň veľmi znížila a naozaj to v tých konsolidáčnych časoch po šesťdesiatom ôsmom nemali jednoduché,“ spresňuje Peter Gábor.

Miestny historik a učiteľ Jozef Trubín opisuje, ako sa zmenil život rodiny po jej sankcionovaní štátom a odstavení Ľudovíta Didiho od učiteľstva. „On to pretrpel, dusil v sebe a o to ťažšie to preňho bolo. Celé to obdobie ale znášal s pokorou a dôstojnosťou, s veľkým sebazaprením. Celá rodina sa uzamkla do vnútorného riešenia problému a nikoho svojím ťažkým životným osudom a veľkým bôlom nezaťažovali. To je to vzácné, čo si na nich najviac cením. Práve v tomto postoji a v hlbokkej ľudskej dôstojnosti prežívania veľkej krivdy Ľudovíta Didiho a jeho rodiny bolo vidno skutočného človeka, skutočných ľudí. Bol to vzor vzorov pre ostatných. Rodina mu nevytýkala, ani mu nepripomínala, že vďaka tomu, že nedržal jazyk za zubami, že si otvoril ústa, teraz musia trpieť všetci, pretože chápali, aká dôležitá je preňho sloboda slova, právo povedať otvorene svoj názor a stáť si

za ním ako rovný človek. Rodina Didiovcov bola principiálne veľmi súdržná, držala spolu a nikomu sa neponosovala,“ pokračoval Jozef Trubín vo svojej výpovedi.

Dodal tiež, že ľudia v meste nevedeli, prečo pán učiteľ a vychovávateľ odrazu zmizol z vrábeľského školstva a začal aj s manželkou pracovať v nitrianskom Elitexte, prečo z nich odrazu boli radoví fabriční robotníci, prečo tak sociálne padli. Nedali o sebe zvať, aby možno neuškodili aj ďalším. Hrdosť niesli svoj osud a bolo to o to ťažšie, že sa nikomu nevyponosovali. Práve toto cítiť aj z jeho prvého románu. Kto si ho prečíta, ten okamžite pochopí, kto bol Ľudovít Didi, aký bol a aký zostal až do smrti.

Podpis Charty 77

Napriek opísaným represáliám a šikanovaniu, ktorému bol v tom období vystavený sa Didi svojich názorov a občianskych postojov nevzdal a spolu s manželkou Máriou ako fabriční robotníci roku 1980 podpísali Chartu 77. Charta 77 bola občianska iniciatíva a neformálne spoločenstvo politickej opozície v normalizačnom Československu. Dokument kritizoval vtedajšiu politickú a štátnu moc za nedodržiavanie ľudských a občianskych práv. Do konca roka 1989 Chartu podpísalo 1 889 signatárov. Za podpísanie Charty boli sledovaní, odpočúvaní a prenasledovaní štátnou bezpečnosťou, mnohí sa dostali do väzenia a napriek svojmu vzdelaniu museli pracovať v robotníckych povolaniach. Na obdobie po podpísaní Charty 77 spomína Ľudovít Didi takto: „Naša rodina znovu hladovala a keď som chcel fajčiť, musel som zbierať ohorky z cigariet“.

Peter Gábor opisuje svoje prekvapenie, keď sa dozvedel, že Didiovci podpísali chartu. „Naozaj veľké prekvapenie pre všetkých, čo sme sa dozvedeli o disidentском živote pána Didiho, veď málokto našiel odvahu podpísať Chartu 77, z Vrábel nikto okrem pána Didiho, zo Slovenska len málokto a čo sa Rómov týka, to už ani nehovorím. A oni nabrali odvahu a podpísali, a potom dôstojne, bez slova sťažnosti niesli ten kríž.“

Jozef Trubín to videl takto: „On sa proti tomu, s čím nesúhlasil vždy ozval, aj to napísal, aj to povedal, preto aj tú chartu podpísal, a preto mal svedomie absolútne čisté. A takto by človek mal a chcel žiť“.

Rok po Nežnej revolúcii Ľudovíta Didiho Okresný národný výbor v Nitre rehabilitoval a on sa stal riaditeľom Detského domova v Koliňanoch, kde pôsobil do odchodu do dôchodku v roku 1998. V roku 1992 mu navyše Vysoká škola ekonomická v Prahe na základe politickej rehabilitácie priznala aj záslužný titul inžinier. Proces jeho politickej rehabilitácie sa zavŕšil v roku 2007. Vtedy jemu, aj jeho manželke Márii Ústav pamäti národa priznal status Účastník protikomunistického odboja.

Spisovateľom v sedemdesiatke

Roky strávené na dôchodku Ľudovít Didi plne venoval literárnej tvorbe. Literárny vedec, profesor Jozef Leikert sa Didiho literárnym odkazom vedecky zaoberá. O jeho tvorbe hovorí: „Ľudovít Didi je prvým autentickým rómskym spisovateľom románov v slovenskej literatú-

♦ Ľudovít Didi v malbe Šarloty Bottovej.

re, ktorý verne a presvedčivo zachytil širokú rómsku dušu. Obdivuhodné je, že jeho prvé literárne dielo Príbehy svätené vetrom vyšlo v roku 2004, keď mal 73 rokov. Táto kniha, plná napätia a zvrátov, je najlepšou isto aj pre jej živočišnosť a pudovosť, ktorá je charakteristická pre väčšinu Rómov. Sympatické je, že nič nezakrýval, ale otvorene hovoril o svojom detstve a ďalších životných peripetiách. Aj v ostatných dielach Cigánkina veštbá či Čierny Róm a biela láska sa predstavil ako výborný rozprávač, čo v poslednom románe Róm Tardek a jeho osud až tak nie je cítiť. Napriek tomu sú všetky jeho diela napísané milo, citlivo a presvedčivo. Od srdca a z lásky. V tom je najväčšia devíza Didiho literárnej tvorby. Interessantný je aj spôsob jeho písania. Najprv príbeh narozprával na magnetofón a až potom prepisoval, upravoval a vybrusoval. Zásahu na jeho literárnej tvorbe mala Didiho manželka pani Mária, ktorá ho úprimne presvedčovala, aby písal. Nielenže cítila, že má literárne sklony, ale chcela, aby zmysluplne prežil starobu, ktorá je nie vždy pre starších ľudí príjemná. Didi písal väčšinou v noci a najlepšie sa mu darilo, keď bol hladný a smädny, vtedy mu obrazy vraj naskakovali samé. Viackrát si povzdychol, že písať knihy je ťažšie, ako píliť a rúbať drevo. Ako jeden z mála Rómov si uvedomoval, že okrem tepla potrebujeme aj knihy, ich múdrosť, nadhľad, ale aj láskavosť a intelekt“.

Ľudovít Didi bojoval za pravdu vždy, aj po Nežnej revolúcii. Ani vtedy si nedal pokoj a niektorým ľuďom jeho spravodlivé slová pravdy neraz prekážali.

„Nikdy nikomu nepochleboval, to-bôž svojim, Rómom, ku ktorým bol kritický a nepáčilo sa mu, že sa po Nežnej revolúcii prestali snažiť a žijú bez perspektívy, zo dňa na deň. Za svoje názory sa znepáčil i rómskym občianskym iniciatívam, ale aj niektorým predstaviteľom politických strán a hnutí, a tak nečudo, že rýchlo znovu upadol do nemilosti. Ľudovítovi Didimu to ani vtedy neprekážalo, lebo bol presvedčený, že o rómskych témach treba hovoriť nahlas a nie ich prehliadať. Samé sa problémy nevyriešia a Rómom je to viac či menej jedno, tí sa naučili len brať a nič nedá-

vať. To tvrdil Ľudovít Didi, ktorý si nezvykol kľásť servítku pred ústa. Napriek tomu bol galantný, milý, aj keď svojrázny, pritom žiadny moralista, ale otvorený, priamy človek,“ pripomína profesor Jozef Leikert.

Didi zomrel pred desiatimi rokmi. „S pani Didiovou sme aj potom udržiavali vzťah a vždy, keď som prišiel do Vrábel, bol som ju navštíviť a aj som ju volal mamička Marienka. Na pani Didiovú sa po pri pánovi Didim veľmi často zabúda, ale ona bola veľmi múdra a dobrá žena. Nebolo to ľahké mať takého muža, ako bol on, ale ona ho vedela vždy s láskou usmerniť, vedela mu dať zázemie, takže on sa mohol plne sústrediť na svoju prácu, a keď odišiel do dôchodku, na písanie. Veľa záležalo od nej, že sa postarala a on mohol tvoriť“.

Spomienková slávnosť a pamätná tabuľa vo Vrábľoch

V polovici septembra 2023 sa vo Vrábľoch konala Slávnostná spomienková akadémia pri príležitosti 10. výročia úmrtia Ľudovíta Didiho a Pamätného dňa rómskeho holokaustu spojená so slávnostným odhalením pamätnej tabule Ľudovíta Didiho na budove Reedukačného centra, ktorú odhalili primátor mesta Vráble Viktor Németh a Jarmila Lajčáková, poradkyňa prezidentky SR pre ľudské práva a menšiny.

„Každé mesto je také bohaté, akí bohatí sú jeho občania a nemyslíme to teraz v ekonomickom meraní, ale mám na mysli duševné bohatstvo alebo bohatstvo práce, ktorú tu odviedli predchádzajúce generácie. Preto som veľmi hrdý na to, že práve v meste Vráble žil a pôsobil Ľudovít Didi. Keď 1. januára tohto roku prevzal syn Ľudovíta Didiho štátne vyznamenanie z rúk pani prezidentky Čaputovej, tak sme to u nás v meste vnímali ako veľký úspech celého mesta. Aj vďaka príbehu pána Didiho vie dnes o meste Vráble viac ľudí, a preto je aj našou morálnou povinnosťou si dôstojne pripomínať práve také životné míľniky, ako je 10. výročie úmrtia tejto veľkej osobnosti. Je pre nás kľúčové, aby sme šírili odkaz pána Didiho. Myslí si, že rómskych signatárov Char-

ty 77 na Slovensku a azda ani v Československu nemáme, a preto sme právom hrdí na to, že Ľudovít Didi žil a pôsobil v našom meste,“ pripomenul Viktor Németh, primátor mesta Vráble pri odhaľovaní pamätnej tabule.

Jarmila Lajčáková povedala vo svojom príhovore: „Je mi veľkou ctou, že mám možnosť sa tohto podujatia zúčastniť v zastúpení pani prezidentky Zuzany Čaputovej, pretože je nesmierne dôležité si pripomínať významné rómske osobnosti, ktoré sú často v našich dejinách zamlčované a nedostatočne vyzdvihované. Prínos Ľudovíta Didiho ocenila pani prezidentka aj vysokým štátnym vyznamenaním za prínos v rómskej kultúre, v rozvíjaní rómskej literatúry a za boj za ľudské práva a demokraciu, čo je tiež veľmi výnimočné. Myslí si, že na dnešnom podujatí stoja spolu veľa seba Rómovia aj Nerómovia, ktorých spájajú rovnaké hodnoty a rešpekt k významnej rómskej osobnosti, a tak to má byť, lebo Ľudovít Didi je súčasťou nášho spoločného bohatstva a našej spoločnej kultúry. Vnímam to aj veľmi osobne, lebo už dávno som o Ľudovítovi Didim počula, čítala, poznám jeho literárne dielo, obdivujem jeho životný príbeh a som rada, že na budovách inštitúcií sú aj mená, pamätné tabule, ktoré sú nielen slovenské, ale patria aj pamiatke významných slovenských Rómov“.

Pointa na záver? V deň konania spomienkovej akadémie s odhaľovaním pamätnej tabule celý deň neúnavne pršalo. Nebo sa neúprosne mračilo a ľudia čakali na začiatok podujatia pod roztvorenými dáždnikmi. V momente, keď zazneli prvé slová Jozefa Dukesa, hlavného iniciátora podujatia, prestalo pršať a na oblohe sa objavilo slniečko a svetilo, kým tabuľa nebola slávnostne odhalená. Potom začalo zase mrholiť. Ľudia si ticho šepkali, že to určite zariaďil z neba Ľudovít Didi. Profesor Jozef Leikert to uzavrel súhlasnými slovami: „Didiho duša poletuje kdesi vysoko nad nami, isto sa aj teraz na nás pozerá. Určite je spokojná a aj šťastná. Navyše sa potmeľúdsky, ako to dokázal len Ľudovít Didi, na nás usmieva. A myslí si svoje“.

Text: Magda Kmetková,
foto: Roman Hraník

Ľudskoprávny aktivista Marković: Životné podmienky vojnou vysídlených Rómov v Srbsku sú dnes horšie ako pred dvadsiatimi rokmi

Dejan Marković pochádza zo Srbska, je riaditeľom neziskovej organizácie Forum Roma Serbie (Fórum Rómov v Srbsku). Fórum vzniklo v máji 2014, cieľom organizácie je pracovať na komplexnej integrácii rómskej komunity. Forum Roma Serbie šíri progresívne a demokratické myšlienky. „Hodnoty, na ktorých stavíme našu prácu sú antifašizmus, sociálna spravodlivosť, úcta k rozmanitosti, rovnosť a solidarita,“ uvádzajú na svojej webovej stránke. Dejan Marković začal svoju kariéru ľudskoprávneho aktivistu v 90-tych rokoch. Bol spoluzakladateľom Zväzu rómskych študentov, spolupracoval s Organizáciou pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe OSCE, pracoval pre Helsinský výbor pre ľudské práva a pomáhal Rómom, ktorí prichádzali z Kosova počas srbsko-kosovského ozbrojeného konfliktu v rokoch 1998 – 1999.

Z akej rodiny pochádzate?

Z rómskej rodiny. Nežili sme v osadách, v tých klasických, ktoré nájdete takmer v celej strednej a východnej Európe. Moji rodičia bývali v budove s ďalšími nerómskymi rodinami. V tejto bytovke boli tri rómske rodiny, vlastne všetko moji príbuzní. V škole a v mojej triede boli zvyčajne len dvaja z nás, väčšina detí neboli Rómovia. Po základnej škole som dokončil gymnázium, a potom som sa zapisoval na fakultu. Absolvoval som politológiu.

Prečo ste založili Zväz rómskych študentov v Srbsku?

Videli sme, že na univerzite je veľmi malý počet rómskych študentov. Chceli sme povzbudiť stredoškolských Rómov, ktorí sa vtedy zapisovali na strednú školu, aby pokračovali vo svojom vzdelávaní a šli na univerzitu. Máme program pod Nadáciou otvorenej spoločnosti pre rómskych študentov, ktorý im poskytoval štipendium, ale aj mentorstvo.

Aké ciele malo vaše združenie?

Vtedy bolo veľmi málo rómskych študentov, všeobecne ich bolo menej ako dvadsať, ktorí boli zapísaní na univerzite. Naším cieľom bolo propagovať začlenenie Rómov cez vyššie vzdelanie. Ale vtedy začala vojna a bolo to veľmi, veľmi ťažké obdobie. Počas 90-tych rokov vypukla vojna najskôr v Slovinsku. Došlo k rozdeleniu Juhoslovanskej socialistickej federatívnej republiky, potom bo-

la vojna v Chorvátsku, Bosne a v Kosove. V roku 1999 sme mali veľa vnútorne vysídlených osôb z Kosova v Srbsku. Ale bolo tam aj veľa rómskych utečencov, ktorí išli do tretích krajín. Takže vtedy sme tiež vytvorili skupinu a zameriavali sme sa na to, ako podporiť Rómov na týchto miestach. Organizovali sme humanitárne akcie.

Ako si spomínate na toto obdobie?

Počas vojny sme organizovali veľa humanitárnej pomoci pre rodiny Rómov z Kosova. Myslím si, že pred vojnou v Kosove žilo približne 250 000 Rómov, ale počas vojny, v roku 1999 bolo až 80 000 Rómov zaregistrovaných v Srbsku ako vnútorne vysídlené osoby. Prišli hromadnou dopravou, autom alebo ich niekto prepravoval, cestovali hlavne do blízkych veľkých miest, kde mali príbuzných alebo do miest, kde boli utečenec-ké tábory. Niektorí z nich boli ubytovaní u príbuzných a niektorí si prenajali bývanie. Našou úlohou bolo spolupracovať s medzinárodnými organizáciami, ktoré poskytovali humanitárnu pomoc týmto ľuďom. Vtedy boli Rómovia vnútorne vysídlenou najzraniteľnejšou populáciou v Srbsku.

Ako sa situácia zmenila po dvadsiatich štyroch rokoch?

Všeobecne je situácia stále zložitá. Ich status je oficiálne uznaný Srbskom, takže oficiálne sú občanmi Srbska, ale stále žijú vo veľmi chudobnom prostredí.

Zvyčajne žijú v neoficiálnych rómskych osadách, bez elektriny, základnej infraštruktúry. A stále je problémom vzdelanie a prístup k základným právam. Ich sociálnoekonomická situácia je veľmi zlá.

Ako im pomáhate?

Poskytujeme týmto komunitám psychosociálnu a právnu podporu a snažíme sa vytvárať nejaké možnosti zamestnania, samozrejme sa sústreďujeme na vzdelávanie a podporu pre žiakov na základných a stredných školách. Slúžime komunitě, takže máme tento druh komunitnej práce v Srbsku. Máme tiež niektoré aktivity súvisiace so zamestnateľnosťou rómskej komunity a tiež s právami žien. Veľmi sa sústreďujeme na politickú úroveň. Sme členmi koalície nazvanej Národný konvent pre kapitolu 23, takže sledujeme proces pristúpenia Srbska k Európskej únii a najmä splnenie kritérií týkajúcich sa inklúzie Rómov. Sledovali sme preto procesy, najmä pre kapitolu 23, ale aj proces poznaňskej deklarácie, ktorý sa stal akýmsi benchmarkom (štandardom, poznámka redakcie) pre prístupujúce krajiny.

Hovoríte, že ste úzko spolupracovali s organizáciami pre ľudské práva.

Áno, veľmi úzko som spolupracoval s Helsinským výborom pre ľudské práva. Taktiež som bol zapojený do niektorých aktivít ohľadom týkajúcich sa postavenia vnútorne vysídlených Rómov z Kosova a začal som budovať dialóg medzi rómskou komunitou v Kosove a majoritnou populáciou, ako sú Albánci. Zúčastňujeme sa niekoľkých diskusií na konferenčných stoloch a prinášame otázky týkajúce sa Rómov a rómskej problematiky.

Máte podporu od štátu?

Fórum Roma Serbie nikdy nedostáva podporu od štátu. Hlavnou podporou sú pre nás granty

od darcov. Je to trochu iné, pretože tu je to lepšie než v Maďarsku, ale stále to je ťažké. Existuje určitá aktivita vlády, napríklad vládla vypracovala stratégiu pre zahrnutie Rómov nasledovanú akčným plánom. Oba dokumenty súvisia s európskym rámcom inklúzie Rómov. Existuje tiež výzva zo strany vlády a rôznych ministerstiev, ktoré vydávajú výzvy na programy inklúzie Rómov. Ale my ako fórum chceme zostať nezávislí, takže sme sa v súčasnosti neprihlásili na tento druh projektu.

Počas vojny boli kosovski utečenci v Srbsku označení ako vojnou vysídlené osoby, ako to je dnes?

To bolo v minulosti, pretože oni nemali v Srbsku status utečencov, ale status vnútorne vysídlených osôb vojnou, pretože Srbsko považuje Kosovo za súčasť Srbska. Takže v minulosti boli vnútorne vysídlenými osobami a teraz sú všetci občanmi Srbska, pretože už neexistujú vnútorne vysídlené osoby. Status je uzavretý v Srbsku už asi desať rokov. Ale bohužiaľ životné podmienky Rómov stále zostávajú rovnaké, dokonca horšie ako pred dvadsiatimi rokmi. Existujú getá, kde žijú Rómovia úplne izolovaní, segregovaní. V Srbsku nemáme žiadnu intervenciu do bývania, aby sa zlepšila životná situácia Rómov.

Takže nie je šanca zlepšiť životné podmienky Rómov?

Je to možné hlavne s podporou občianskych organizácií. Vláda robí niektoré zásahy, ale od štátu prichádzajú veľmi malé investície.

Aký je život vo vnútri komunity?

Stále existujú predčasné manželstvá, ale menej než pred dvadsiatimi rokmi. Vidíme, že mladé dievča opustí základnú školu, dokonca keď je v siedmej alebo ôsmej triede v základnej škole, už je vydatá. Dôsledkom skorého manželstva je, že títo ľudia vypadnú zo školy. Rovnako

chlapci odchádzajú už v siedmej alebo ôsmej triede. Ale dobrým znakom je, že je ich stále menej. Všeobecný diskurz sa mení na základe kampaní, médií a práce občianskej spoločnosti.

Ako Forum Roma Serbie pracuje v tejto oblasti?

Snažíme sa otcom a matkám detí vysvetliť, že skoré manželstvá vplyvajú na deti tak, že nebudú mať lepší život, pretože nie sú vzdelané, majú menšie možnosti získať zamestnanie a menšie možnosti na lepšie životné podmienky.

Zlepšuje sa situácia v rómskych komunitách, keď pomoc od štátu neprichádza?

Pokiaľ ide o tieto nútené manželstvá a skoré manželstvá, je toho menej než predtým, ale stále sa to deje. Máme viac ľudí, ktorí aspoň dokončia základné vzdelanie a snažia sa nájsť si prácu. Ale ak dokončia toto vzdelanie, nie je to preto, že by ich podporovala vláda. Dokončia ho, pretože ich podporovala rodina alebo občianska spoločnosť alebo celá komunita. V skutočnosti existuje tento tlak bežnej komunity, že chcú niečo zmeniť, ale nie je tu podpora zo strany vlády.

Aké sú vaše odporúčania na zmeny v oblasti zlepšenia situácie v chudobných rómskych komunitách?

Musíme zmierniť chudobu rómskych komunít. To je kľúčový problém. Tiež musíme bojovať proti antirómskemu sentimentu, pretože je príčinou diskriminácie. Potrebujeme silnú podporu všetkých zainteresovaných strán, nielen vlády, ale aj medzinárodných organizácií, Európskej únie. Všetkých inštitúcií, ktoré sú aktívne v oblasti ľudských práv a sociálnej inklúzie. Ide o dlhodobý proces, ale ak začneme teraz, myslím si, že možno budúca generácia nebude trpieť ako generácia, ktorá trpí teraz.

Zbovárala sa: Dominika Badžová. Jej cestu do Srbska podporil Balkan Investigative Reporting Network

Kamarát Jozef

Pôvodne mal byť tento článok venovaný téme rómskeho holokaustu a tragickým udalostiam z roku 1944 v pracovnom tábore v Dubnici nad Váhom. Venoval sa im rómsky maliar Jozef Fečo, ktorý spracoval sériu desiatich obrazov s názvom Požieranie. Rozhodol som sa však viac venovať samotnému maliarovi, s ktorým som dlhodobým priateľom.

Jozefa poznám dvadsať rokov. Vyrástli sme spolu v jednej dedine Kračúnovce. Jozef a jeho brat Števkó boli asi prví Rómovia, ktorých som ako dieťa spoznal. Som za to veľmi rád, že som mohol vyrastať v tomto zmiešanom prostredí už od detstva. Naše priateľstvo eliminovalo predsudky voči Rómom, ktoré sú často v konzervatívnom prostredí dané už vopred. Vnímam aj v širšom okolí, že cez Jozefovu rodinu sa ľudia pozerajú na Rómov úplne inak.

S Jozefom sme zažívali už od základnej školy rôzne dobrodružstvá. Púšťanie drevených lodiek na jarku či výroba drevených kár, na ktorých sme sa spúšťali lesnými cestami. Založili sme si amatérsku breakdance

skupinu, rebelovali sme inšpirovaní graffiti scénou a zažívali pocit adrenalínu, keď sme mohli niečo nastrieť na starý školský múr.

Dobrodružné detstvo rozdelila až stredná škola. Jozef si vybral umeleckú cestu, pretože veľmi rád kreslil. Začal rozvíjať svoj talent naplno. S pubertou prišli do popredia aj jeho módné výstrelky a životný štýl, ktorý ho odlišoval nielen od Rómov, ale aj od iných ľudí. Prepichnuté uši, tetovania a dreďy po pás. Tie sme my, kamaráti, nemali radi, pretože Jozefovi trvalo vždy aspoň hodinu, kým si spravil účes, a my sme ho museli čakať pred domom. Jeho tvorba sa uberala cestou graffiti, pop artu a rôznych komiksových postáv. Diela boli vizuálne príťažlivé, ale až s odstupom času vnímam, že jeho tvorbe chýbala hlbšia myšlienka.

Prelom nastal, až keď do našej dediny zavítali filmári. Dokumentaristi Marek Molnár, Robert Rampáček a Paula Ďurinová, ktorí pripravovali film o mladom rómskom talente. Myslím si, že vtedy sme si všetci uvedomili, že Jozef nie je len iný, ale je výnimočný. Ja som ho nikdy nevnímal ako Róma, a keď som sa dozvedel, že sa s ním

♦ Jozef Fečo. Foto: M. Chovanec

Starostka M. Szitová: Zamestnanosť je jedným z najdôležitejších faktorov, aby sa mohla zvyšovať životná úroveň ľudí

Obec Smižany leží v tesnom susedstve s mestom Spišská Nová Ves v podbradí Spišského bradu. Tretina z 9 000 obyvateľov je z rómskej minority. Vysoké percento z nich pracuje a podieľa sa na rozvoji svojej komunity. Druhé volebné obdobie je v Smižanoch starostkou psychologička, pedagogička a lektorka vzdelávania Miroslava Szitová. Obecné zastupiteľstvo má troch rómskych poslancov, o ktorých sa môže oprieť pri riešení problémov rómskej komunity. Szitová hovorí: „Naši pracujúci rómski spoluobčania vidia, že vzdelanie má zmysel, a to sa následne snažia vstúpiť aj svojim deťom. Takto môže celá komunita napredovať“.

Vo vašej obci žije pomerne veľká skupina obyvateľov rómskeho pôvodu. Aké je spolunažívanie medzi majoritou a minoritou?

Tretina našich občanov je rómskeho pôvodu. Som starostkou druhé volebné obdobie, predtým som bola 16 rokov poslankyňou obecného zastupiteľstva. Môžem povedať, že za tú dobu som zažila minimálny počet problémov medzi majoritou a rómskym obyvateľstvom. Podľa môjho názoru k tomu prispieva aj to, že traja poslanci obecného zastupiteľstva sú rómskeho pôvodu. Problémy alebo rôzne situácie, ktoré potrebujeme riešiť v súvislosti s Rómami v našej obci, delegujeme práve na týchto poslancov. Rovnako aj miestna občianska poriadková služba nám pomáhala v rámci spolunažívania majority s minoritou nastavovať vzťahy na veľmi korektnej úrovni.

Dá sa z toho usúdiť, že Rómovia sa aktívne zaujímajú o zvelaďovanie obce?

Stále je čo zlepšovať. Rómovia priamo participujú so svojimi zástupcami v obecnom zastupiteľstve, v Smižanoch prebieha projekt základná technická infraštruktúra, kde budujeme v rómskej komunite tri nové cesty, chodníky, osvetlenie. Aj na kontrolných dňoch je vždy prítomný minimálne jeden zo spomínaných troch poslancov obecného zastupiteľstva, takže tu je vidieť snahu o participáciu

a spolunažívanie, ktoré je dobré. Spoluobčania z rómskej časti obce sa zúčastňujú podujatí, ktoré obec organizuje. Takže v našej obci nevnímame nejakú bariéru v spolunažívaní medzi majoritou a Rómami.

V akom stave je budovanie infraštruktúry v tej časti Smižian, kde bývajú Rómovia?

Daná časť obce je rozdelená na tzv. ľavú a pravú časť. V ľavej časti v rámci už spomínaného projektu základná technická infraštruktúra budujeme nové komunikácie. No je nutné podotknúť, že životná úroveň našich rómskych spoluobčanov v ľavej časti je vysoká, a tak dobudovaním komunikácií tam budú podmienky pre život veľmi dobré.

V pravej časti je životná úroveň ľudí veľmi nízka. Tam sa aj menej zapájajú do života obce, lebo oni sami žijú vo veľmi skromných podmienkach. Takže tu máme čo naprávať. No odkedy som na poste starostky, usilujeme sa spolu s poslancami o nápravu a zlepšenie ich životnej úrovne.

Pre veľký dopyt po bytoch plánujeme zmenu územného plánu, kde chceme pripraviť ďalšie pozemky na budovanie domov pre občanov. Máme vypracovaný projekt so stavebným povolením na vybudovanie nových sociálnych nájomných bytov. Chceli by sme, aby bola vyhlásená výzva nielen na prestupné bývanie, ale aby boli vybudované nájomné sociálne byty, ktorými by sme chceli zlepšiť podmienky spoluobčanov s veľmi nízkou životnou úrovňou.

Kde všade sú zamestnaní Rómovia z obce Smižany?

Našich Rómov zamestnávame v rámci obecného úradu priamo na technickej prevádzke. V obecnej firme momentálne menej, pretože prvá etapa zamestnanosti v rámci zraniteľných a znevýhodnených skupín skončila, ale mali sme takto zamestnaných občanov. Plánujeme zamestnať ďalších v rámci obecného sociálneho integračného podniku, ktorý funguje v našej obci od roku 2019. V materskej škole zamestnávame rómskych spoluobčanov na pozícii asistent učiteľa. Rómov zamestnáva-

me aj v rámci projektov podpora udržiavania pracovných návykov a druhým je aktivácia znevýhodnených občanov. Naša rómska komunita je veľmi veľká, takže nemôžeme plne uspokojiť dopyt po zamestnaní. Ale naši Rómovia pracujú aj inde, napríklad v obchodnom dome Tesco v Smižanoch, v poľnohospodárskom družstve, vo firmách Pass a Embraco v Spišskej Novej Vsi a inde.

Môžeme teda povedať, že ak sú Rómovia zamestnaní v rámci obce alebo v iných podnikoch, zvyšuje sa ich životná úroveň?

Určite áno. Ich životná úroveň sa zvyšuje presne tak isto, ako sa zvyšuje zamestnanosťou životná úroveň majority. Naši pracujúci rómski spoluobčania vidia, že vzdelanie má zmysel, a to sa následne snažia vstúpiť aj svojim deťom. Takto môže celá komunita napredovať. Podľa mňa je zamestnanosť jedným z najdôležitejších faktorov, aby sa mohla zvyšovať životná úroveň ľudí.

Vo vašej obci žije mladá vedkyňa, Rómka, ktorá sa posunula vo vzdelaní na takú úroveň, že pracuje v Slovenskej akadémii vied. Čo nám o nej môžete povedať?

Toto je moja srdcová záležitosť, pretože v bývalom zamestnaní som ako psychologička v rámci profesijného a kariérneho postupu pri testovaní ôsmakov odhalila obrovský talent, Olinku. Po konzultácii s jej rodičmi začala navštevovať bilingválne gymnázium v Spišskej Novej Vsi, ktoré ukončila s čistými jednotkami. Následne študovala na Chemicko-technologickej fakulte SVŠT v Bratislave. Teraz pracuje v Slovenskej akadémii vied. Je to mladá dáma, ktorá sa nedávno vydala a má malé dieťa. Verím, že bude vo svojom živote napredovať tak, že bude vzorom aj pre našu rómsku komunitu a aj pre komunitu na celom Slovensku. Ona je dôkazom toho, že talenty sú aj v majorite, aj v minorite. Len ich treba objaviť a pomôcť ďalej sa rozvíjať. Je nutné podotknúť, že tieto talenty sú obrovským prínosom pre našu spoločnosť.

Text: Martin Fočar

bude nakrúcať filmový dokument, bol som milo prekvapený. Neskôr Jozef začal spolupracovať so štátnou vedeckou knižnicou v Prešove, čo mu poskytlo veľkú životnú príležitosť namalovať rôzne obrazy s rómskou tematikou. Toto otvorilo ďalšiu bránu do sveta umenia, ktoré nebolo povrchné, ale venovalo sa Rómom alebo ich ukazovalo v inom svetle. Jeho tvorba obsahovala portréty známych rómskych osobností zo Slovenska aj zo sveta.

V posledných rokoch sme objavili program finančnej podpory Kultminor – dáva príležitosť realizovať sa ľuďom, ktorí sa chcú venovať rómskej tematike. V roku 2022 Jozef na základe tvorivého štipendia získal podporu na tvorbu série desiatich obrazov o rómskom holokauste. Ako jeho najbližší ľudia sme začali vnímať, že Jozef už nielen maľuje, ale aj študuje to, čo chce tvoriť. Mnohokrát sme mali debatu o holokauste a iných ťažkých témach, ktoré by chcel zachytiť. Počas druhej série obrazov sa rozhodol pokračovať v tematike rómskeho holokaustu v Dubnici nad Váhom. V roku 2023 začal túto myšlienku pretavovať do reality, keď opäť získal finančnú podporu prostredníctvom podprogramu Kultminor v sekcii maľba.

Obrazy, ktoré maľuje, zachytávajú hrôzy holokaustu a do veľkej miery interpretujú aj Jozefov pohľad na tieto zverstvá. Naše spoločné debaty aj v tomto roku smerovali k silnej myšlienke o ľud-

skosti, ale aj k filozofii života a vojny. Už v procese prípravy tejto série obetoval Jozef všetok voľný čas, pretože v reálnom živote pracuje ako šofér vysokozdvížneho vozíka. Častokrát namiesto pozvania na pivo uprednostnil maľovanie a štúdium tejto témy. Série desiatich obrazov je už dokončená, a my sa veľmi tešíme, že ju uvidíme naživo v Štátnej vedeckej knižnici v Prešove, ktorá autorovi poskytla výstavné priestory. Každý obraz nesie svoj vlastný príbeh a dotýka sa citlivých tém, ako sú masové vraždy, práca v pracovných táboroch a ľudské utrpenie. Každý obraz predstavuje kus pamäti, ktorý nás spája s minulosťou a vyzýva nás na reflexiu tragédie rómskeho holokaustu.

Výstava bude slúžiť ako dôležitá pripomienka tragických udalostí, ktoré ovplyvnili rómsku komunitu. Návštevníci budú mať možnosť zamyslieť sa nad históriou a jej dôsledkami, a bude nám pripomínať dôležitosť zachovania pamäti a udržiavania dialógu o udalostiach, ktoré by nikdy nemali byť zabudnuté.

Som veľmi rád, že som mohol byť súčasťou procesu príprav výstavy a dlhoročného priateľa pozorovať, ako rastie vo svojej tvorbe. V závere by som chcel povedať, že minulosť už nemôžeme zmeniť, ale môžeme si niečo z nej priniesť do prítomnosti a poučiť sa.

Text a foto: Matúš Chovanec

Kultúrno-spoločenský život Rómov na Luníku IX

Luník IX je nepochybne lokalita, o ktorej väčšina ľudí na Slovensku určite počula. Ide o najväčšie rómske sídlisko na Slovensku. Málokto však vie, ako skutočne Rómovia na tomto sídlisku žijú a aký majú bohatý kultúrno-spoločenský život.

Na Luníku IX sme skúmali práve kultúrno-spoločenský spôsob života a dedičstva Rómov, vrátane jazyka, hudby, tanca a tradícií. Zaujímalo nás, ako sa to všetko zmenilo počas 30 rokov, teda od doby, kedy vznikla samostatná Slovenská republika.

Zisťovali sme, či Rómovia žijú teraz lepšie alebo žili lepšie predtým a ako to celé hodnotia samotní obyvatelia. Skúmali sme, pýtali sme sa obyvateľov rôznych vekových skupín niekoľko otázok, porovnávali situáciu teraz a pred 30 rokmi, a na základe toho sme dospeli k zaujímavým výsledkom.

V dnešnej dobe sa na Slovensku mnoho Rómov aj Nerómov stretáva s tým, že mladí Rómovia už nerozprávajú po rómsky. Situácia na Luníku IX je ale celkom odlišná. Práve tu Rómovia dodržiavajú svoje zvyky a tradície. Jazyk je pre nich niečo, bez čoho si nevedia predstaviť svoju existenciu a dodnes 100 % obyvateľov hovorí rómčinou. Rómsky jazyk je zároveň aj materinským jazykom Rómov.

Dovolíme si tvrdiť, že drvivá väčšina tzv. dobrých zvykov a tradícií z minulosti, ktoré kedysi medzi ľuďmi existovali a ktoré si pravdepodobne pamätá najmä staršia generácia Rómov i Nerómov na Slovensku sa na Luníku IX zachovala a trvá dodnes. Odovzdávajú sa z generácie na generáciu a s malými rozdielmi aj mladá generácia dodržiava zvyklosti ako je súdržnosť, vzájomná pomoc v lokalite, rodinné väzby a rodina – tá je na prvom mieste –, tvorba a počúvanie rómskej hudby pretrváva, ako aj rómsky tanec. Avšak je pravda, že pred tridsiatimi rokmi sa na Luníku IX organizovalo viac festivalov, rómskych zábav a jednoducho existovalo viac príležitostí rozvíjať rómsku kultúru, ale aj hudbu. Dozvedeli sme sa, že niekoľko Rómov z Luníka IX po založení samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993 odišlo do väčších lokalít, ale aj do zahraničia, kde začali nový život, avšak len veľmi málo z nich sa vrátilo späť. Tí, ktorí sa vrátili, respektíve chodia na návštevy, sú samozrejme ovplyvnení kultúrou a životom zo svojich nových domovov a dnes im už príde čudné a časovo náročné navštevovať sa niekoľkokrát do týždňa, ako je tomu práve na Luníku IX.

Naše zistenia viedli k tomu, že Luník IX je vo svojej podstate podľa jeho obyvateľov uzavretá lokalita, a práve to pomohlo zachovať všetky tie dobré zvyky a kultúrno-spoločenský život, ktorý dnes a v dnešnej rýchlej dobe v iných lokalitách začína chýbať. Napríklad rómske rodiny chodia k sebe pravidelne na návštevu aj niekoľkokrát do dňa, pričom si ani nemusia klopať na dvere, ale jednoducho si otvoria alebo majú kľúče medzi sebou. Ľudia spolu dennodenne komunikujú, chodia k sebe na kávu, radi prijímajú návštevy a fyzický kontakt je pre nich stále prioritou. Na Luníku IX existuje dokonca aj rómska hudobná skupina, neoficiálne až dve. Rómska hudba je na významnom mieste, takisto aj tanec. Oproti situácii spred 30 rokov však mladá generácia počúva aj modernú hudbu rôznych žánrov. Vo všeobecnosti si práve tento fakt môžeme všimnúť aj na dnešnej rómskej hudbe z rôznych kútov Slovenska, kde môžeme sledovať prvky mierneho miešania rómskej a modernej zahraničnej hudby, čo uvádzajú aj samotní obyvatelia Luníka IX.

Rómovia sa stále radi zabávajú, aj keď v porovnaní s obdobím spred 30 rokov sú tu určité rozdiely najmä v možnostiach, ktoré sa im naskytujú. Čo sa týka vzdelávania, podľa obyvateľov sú dnes možnosti vzdelávania vyrovnané a dostupnejšie, avšak pred tridsiatimi rokmi bolo štandardom, že väčšina ľudí pracovala a deti tak mali pravidelnejšiu dochádzku do škôl. Mnoho obyvateľov spomína aj na obdobie minulého režimu ako na systém, ktorý viac vyhovoval Rómom najmä preto, že každý pracoval, chodil do škôl a komunita tak mohla lepšie rásť a bola viac formovateľná.

V závere môžeme zhodnotiť, že kultúrno-spoločenský život na Luníku IX bol počas samostatnej Slovenskej republiky ovplyvnený niekedy viac, inokedy zas menej, avšak aj napriek dnešnej rýchlej dobe sa podarilo zachovať to dobré, rodinné a súdržné, čo Rómovia v sebe jednoducho majú. Aj preto možno označiť Luník IX v tejto kultúrno-spoločenskej oblasti za pozitívny vzor aj pre iné lokality, kde žijú Rómovia. Pre zachovanie kultúrno-spoločenského života, jazyka, tanca, zvykov a dedičstva pre ďalšie generácie na Luníku IX jej obyvatelia odporúčajú pokračovať v predávaní zvykov rodičov na deti, učiť rómsky jazyk v školách a viac propagovať rómsku kultúru a spoločenský život v médiách, ale aj v školách.

Na túto tému vznikol samostatný rozšiablejší odborný vedecký článok v slovenskom i anglickom jazyku. Autorom článku je Peter Sivák.

Rómovia pod Duklou počas tridsiatich rokov samostatnej Slovenskej republiky

Fond na podporu kultúry národnostných menšín podporil výskum Tomáša Siváka zameraný na Rómov a Rómky pod Duklou a progres v kultúrno-spoločenskej oblasti za posledných tridsať rokov samostatnej Slovenskej republiky. Súčasťou výskumu boli rozhovory, ktoré budú odovzdané Dokumentačno-informačnému centru rómskej kultúry pri Štátnej vedeckej knižnici v Prešove pre účely archivácie a práce s týmito videomateriálmi.

(red)

Michal Sivák: U nás v okrese Svidník je raritou, že Rómovia otvorili reštauráciu

Podnikaniu v reštaurácii sa v posledných rokoch venuje viac rómskych podnikateľov a podnikateľiek. V obci Vyšný Orlik v okrese Svidník prevádzkuje svoju reštauráciu aj Michal Sivák so svojou rodinou.

Kedy a prečo ste sa rozhodli založiť si vlastnú reštauráciu?

Bol to môj sen. Nikdy som si nemyslel, že sa mi ho podarí naplniť. Bolo to veľmi náročné. Musel som sa na to aj finančne pripraviť. Vďaka tomu, že viem dlhé roky stavebnú firmu sa mi podarilo nadobudnúť finančnú rezervu. Kúpil som si budovu a založil reštauráciu.

Motivovalo vás, že budete môcť zamestnať svoju rodinu?

Určite sme chceli, aby tu pracovala naša rodina. Zamestnal som manželku, svoje sestry, mamu a svokru. Dá sa povedať, že to je náš rodinný podnik. Som veľmi rád, že sa mi podarilo vytvoriť pre nich aspoň na určitú dobu pracovné zázemie. V našom okrese je náročné zamestnať sa, a preto som sa rozhodol svojej rodine pomôcť.

Ako hodnotíte spoločnú prácu v rodinnej reštaurácii?

Niekedy to má výhody, niekedy aj nevýhody. Vždy sa ale zhodneme v tom, že je dobre, že v reštaurácii pracujeme my, rodina.

Ludia z majority hovoria, že dobre varíte. Myslíte si, že sa dá aj prostredníctvom dobrej kuchyne meniť v spoločnosti mienku o Rómoch?

Áno. U nás v okrese Svidník je raritou, že Rómovia

◆ Michal Sivák

otvorili reštauráciu. Myslím si, že tí, ktorí u nás ešte neboli, plánujú zo zvedavosti prísť a ochutnať našu kuchyňu.

Varíte aj tradičné rómske jedlá?

Zatiaľ nie, ale rozmýšľali sme nad tým. Momentálne ide v našej reštaurácii o tradičnú ľudovú kuchyňu. Našimi zákazníkmi sú najmä ľudia, ktorí prídu na obedové menu počas obedňajšej prestávky, alebo starší ľudia, ktorí doma nevaria. Venujeme sa aj rozvozu obedov do okolitých obcí a najmä do okresného mesta.

Pozývajú vás ľudia aj na oslavy?

Varíme na svadbách, na smútočných udalostiach alebo keď ľudia majú doma návštevu pripravujeme chlebičky alebo naše obľúbené korýtka.

Vediete stavebnú firmu a tiež túto reštauráciu. Čomu sa chcete v budúcnosti venovať?

Zatiaľ je stavebná firma pre nás chlebíkom a živí nás. Snažím sa, aby sa naša rodinná reštaurácia udržala.

Možno ľudia už teraz vidia, že tí, ktorí u nás ešte neboli, plánujú zo zvedavosti prísť a ochutnať našu kuchyňu. Pracoval som najprv manuálne ja sám ako stavebník a až potom som založil stavebnú firmu. Chcel som pomôcť svojej rodine, ale v stavebnej firme dávam prácu aj iným Rómom. Pracuje u mňa veľa šikovných Rómov, ktorí čakali na svoju pracovnú príležitosť. Veľa ľudí hádže Rómom do jedného vreca a nedá im možnosť rozvíjať sa.

Vo vašej stavebnej firme teda pracujú najmä Rómovia. Ako ich prácu vnímajú ľudia z majority?

Naša stavebná firma je tu už dlho, ľudia poznajú naše výsledky práce a máme dobré recenzie. Už nerobia rozdiely. Čo sa týka reštaurácie, tiež máme našťastie dobré meno a toto by sme si chceli udržať naďalej.

Stretávate sa s tým, že Rómovia musia dokázať viac, ak chcú byť úspešní?

Určite áno. Musíme presvedčiť zákazníkov a ukazovať, že sme naozaj dobrí v tom, čo robíme.

Mária Kováčová: Jedlo musí dobre vyzeráť, ale aj chutiť

◆ Mária Kováčová

V rodinnej firme pracuje aj sestra majiteľa Mária Kováčová. Jej úlohou je najmä obsluha zákazníkov, ktorí prišli na obed, ale vypomáha aj v kuchyni. V reštaurácii je potrebné nájsť si systém, inak podľa jej slov nastane chaos.

Spomínate si na to, čo bolo najťažšie, keď ste s touto prácou začínali?

Museli sme si zvyknúť aj na to, že nevaríme doma, pre rodinu, ale pre našich zákazníkov. Boli to pre nás noví a nepoznaní ľudia, ale už sme si zvykli.

Je náročné variť pre iných ľudí?

Samozrejme. Ak sa doma niečo nepodarí, nič sa nedeje, ale v reštaurácii to je iné, jedlo musí dobre vyzeráť, ale aj chutiť.

Čo je vašou inšpiráciou pri jednotlivých receptoch?

Väčšinou recepty poznáme a varíme to, čo sme varili aj doma, ale púšťame sa aj do nových vecí. Napríklad robíme korýtka, kde je mäso kuracie, bravčové, ryby, syry a musí to najmä dobre vyzeráť.

Ako hodnotíte vašich zákazníkov?

Ľudia sú vďační, chvália si naše jedlo. Naša kuchárka má veľa skúseností a zkladá si na tom, aby jedlo bolo chutné a aj dobre vyzeralo.

Je iné variť pre Rómov a iné pre ľudí z majority?

My Rómovia sme veľmi nároční na jedlo. Potrpíme si na čerstvosť a aj na to, aby jedlo bolo chutné a pekné.

Majú Rómovia záujem o tradičné rómske jedlá?

Samozrejme. Rómovia nás žiadajú o to, aby sme sa venovali aj tradičnej rómskej kuchyni. Pravdou je, že to požadujú nielen Rómovia, ale aj ostatní zákazníci. Skúšali sme ponúkať ľuďom goju aj marikle. Je to pre nás ale trochu náročné, nemáme toľko skúseností. My mladé rómske ženy sa učíme od starších rómskych žien. Varenie si s nami aj vyskúšali v reštaurácii.

Chceli by ste na záver ešte niečo povedať?

Áno. My sme celkom spokojní a prišli by sme aj ostatným Rómom, nech si skúsia založiť reštauráciu a možno sa aj im bude dať. Nech sa neboja toho, že ľudia nebudú chodiť do reštaurácie, ktorú otvorili Rómovia. Myslím si, že dobré jedlo dokáže meniť aj mienku o nás.

Text a foto: Tomáš Sivák

Krisztián Bari: Premier League v Anglicku je snom každého hráča

S futbalom začínal doma vo Filakove. Hrať začal už v škôlke, kam chodil s loptou v rukách. Jeho otec bol ligový futbalista a Krisztiána k futbalu viedol. Vo Filakove sa dostal do prípravky, kde začal hrať v tíme. Neskôr sa v rámci kariéry dostal medzi žiakov a dorast a z Filakova odišiel do Dunajskej Stredy, pôsobil v nej päť rokov. Odtiaľ sa dostal do MŠK Žilina, kde brá už tri roky.

Kto vás najviac podporuje vo futbale?

Najviac ma podporuje otec, ale aj moja snúbenica a vlastne celá rodina. No s otcom sa o futbale bavím najviac. Pozerá všetky moje zápasy a keď má čas, tak príde aj na zápas. Keď som doma, pozeráme spolu aj iné zápasy, aj Ligu Majstrov.

Ako vnímajú váš rómsky pôvod kolegovia, spoluhráči a súper?

Podľa mňa je všetko v pohode. Nestretol som sa nikdy ešte s rasistickým prejavom, ani s urážkami na ihrisku od spoluhráčov, protihráčov alebo iných ľudí. Spoluhráči sú skvelí, aj tréneri. V klube cítim veľkú podporu.

Identifikujete sa na verejnosti aj ako Róm?

Áno, môžem povedať, že áno. Meno Bari pozná na Slovensku asi každý.

Poznáte aj iných rómskych futbalistov?

Nie. Nepoznám nikoho, kto by hral na Slovensku na profesionálnej úrovni v prvej lige.

Ako by ste pozitívne motivovali mladých Rómov k futbalu?

Ak človek má nejaký sen, musí preto urobiť všetko. Je to ťažké. Niekedy toho musíme urobiť viac, ja som obetoval veľa, aj školu. Mám maturitu, ale futbal bol stále na prvom mieste. Keď som nemusel, do školy som ani nechodil. Ale neľutujem, mám strednú školu.

Myslíte si, že to dokáže meniť pohľad na nás Rómov, keď ste v živote úspešní?

My Rómovia musíme makať dvakrát viac, ako ostatní. Ale teraz to ľudia vnímajú asi inak, ako keď hral môj otec. Keď vidia, že to robíme naplno a od srdca, tak nás podporujú. Myslím si, že to je hlavne o nás.

Cítite na ihrisku podporu z tribúny?

Keď som na ihrisku, sústredím sa len na seba a na zápas, aby som podal čo najlepší výkon, tímový výkon.

Váš otec je ešte aktívny futbalista?

Momentálne trénuje Rimavskú Sobotu, ale hrával skoro všade: v kluboch v Nitre, Bieliciach, Dunajskej Strede, Lučenci a Filakove.

Je otec pre vás vzorom?

V našej rodine každý hral futbal. Napríklad bratranci, starý otec a dokonca aj brat. Od malička som chcel byť futbalistom, mojím snom bolo dostať sa do profesionálneho tímu a robiť som preto všetko. Ja som otca nikdy nevidel hrať naživo. Keď skončil s profesionálnym futbalom, bol som malé dieťa. Videl som jeho zápasy len na videu.

Ako vyzerá samotná príprava pred zápasom a ako to vyzerá po zápase?

Pred každým zápasom si pozerám taktické videá, ktoré nám poslali tréneri a skúšam sa pripraviť čo najlep-

šie. Pred zápasom si pozeráme tréning a ihrisko, v akom sú stave, rozcvičujem sa v šatni a mávam aj masáže. Po zápase na párty nechodíme, nemáme na to čas a sme unavení.

Hráte radšej na východe alebo na západe?

Skôr na západe, nemusíme toľko cestovať. A na východe sa hrá stále ťažšie, ťažko sa tam vyhráva.

Máte nesplnené futbalové sny?

Chcel by som sa dostať do reprezentácie a aj do zahraničia. Možno do Talianska alebo Španielska. Každý hráč chce hrať v Anglicku Premier League. To je sen pre futbalistov. Tak dúfam, že raz sa tam dostanem aj ja.

Máte popri futbale aj voľný čas?

Nemám veľa voľného času, ale keď mám voľno, idem domov za rodinou a snúbenicou.

Text: Tomáš Sivák, foto: RNL a archív MŠK Žilina

Biele miesta v dejinách Rómov

Československá republika, ktorá vznikla v roku 1918 po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie sa okrem Čechov a Slovákov stala domovom príslušníkov viacerých národností – Nemcov, Maďarov, Rusínov, Židov a Rómov (vtedy nazývaných Cigáni).

Záujem štátu o Rómov sa prejavil najmä v represívnych opatreniach. Namierené boli hlavne proti kočujúcim olašským Rómom podozrievaným z kriminálnej činnosti, šírenia chorôb, vyhýbania sa vojenskej povinnosti a plateniu daní.

V roku 1927 bol vydaný zákon č. 117 O potulných Cigánoch. Nariaďoval „cigánske legitimácie“ každej osobe staršej ako štrnásť rokov. Každá kočujúca skupina musela mať „kočovnícky list“, v ktorom mohla byť vymedzená trasa presunu; deti mohli byť rodičom odobrané a umiestnené vo výchovných ústavoch. V Prahe vzniklo Ústredie pre evidenciu potulných Cigánov.

Na zákon nadväzovali výnosy príslušných ministerstiev, avšak chýbajúca definícia pojmov a otvorený prístup k výkladu zákona umožňovali zasahovať aj proti Rómom žijúcim usadlým spôsobom. Jednotlivé ustanovenia zákona boli v rozpore s vtedy platnou ústavou zaručujúcou rovnoprávnosť občanov republiky.

Odhady hovoria, že v Československu v tom čase žilo asi stotisíc Rómov, pričom mnohé rodiny sa postupne začlenili do spoločnosti. Napríklad vo viacerých lokalitách na Morave sa rómske rodiny plne integrovali a v priebehu jednej generácie sa spôsobom života prispôsobili ostatnému obyvateľstvu. Dokonca sa v týchto rodinách zvýšila vzdelanostná úroveň a niektorí Rómovia získali aj univerzitné vzdelanie.

V medzivojnovom období možno nájsť aj pozitívne príklady. K takým patrilo zriaďovanie tzv. cigánskych škôl, ktoré sa snažili o zvýšenie kultúrnej úrovne Rómov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Na východnom Slovensku existovali v rokoch 1928 – 1938 špeciálne „cigánske triedy“ v Smižanoch, Levoči, Jablonove, Ľubici, Bystranoch, Levočských Lúkach, Dvorciach, Michalovciach, Jánovciach, Gánovciach, Gíraltovciach, Dobšinej a Humennom. Mimoriadnu popularitu získala „cigánska škola“ v Užhorode založená v roku 1926, ktorá je označovaná ako prvá svojho druhu v Európe (výstavbu školy finančne podporil aj prezident Československej republiky T. G. Masaryk). Rómovia vlastnoručne vyrobili stavebný materiál – nepálené tehly a bezplatne sa podieľali na výstavbe. Učiteľ Michal Cinkovský zostavil „cigánsku gramatiku“, v škole pôsobil spevák a divadelný krúžok.

Pozitívnu úlohu zohrala Liga pre kultúrne povznesenie Cigánov (neskôr premenovaná na Spoločnosť pre štúdium a riešenie cigánskej otázky), založená v roku 1930 v Košiciach. Táto tiež prevádzkovala školu pre rómske deti. Pod vedením učiteľa Kolomana Pečenovského v nej pôsobil žiacky orchester i samostatný futbalový klub ŠK Roma. V Košiciach tiež vznikli aj iné kultúrne, hudobné a športové spolky, ktoré podnecovali záujem o rómsku kultúru a umožňovali Rómom organizovať sa. Od roku 1927 sa začalo aj rozhlasové vysielanie z Košíc, kde vďaka zberateľovi piesní a fotografovi Jozefovi Kolarčíkovi-Fintickému pravidelne účinkovali aj rómski hudobníci.

Protirómske nálady v období medzivojnovovej chudoby

Zhoršujúca sa sociálna situácia rómskeho obyvateľstva v medzivojnovom období sa prejavila aj nárastom žobroty, podvodov a krádeží – najmä poľnohospodárskych plodín. Takéto prípady boli vyhľadávaným materiálom pre vtedajšiu tlač, v ktorej sa čoraz častejšie objavovali protirómske články. Narastanie napätia sa otvorene prejavilo v obci Pobeďim na západnom Slovensku, kde sa

1. októbra 1928 odohral pogrom, počas ktorého bolo zavraždených šesť Rómov. Podobná udalosť sa odohrala už v roku 1924 v obci Markušovce, kde Rómom obvinili z krádeže poľnohospodárskych plodín, obišla sa však bez ľudských obetí. V roku 1933 vypálili obyvatelia obce Spišské Bystré miestnu rómsku osadu len preto, že Rómovia odmietli hrať na hasičskej zábave.

Predstava o asociálnosti bola vo verejnosti oživovaná aj v súvislosti s tzv. monsterprocesom s moldavskými Cigánmi, ktorý prebiehal v Košiciach v rokoch 1927 – 1929. Devätnásť obžalovaných členovia zločineckej bandy, ktorá sa dopustila viacerých lúpeží a vražd pri vyšetrovaní uviedli, že zavraždené obete zjedli. Aj keď sa ukázalo, že kanibalizmus bol len snahou o upútanie pozornosti zo strany lúpežníkov a nedošlo k nemu, európska tlač rozpútala veľkú protirómsku hystériu a v povedomí ľudí sa nadišlo zachovala nevraživosť voči Rómom. Do akých obludností môže nepriateľstvo voči Rómom vybudované na základe etnických stereotypov zájsť sa ukázalo o desať rokov neskôr v období, ktoré nazývame rómsky holokaust.

Pogrom v Pobeďime

Obec Pobeďim leží v Dolnôvážskej nive medzi pohorím Považského Inovca a Malými Karpatmi. V súčasnosti je situovaná na južnej hranici okresu Nové Mesto nad Váhom na území Trenčianskeho samosprávneho kraja. V medzivojnovom období bola súčasťou okresu Nové Mesto nad Váhom.

V roku 1928 mala obec viac ako 1 100 obyvateľov hlásiacich sa k slovenskej národnosti a katolíckemu vierovyznaniu. V obci žila iba jedna židovská rodina a asi sto Rómov. Súpisu uvádzajú, že Rómovia v obci žili už v prvej polovici 19. storočia, predovšetkým to boli rodiny Biháryovcov a Toráčovcov, neskôr pribudli Herákovci a Dychovcvi. Zaoberali sa výrobou nepálených tehál (válkov), kováčstvom, hudobníctvom, vypomáhali na gazdovstvách. V rokoch 1922 – 1929 takmer celá osada pracovala na stavbe železničnej trate Veselí nad Moravou – Nové Mesto nad Váhom.

Spolužitie s Rómami bolo v Pobeďime konfliktné pravdepodobne už dlhšie, Rómom obviňovali z drobných krádeží a poľného lupu. V apríli 1924 Pobeďimčania zrovnali rómsku osadu so zemou a úradom ponúkli 20 000 československých korún za presťahovanie Rómov. Nakoľko však úrady požadovali aj pôdu na vystavanie osady, od tohto zámeru vedenie obce ustúpilo a osada na pôvodnom mieste vznikla nanovo. Spolunažívanie však zostalo naštrbené.

Pogromu s tragickými následkami predchádzali dve udalosti, ktoré boli neskôr zachytené vo vyšetrovacích spisoch aj v dobovej tlači. Začiatkom augusta 1928 došlo k postreleniu štyroch rómskych žien. Majiteľ poľnosti Ján Mišík ich po zotmení zbadal na svojom poli a strieľal na ne z brokovnice. V nasledujúcom mesiaci došlo k požiaru stohov slamy. Z podpálenia boli obvinení Rómovia, ale ich vina sa nepreukázala. Policajné záznamy naznačujú minimálne neštandardné správanie obyvateľov obce. Dobrovoľní hasiči a ani dedinčania nehasili a neumožnili to ani hasičom z vedľajšej obce. Zdá sa, že požiar mal poslúžiť ako zámienka ďalších útokov na Rómov.

Prvého októbra v čase hodov, sa dedinčania zišli v tamojšej krčme. Následne sa potúžením alkoholom a ozbrojením revolvermi a bodnými zbraňami vydali do rómskej osady. Presila asi štyridsiatich mužov organizovane zaútočila na spiace rómske rodiny. Nie všetci stihli utiecť, čoho následkom bolo asi dvadsať zranených a šesť mŕtvych. Policajné vyšetrovanie preukázalo mimoriadnu brutalitu útočníkov, ktorí sa neštítali útočiť na ženy a deti. Okrem Ondreja Dýchu zomreli Verona Biháriová, Apolena Toráčová, Mária

Biháriová, Pavlína Toráčová a šesťročná Aranka Heráková.

Zdemolované zostali domy a kováčske dielne poškodených. Pred procesom s obvinenými bolo sústredených viac ako tisíc strán dokumentov, z ktorých vyplývalo, že došlo k porušeniu domáceho pokoja, poškodeniu cudzieho majetku, materiálnym škodám, ťažkým ublíženiam na tele, zločinom vraždy a nedokonanej vraždy. Súd prebiehal v Trenčíne a obvinení boli viacerí útočníci, trest väzenia však bol uložený iba štyrom útočníkom. Alojz Brandstätter, Gejza Miklovič a Cyril Melicher boli odsúdení na dva roky väzenia, Jozef Miklovič na dva a štvrt roka. Tresty si neodpykali celé, za dobré správanie ich prepustili skôr.

Všetko nasvedčuje tomu, že poškodení Rómovia ešte pred skončením súdu dostali veľmi štedré odškodné, na ktoré sa vyzbierali dedinčania a pravdepodobne aj ich sympatizanti z celého Slovenska. Obvinení si tak zabezpečili zmeny vo výpovediach poškodených, čo využila obhajoba. Prípady pogromu v Pobeďime odhalil okrem nenávisti a zlého spolužitia medzi Rómami a majoritou, ktoré vyústili do fyzického násillia, aj nerovné postavenie Rómov. Tresty pre útočníkov – vrahov, boli nízke aj preto, že si dokázali kúpiť spravodlivosť a tiež preto, že dobová tlač sa postavila jednoznačne na stranu dedinčanov.

V dejinách Rómov na Slovensku je pogrom v Pobeďime mementom, na ktoré sa nesmie zabudnúť. Je odrazom rasovo motivovaného násillia smerovaného na skupinu obyvateľov na základe etnických stereotypov.

Obraz pogromu v literatúre a spoločenskom dianí

O pogrome v Pobeďime pomerne obšiahlo referovala dobová tlač. Výsledkom interpretácií bolo nasmerovanie verejnej mienky proti poškodeným a vykreslenie obetí ako agresorov, ktorí si takéto zaobchádzanie zaslúžili. O udalosti, ktorej základom bola neznášanlivosť, zlé spolužitie a nevraživosť, sa písalo málo. Ako prvý ju reflektoval publicista Slavo Kalný v knihe reportáží *Cigánsky plač a smiech* (Bratislava, 1960) a o pár rokov neskôr sa jej venovala etnologička Emília Horváthová v monografii *Cigáni na Slovensku* (Bratislava, 1964).

Odborníci sa k téme vrátili až po roku 1989. Sumarizácii známych faktov sa venoval romista Rastislav Pivoň (Romano Džaniben, 1999) a historik Pavel Baloun (Bulletin Muzea romské kultury, 2017) doplnil známe fakty o štúdium archívnych prameňov. Širokej verejnosti príbeh sprostredkoval novinár Peter Getting, jeho prvý obsiahlejší článok vyšiel v roku 2018 a v neskorších rokoch sa k téme vrátil. Opakovane konštatoval, že sa na Slovensku o pogrome nevie a v obci je téma dodnes tabuizovaná.

V roku 2022 bola do finále literárnej súťaže Anasoft litera zaradená kniha Mareka Vadasa *Šesť cudzincov* (Bratislava, 2021) inšpirovaná pogromom v Pobeďime. Príbeh je anonymizovaný a iba znalec reálií tam nájde súvislosť s konkrétnymi osobami.

Viacero zmienok o pogrome na Rómov inšpirovalo mladých tvorcov pripraviť divadelnú hru *Budete mať luft*, ktorú uviedlo Slovenské národné divadlo (premiéra v apríli 2023). Text divadelnej hry vychádza z policajných záznamov vyšetrovania pogromu v Pobeďime. Scenárista Martin Krč

▼ Pamätník vo Zvolene. Foto: A. Mann

a režisér Pavol Viecha vybrali z policajných záznamov výpovede Pobeďimčanov, ktorí v snahe vyvinúť sa z obžaloby opakujú stereotypné naratívy o asociálnosti Rómov, o tom, že kradli na poli, že brali úrodu. V logike Pobeďimčanov to mal byť dostatočný dôvod na útok, agresiu a nastolenie „vlastnej spravodlivosti“. Divadelná hra je akýmsi pomyselným vyrovnávaním sa majority s tak závažnou skutočnosťou, ako je etnická neznášanlivosť a jej dôsledky. Divadelné predstavenie nevytvorilo priestor na odraz vnímania týchto skutočností zo strany Rómov, čo si vyslúžilo kritiku rómskej inteligencie a aktivistov. Na druhej strane, samotní Pobeďimčania sa cítili byť spracovaním témy dotknutí.

V roku 2023 sa o reflexiu tragických udalostí pokúsilo aj občianske združenie In Minorita. Pri príležitosti 95. výročia pogromu chcelo v obci Pobeďim osadiť pamätnú tabuľu ako symbol zmierenia. Pobeďimčania túto aktivitu odmietli. Neskôr sa združenie pokúsilo nájsť vhodný priestor pre pamätník v meste Trenčín, v okolí budovy súdu, kde boli útočníci súdení. Ani túto iniciatívu sa nepodarilo zrealizovať.

Čo sa však podarilo, bolo vzbudenie záujmu o túto tému u mladých ľudí, študentov a pedagógov Fakulty architektúry a dizajnu Slovenskej technickej univerzity v Bratislave. Takmer dve desiatky z nich sa v priebehu roka zúčastnili niekoľkých vzdelávacích a tvorivých workshopov. Dozvedeli sa základné informácie o dejinách a kultúre Rómov, zúčastnili sa exkurzie do Múzea rómskej kultúry v Brne, ale aj pietneho aktu v Letoch pri Píske. Absolvovali celodenný workshop na rodinnej firme Ráčovcov v Borčiciach, ktorí sa venujú jednému z tradičných rómskych remesiel, kováčstvu.

Výstupom projektu je v tejto fáze výstava mapujúca históriu postavenia Rómov v Československu v rokoch 1918 – 1938, ale predovšetkým pogromu v Pobeďime. Výstava je príspevkom do diskusie o bielych miestach v dejinách Rómov a otvára priestor na vyrovnanie sa s históriou spolužitia majority a minority. Všetci zúčastnení, aktivisti, pedagógovia ale aj študenti veria, že sa raz pamätnú tabuľu, pripomínajúcu osud pobeďimských Rómov, podarí osadiť.

Aktivity boli realizované s finančnou podporou Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky v rámci dotačného programu na presadzovanie, podporu a ochranu ľudských práv a slobôd a na predchádzanie všetkým formám diskriminácie, rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatným prejavom intolerance. Za obsah zodpovedá výlučne občianske združenie In Minorita.

Zostáva iba dúfať, že sa pamätný objekt podarí osadiť najneskôr k 100. výročiu tragických udalostí v Pobeďime. Záujem o túto tému u mladých ľudí dáva nádej, že obeť nenávisti nebudú zabudnuté.

Text: Zuzana Kumanová

Bosorka

Moja mama je vraj bosorka. Aspoň to o nej hovoria ľudia, ale ja si to nemyslím. Je to mama ako každá iná a jediné, čo má iné ako všetky naše ženy sú jej oči. Má tie najzelejšie oči aké kedy kto videl. Je krásna, myslím si, že tie oči jej všetci závidia. Teda nie všetci, myslel som všetky ženy, naše aj gádzovky, sedliačky aj paničky. Sedliačky sa jej boja pozrieť do očí, lebo by ich vraj mohla zočiť, počarovať im, privolať chorobu či nešťastie. Ale sú to všetko hlupane, moja mama je ten najlepší človek na svete, neublížila by ani muche. Veď nevie ani sliepku zarezať, vždy musí niekoho poprosiť, keď máme dobré časy a môžeme si sliepku dovoliť. To však bolo veľmi dávno, čo sme jedli slepačiu polievku. Som hladný a už si ani dobre nepamätám, kedy sme naposledy jedli, lebo teraz sme na úteku. Utekáme, ani nevieme kam, len hľadáme miesto odkiaľ by nás nevyháňali, kde nás nenájdu vojaci či žandári, aby nás neodviedli do väzenia. Ľudí zbijú, zviažu a odvezú na východ odkiaľ sa už nevrátia. To isté urobili našim ľuďom, keď prepadli náš tábor. My dvaja sme ušli a teraz sme na úteku. Nevie, čo s nami bude, zostali sme sami. My, to znamená ja a moja mama. V poslednej dobe sme stále na úteku, stále sme v pohybe, nikde nedokážeme nájsť pokoj na odych. V jednom kuse sme na nohách, unavení, no stále kráčame. Sme ako ten večný Žid, ktorý sa vysmieval Ježišovi pri jeho krížovej ceste. Posmieval sa mu za to, že povedal, či si aj teraz myslí, že sa raz vráti na Zem. A Ježiš mu vraj odpovedal: „Áno a ty ma tu počkáš“. A tak sa ten večný Žid doteraz túla svetom a nikde nemôže zostať dlhšie než jeden deň. Putuje sám, opustený svetom a čaká na príchod nášho spasiteľa. Pýtate sa odkiaľ to všetko viem? Stará Róza, najstaršia žena z nášho tábora nám to porozprávala, ona vie veľa takýchto príbehov. Je veľmi stará, možno má aj sto rokov a za ten čas na našich cestách stretla mnoho ľudí, ktorí jej rozprávali o tom, čo zažili na svojich cestách a ona si všetky tie príbehy pamätá a hovorí nám o nich. Mne sa páčia, no nie všetkému verím. Nevie, či má stará Róza pravdu. Prečo by Ježiš niekoho tak veľmi trápil, aby bol večne na ceste, veď Ježiš všetkým odpúšťa, dokonca umrel za nás na kríži. Tak prečo by toho Žida odsúdil na taký krutý trest? Veď aj Ježiš bol Žid a Boží syn, ktorý miloval všetkých ľudí, dokonca aj svojich nepriateľov. Kde by sa v ňom mohlo zobrat toľko zla a túžby po pomste? Povie, si, odkiaľ to všetko môže vedieť malý chlapec ako ja, ale toto všetko ma naučil môj starý otec. Bol to veľmi múdry muž, ktorý veľa precestoval, dokonca bol vojakom a potom sa plavil na lodi po jednej veľkej rieke, ktorá preteká mnohými krajinami a nakoniec sa vlieva do mora. Chcel by som vidieť more, musím byť úžasný! Videl som aj veľké jazerá, pri ktorých sme počas leta táborili, ale starý otec mi povedal, že more je také veľké ako tisíc takých jazier, ba ešte väčšie. Raz by som chcel ísť až k moru a možno sa na ňom aj plaviť a vidieť veľa nových krajín a ľudí. Starý otec bol veľký cestovateľ, na svojich cestách sa naučil nové jazyky a tiež spoznal príbehy z biblie. To je veľmi stará kniha, kde je zapísané všetko o Ježišovi. Starý otec ma učil príbehy z jeho života a viem, že Ježiš bol veľmi dobrý a nikdy by ľuďom neublížoval. Takto som to staršej Róze aj povedal. Ona ma zahriakla, že som len malý hlúpy chlapec, ktorý nemá v úcte starších, čo je vraj veľká hanba. Vraj to mám v krvi po svojom starom otcovi, ten bol tiež taký mudrlant. Ale takto si vraj na seba len zlo a nešťastie môžem privolať. Boha sa treba báť, lebo on spravodlivých odmeňuje a zlých trestá. Odpľula si, potiahla z fajky a ďalej rozprávala. Ona vraj tento príbeh pozná od jednej veštice, ktorá so svojimi ľuďmi kočovala po mnohých krajinách, o ktorých sme my ani nepočuli. Bola až zo

Sedmohradska a vraj bola aj vo svätej zemi. Doniesla si odtiaľ hrst svätej zeme, ktorú ako oko v hlave strážila v malej drevenej truhličke. Tá zem má čarovnú moc – ak sa priloží na boľavé miesto, bolesť sa ihneď stratí a ak sa niekto náhodou otrávi či postihne ho iná ťažká choroba, na ktorú nestačia ani lekári z mesta. Jediné zrnko tejto zeme treba zamiešať do vody, dať vypiť chorému, a ten hneď ozdravie. No ani toto sa mi nechce veriť, veď keby to tak bolo, ľudia by tú zem vozili vo vreciach a predávali za veľké peniaze. No nie? Ale Róza tej žene verí, no a táto žena jej porozprávala príbeh o večnom Židovi a okrem toho jej povedala aj o tom, prečo my Cigáni tak veľmi trpíme, prečo nikde nie sme doma a tiež sa len túlame svetom. Trpíme vraj preto, že klnce, ktorými bol Ježiš pribitý na kríž vyrobil cigánsky kováč, a preto nás Boh rozohnal po celom svete a nikde nie sme doma. Putujeme z miesta na miesto, žijeme niekde pod horou, ďaleko za dedinou a trpíme biedou. No Boh je dobrý a jedného dňa sa náš pán Ježiš navráti a oslobodí všetkých ľudí od trápenia. Nebude viac bolesti, smútku, zlé veci sa pominú a ľudia budú žiť večným životom v raji na zemi. Keď stará Róza takto hovorila, aj mužom pri svite ohňa, okolo ktorého sme sedeli, sa v očiach ligotali slzy. Len ja akosi tomu neverím. Veď na čo ešte Ježiš čaká? Vari je málo utrpenia na zemi? Ľudia ho potrebujú tu na zemi, aby im pomohol, čakajú na ten večný raj a spravodlivosť pre všetkých. Ale on sa len nečinne prizera na všetku tú hrôzu. Ach, keby som sa tak mohol s ním porozprávať! No on si určite sedí na tróne niekde v nebi, kde k nemu naše modlitby nepreniknú, možno pre spev anjelov nepočuje naše zúfalé prosby. Ako inak by mohol dopustiť, aby moja malá sestrička, naša milovaná Klárka, umrela. Mala len dva roky, bola to najkrajšie dieťa aké kedy naši Cigáni videli! No a jedného dňa dostala horúčky a celé noci a dni preplakala. Nepomohli odvary z kôry vrbý ani bylinkové čaje, ani zaklínanie a odháňanie zlých duchov od starej Rózy, ktorá nad ňou páčila kadidlo, fúkala jej dym do tváriky a nahlas sa dlho modlila. Nakoniec jej na ruku priviazala červenú šnúрку s medailónom svätej Sary. Klárka potom už len tíško mrňala, potom chrčala. Nikdy nezabudnem na ten zvuk, ktorý sa jej dral z malej hrude, ťažký sípavý dych, ako sa snažila nadýchnuť a nemohla. Ležal som, počúval ten hrozný zvuk, ktorý mi nedal spať, veľmi mi jej bolo ľúto. Modlil som sa, aby jej Boh pomohol, aby ju Ježiš uzdravil. Moje modlitby asi Ježiš nepočul, lebo po dvoch takýchto nociach, kedy som so smútkom v srdci počúval to chrčanie, sme nadránom zaspali, mama aj ja. Zobudil som sa na hrozný výkrik mojej matky. Tá po prebudení zacítila jej studené telíčko. Plakali sme a s nami plakali aj naši ľudia. Klárku sme pochovali pod divou hruškou, ktorá rástla osamotená na kopci blízko lesa, kde sme táborili. Dusil som sa slzami, držal mamu za ruku a pozeral do oblakov. Hľadal som Boha, chcel som vedieť či sa na to všetko díva, či vie ako veľmi ľudia trpia. Večer som opäť zaspával v matkinom náručí. Mocne ma držala a často bozkávala na líca a ruky, akoby sa bála, že príde aj o mňa. Keď som jej povedal o tom, ako sa hnevám na Boha za to, že nám zobral Klárku, pozrela sa na mňa a prísne mi povedala: „Už nikdy viac nechcem takéto slová počuť z úst môjho syna. Boh si zobral tvoju sestru k sebe do neba. Chýbal mu anjel, tak si zobral našu malú krásnu Klárku, ktorá sa tam teší zo všetkých nebeských slasť. A raz, jedného dňa, sa s ňou aj my stretne“. Vtedy som sa jej opýtal či sa tam stretne aj s naším otcom. Videl som, ako sa jej tvár zachmúрила. „Tvoj otec nie je mŕtvy, ten pes prašivý nás opustil!“ Hlas sa jej chvel a v jej očiach som videl hnev a nenávisť. „Veď si povedala, že iba išiel niekde na zárobky,“ pripomenul

♦ Ilustrácia: Juraj Mandel

som jej. „To som povedala od hanby pred ostatnými, no všetci vedia, že od nás odišiel a ponechal nás osudu. Nech ho za to Boh potrestá!“ Mama ma vtedy pustila z náručia, otočila sa a popod nos si dlho do noci šomrala kliatby a nadávky na môjho nepodareného otca.

Odvtedy prešli tri zimy a my s mamou sme zrazu zostali sami na tejto lesnej ceste. Celé dni len utekáme pred vojakmi a žandarmi. Spomínam na tie časy, kedy sme mali vozy, kone a cestovali sme po svete. Veľa sme toho nemali, ale boli aj dobré časy, kedy sme prišli do dediny či mesta kde potrebovali muzikantov, bavili sme ľudí hudbou, keď potrebovali niečo ukovať, opraviť, naši chlapi vedeli aj v tomto pomôcť. Ženy predávali metly, košíky a tiež sedliačkam aj mestským paničkám veštili. V tomto vynikala moja mama, vedela veštiť z kariet aj z ruky. Získala si povest veštice a paničky aj trhovkyne či sedliačky sa k nej vracali. Myslím si, že mama bola vo veštení naozaj dobrá. Keď som stál vedľa nej, ženy, ktoré si chceli dať vyveštiť ma posielali preč, aby sa s mamou mohli rozprávať osamote. Dali mi do dlane okrúhlu mincu a poslali ma kúpiť si turecký med. Toľko medu som aj s kamarátmi pojedol, že sme mali zlepené zuby a bolesti brucha. A tak sme si na druhý deň radšej kúpili veľký biely chlieb, masť a cibulu – a to boli hody!

Mamin úspech budil v ostatných ženách žiarlivosť, lebo gádzovky chceli, aby im veštila len Marika s tými zelenými očami. A tak sa večer v tábore strhla zvada a krik. Keby ste videli, ako sa naše ženy vedia povadiť! Krik, preklínanie sa zmenili na trhanie vlasov a škriabanie. Vtedy musel zasiahnuť vajda a keď nepočúvali, čo im hovorí, zobral bič, ktorý mal na kone a nad vadiacimi sa ženami zapráskal bičom a skríkol svojím hromovým hlasom. Všetci sme stíchli a vajda dal znamenie, aby sme si posadali k ohňu. Fajčil zo svojej dlhej parádnej fajky. Keď budem veľký, tiež budem mať takú fajku a ľudia si ma budú vážiť. Po chvíli ticha, kedy mlčal celý tábor, dokonca aj psy siahli chvosty a ticho ležali medzi nami, vajda dôstojne prehovoril. Prikázal mame, že musí gádzovky posielat aj k ostatným ženám a ak nebudú chcieť, tak zarobené peniaze sa dajú dokopy a rozdelia rovným dielom medzi všetky rodiny, aby nikto nehladoval. Všetci súhlasne prikyvovali a hlasno dávali vajdovi

najavo, že s ním súhlasia. Potom k nemu pristúpila mama a pobožkala mu ruku. Na znak úcty tak urobili aj ostatné rozvadené ženy. Potom sa aj ony vzájomne objali a dvakrát pobožkali na líca a na čelo na znak toho, že sa už na seba nehnevajú. Muži vytiahli husle a do rána sme tancovali a spievali, pilo sa víno, piekli sme chlieb a našlo sa aj zopár kureniec či slaniny, ktoré škvrcali nad ohňom a my deti sme pod ne dávali chlieb a hltavo jedli túto pochúťku. Boli to dobré časy. Niekedy mám pocit, ako keby sa to nikdy nestalo, akoby celý môj život bol iba taký sen. Veď viete aké to je, keď máte taký sen a keď sa prebudíte, neviete čo je skutočné a čo bol sen. Mama mi povedala, že to je živý sen. Keď som sa jej opýtal či existuje aj mŕtvy sen, tak sa rozosmiala na celé hrdlo a nevedela sa zastaviť. Objala ma a pobožkala na čelo. Keď som jej nedal pokoj a chcel odpoveď, nakoniec mi povedala, že to je vraj vtedy, keď sa nám nič nesníva: „To je ten tvoj mŕtvy sen“. Občas ma napadne, čo ak po smrti nič neexistuje a my len jednoducho zomrieme. To je podľa mňa rovnaké, ako keď sa nám nič nesníva, asi preto to mama volá mŕtvy sen. No vždy sa týchto myšlienok veľmi zlaknem, keď si uvedomím, že raz aj ja zomriem, že zomrie mama aj všetci naši ľudia, ktorých mám rád. Vtedy mnou prejde hrôza, celé moje vnútro sa vypláši ako keď sa spláši kôň, ktorý zacíti vlkov. Vyschne mi v hrdle, vyskočím na nohy, napijem sa vody a dlho mi trvá, kým sa upokojím. Musím si opakovať to, čo mi hovorí mama a stará Róza. Naša duša je nesmrteľná, umiera iba telo a duša z neho odletí rovno do neba k nášmu stvoriteľovi. Ako keď vták, ktorý je zavretý v klietke dostane slobodu a vyletí vysoko k nebu, tak aj naša duša sa zbaví svojho väzenia v tele a odletí do neba. Toto mi vždy pomôže, no niekde v kútiku duše stále zostávajú tie myšlienky na ničotu, čo nás čaká po smrti. Ten strach mi nedal spať. Stále som myslel na to, že jedného dňa umrie moja mama a umriem aj ja a všetci. Pred smrťou niet úniku. Bol som smutný a strach ma neopúšťal ani vtedy, keď sme sa spolu s ďalšími chlapcami hrali. Milujem to, keď chodíme k potoku kde do rúk chytáme ryby a raky. Keď ich upečieme v pahrebe, vonia celý tábor. Keď je rakov dosť, ženy urobia halušky a to je to najlepšie jedlo, aké ste kedy mohli ochutnať. Stále

myslím len na jedlo, som hladný. Jedného dňa, keď som si už myslel, že ma ten strach v mojom vnútri nikdy neopustí sa stalo niečo, čo ma strachu navždy zbavilo. V noci som nemohol pre ten strach zaspáť. Celý tábor spal, aj psy spokojne spali pod našimi vozmi. No ja som nemohol ani oka zažmúriť a stále som myslel na smrť, ktorá nás čaká za chrbtom. Vraj má kosu, ktorou hocikedy ukončí náš život. Bože, prečo si to takto zariadil, že ľudia musia umierať? Pýtal som sa Boha, no odpoveď neprichádzala. Zrazu som pocítil veľký chlad, pritiahol som si prikrývku až pod bradu. Pocit chladu neprestával, z úst mi vychádzali obláčiky pary. Dostal som strach, mama vedľa mňa spala ako zabitá a rovnako tak celý tábor. Skryl som sa pod prikrývku a strach mi stiahol hrdlo. Vtedy som počul hlas svojho starého otca. „Gabriel, krv mojej krvi, mňa sa nemusíš báť! Prišiel som za tebou, aby som ťa navždy zbavil strachu, ktorý ťa prenasleduje a otravuje tvoju nevinnú dušu. No tak chlapče, hádam sa nebojíš svojho dedka?“ Pod prikrývkou som počul hlas, ktorý som tak dobre poznal a jeho smiech, ktorý by som spoznal aj medzi tisíckami iných smiechov. Tak sa vedel smiať iba môj dobrý starý otec. Vystrčil som hlavu a uvidel starého otca. Bolo to zvláštne, lebo nemal telo, ako keby bol vytvorený z obláčika či hustej hmly. Usmial sa na mňa a ja som pocítil na tvári príjemný vánok, to ma pohladil po tvári. „Vnuk môj, prišiel som za tebou, aby si vedel, že smrťou nič nekončí, že duše dobrých ľudí sú nesmrteľné. Ničoho sa neboj, ja budem na teba dávať pozor a so mnou aj tvoji predkovia.“ Pozrel som sa lepšie a videl som vedľa neho moju starú mamu ako sa na mňa usmieva. Na rukách držala moju malú sestričku, ktorá sa smiala, určite bola šťastná. Za nimi som mohol vidieť veľa našich ľudí z tábora, ktorí umreli. Strýko Štefan, jeho syn Jánoš, ktorí umreli na suchoty, jeden za druhým v priebehu jednej zimy. Bolo tam aj mnoho ďalších tvárí, ktoré som nepoznal, no cítil som, že som s nimi spojený, jednoducho, že sú to naši ľudia. Všetci sa na mňa usmievali, pomaly mizli a predom mnou zostali iba starí rodičia a moja sestrička. Obaja ma ešte naposledy pohladili a pobožkali na čelo. Klárika sa dotýkala svojimi malými rúčkami mojej tváre, po ktorej mi stekali slzy šťastia. Starká mi povedala ako veľmi ma ľúbi. A potom ma pobožkali obidvaja na čelo a oči. Starý otec mi povedal: „Odteraz budeš vidieť veci, ktoré sú pred inými skryté. Využi svoj dar dobre“. Potom ma zrazu zmohol spánok. Ráno som sa zobudil a nevedel som, či to bolo skutočné a či iba sen. No odvtedy ma ten hrozný, všadeprítomný strach opustil. Potom ale na nás dopadol smútok a začali sa nám diať zlé veci. Jednej noci vojaci a žandári prepadli náš tábor a my s mamou sme zrazu zostali sami a utekáme, sami nevieme, kam naše kroky povedú. Naše trápenie pokračuje a neviem, či ešte niekde nájdeme pokoj a niečo, čo budeme môcť nazvať domovom. Naposledy sme našli jedno gazdovstvo. Pomaly sme sa približovali, počuli sme brechot psov uviazaných o plot, ktoré na nás cerili zuby. Vyšiel sedliak a bez slova si nás prezeral. No mňa ani tak nie, ako skôr mamu. Posunul si klobúk vyššie, líca mu sčerveneli. „Čo tu chcete?“ „Pán hospodár, nech vám dá Boh zdravia, šťastia, aj celej vašej rodine a nech sa vám vo všetkom len dobre vodí. Pomôžte nám, biednym kresťanom, už dlho sme na ceste a dva dni sme nič nejedli. Dajte nám aspoň kúsok chleba, tuto pre chlapca, chudák od hladu ledva nohami prepletá,“ prosila ho moja matka na kolenách. Sedliak sa tak čudne díval na mamu, počúval si plešinu, ktorá sa mu spotila, aj keď vonku nebolo vôbec teplo. Potom mame povedal. „No, ženská, hádam by sme sa mohli dohodnúť, nie?“ Mama sa zodvihla a jej tvár sa zachmúrila. Videl som, ako mocne stisla čeluste. No po chvíli prikývla. Neviem, čo ten sedliak od mamy chcel výmenou za jedlo, veď sme nič

♦ Ilustrácia: Juraj Mandel

nemali. No vtom vyšla vonku žena, mala v rukách vidly. Vybehla proti nám a zahнала sa na nás. „Practe sa odtiaľto, cigánska pliaga, ešte nás pobosorujete! My ochorieme a dobytok nám zdochne!“ kričala. „Ale veď prestaň! Chcú len trochu chleba, ten chlapec dva dni nejedol,“ ozval sa sedliak. „Ty pes starý, tebe nejde o to Cigánča, tebe sa suky cigánskej zachcelo!“ Žena ho začala kmásať za kabanicu, zhodila mu klobúk a mlátila ho, ako mohla. To ma už mama ťahala za ruku a bežali sme odtiaľ čo najrýchlejšie, aby sa z tej bitky neušlo aj nám. Ešte teraz mi je do smiechu, keď si spomeniem ako tá žena mlátila toho sedliaka a on ju len prosil, aby prestala. No teraz sedíme v lese hladní a vidím, že mama už nevládze. Neviem, ako jej mám pomôcť, som len malý chlapec. A tak sa opäť pozriem do neba a hľadám Boha, prosím ho o pomoc, lebo nám už nič nezostalo. Len on nám môže pomôcť.

* * *

Vraj som bosorka. Čarujem a vidím budúcnosť. Ľudia si to myslia, no keby som mohla čarovať, či by som skončila takto? Sama a opustená, s malým synom tu umierame od hladu. Ani nevieme, ako by som si prišla, aby tí, čo ma nazývajú bosorkou mali pravdu. Keby som tak ovládala čary, to by bol život! Jedno zaklínadlo a máme pred sebou dobré jedlo. Druhé zaklínadlo a vyčarovala by som pre nás miesto, kde by sme mohli žiť bez strachu a slobodne ako predtým. Ach, keby som tak vedela čarovať, všetko by bolo také jednoduché. No ale keďže nemám túto schopnosť, sedím tu v lese a dívam sa na môjho syna ako sedí pri mne, drží ma za ruku a pozerá do neba. Ten chlapec sa veľmi často díva do neba, rozmýšľam a neviem, čo tam stále hľadá. Moje dieťa čaká od svojej mamy, že sa o neho postará tak, ako to každé dieťa čaká od svojej matky. Je presvedčený, že budem vedieť ako sa z tohto všetkého dostať. No ja som v koncoch, nevládzem! Opustili ma všetky sily. Najradšej by som si tu niekde v lese ľahla a počkala na smrť. No nemôžem to svojmu synovi urobiť, nemôžem sa vzdať! Podme, bosorka, pozri sa do budúcnosti, ktorá ti odhalí riešenie ako z tohto von. No budúcnosť predom mnou zatvorila svoje brány a ja skutočne neviem, čo mám robiť. Zlyhala som ako žena aj ako matka, najprv ma opustil

muž a teraz... Ach, synček môj, úbohý Gabriel, tvoja matka sa nedokáže o teba postarať, je bezmocná a slabá. Je to strašné, keď si uvedomím, že sme zrazu zostali sami. Celý život som prežila s našimi ľuďmi a keď nám bolo najhoršie, vždy sme to spolu nejako zvládli. Jeden druhému sme dávali istotu, že vo svojom trápení nezostane nikto sám. Toto dáva človeku silu a nádej, že prežije aj najťažšie trápenie a smútky, čo nás postihnú. No teraz som ten pocit stratila. Neviem, čo sa stalo s našimi ľuďmi. Najprv prišli žandári, zobrali nám kone a povedali, že už viac nemôžeme kočovať. Náš vajda skúšal žandárov obmäkčiť. Hovoril, že ak nám vezmú kone a zakážu kočovať, istotne umrieme od hladu. No žandári boli k jeho prosbám hluchí, ďalej viazali koňom na krky povrazy. Kone erdžali, vzpínali sa a žandári ich mlátili. Naši chlapi ich ledva upokojili. Prihovárali sa im naším jazykom a dýchali im do nozdier, aby prekryli pach žandárskych uniforiem. Vajda zatiaľ vyzbieral všetko naše zlato, zopár zlatých mincí, dvoje náušnic a niekoľko prsteňov. Ľudia dali všetko čo mali, len aby tábor neprišiel o naše kone. Žandári si zlato zobrali, ale kočovať nám nedovolili. Vraj, aby sme nezostali hladní, zastrelili dva z našich koní a povedali, že ich môžeme zjesť. Kočovať je zakázané všade, kde vládne nemecká moc. Boh ich za to všetkých potrestá, nech im zhoria a rozpadnú sa domy, nech ich choroby a nešťastie prenasleduje, nech ich vlastné deti zavrhnú za to všetko, čo nám vykonali. To, že nám zobrali kone a zakázali kočovať bol len začiatok. Keď sa minulo mäso a v tábore nastal hlad, pobrali sme sa s ostatnými ženami do dediny metly a košíky predáť, možno niečo zarobiť veštením. No v tejto dedine už sedliaci od nás metly aj košíky kúpili a o novom veštení po tak krátkej dobe nechceli ani počuť. Tak sme žobrali. Niekde sa našli ľudia, čo mali srdce a dali nám zopár zemiakov a múku, aby sme aj s deťmi nepomreli od hladu. No inde nás hnali palicami a púšťali na nás psov.

Prešlo pár dní. Bola noc, keď sme začuli huk motorov. V tábore nastal zmätok a krik, vojaci chytali ľudí a hnali ich do nákladných áut. Zapálili naše vozy, aby sa v nich nikto neskryl. Videla som ako z jedného voza vybehla malá Šárika, horeli na nej šaty aj jej vlasy. Keď si na to spomeniem, stále poču-

jem ten hrozný rev a cítim pach spálenej kože a vlasov. V tom zmätku som schytila môjho syna a nejakým zázrakom sa nám podarilo utiecť do blízkej hory. Bežali sme celú noc až kým sme vyčerpaní nespádli na zem. Skryli sme sa do výmoľu a zahádzala som nás starým lístím. Takto sme vyčerpaní zaspali. Opäť sme sa pohli iba v noci. Teraz sa túlame od dediny k dedine a hľadáme pomoc a zázrak. Keby som bola len sama, tak by mi bolo jedno čo so mnou bude, sama sa pôjdem udať žandárom a nech so mnou robia čo chcú, ale čo bude s mojím synom, s mojím malým Gabrielom? Gabriel je pre našich ľudí nezvyčajné meno. Vybral ho môj otec, nech mu večné svetlo svieti. Vraj Gabriel bol anjel a posol Boží, ktorý oznamoval samé dobré správy, a taký bude aj jeho vnuk. Môj otec bol iný ako naši chlapi z tábora. Mal v sebe túžbu vedieť viac, nestačilo mu kočovať po známych krajoch. Nie, on chcel vidieť svet, a tak sa vybral do sveta. Veľa zažil, veľa sa naučil. Mal už takmer štyridsať, keď sa vrátil a zobral si moju mamu. Chudinka moja mama, umrela do roka po mojom otcovi. Ľudia vraveli, že zo smútku jej puklo srdce. Viac detí nemali, iba mňa, a tak som zostala sirota. Môj muž ma opustil. Jedného dňa odišiel a už sa nevrátil, vraj si našiel niekde inú ženu. Neviem, a je mi to jedno, ja by som ho už nikdy nechcela. Nech ho Boh potrestá za to všetko, za tú hanbu, čo na mňa uvalil! Celý tábor si o tom rozprával, ženy sa mi za chrbtom smiali, iné ma lutovali, no hanba zostala. Pozerám sa na môjho malého chlapca – zostal mi už len on, lebo moja malá Klárika umrela a s ňou aj kus mojej duše. Matky by nemali prežiť svoje deti, srdce mi za mojou dcérou krváca. No viem, že môj anjelik už je v nebi, ona nás tam počká. Možno to ani dlho nebude trvať a bude koniec nášho pozemského trápenia. Ale tento chlapec má v sebe toľko chuti do života! Nesmiem sa vzdať, musím bojovať, aby mohol prežiť svoj život. Aby mohol zažiť to dobré, čo život ponúka, lásku od milovanej ženy, lásku k svojim deťom a lásku svojich detí. Aby sa tešil z každého rána a dňa, ktorý mu bude dopriaty. A tých dní musí byť veľa.

* * *

Volám sa Karl Gustáv Riedl a som vojak, dôstojník. Keď som bol chlapec, nikdy som sa nehral na vojakov a ani ako starší som ne-

mal v pláne stať sa vojakom. Chcel som byť dirigentom, mojím snom bolo dirigovať veľké symfonické orchestre, najlepšie vo Viedni či Berlíne. Raz ma rodičia u nás v Brne zobrali do filharmónie, kde hrali božského Beethovena. Pamätám si každý detail, ťažké vône voňaviek dám v honosných šatách a pánov v drahých oblekoch. Svetlá v sále dotvárali úžasnú kulisu a keď zazneli prvé tóny, prešli mi po chrbte zimomriavky a zmocnila sa ma eufória. No ešte viac ako samotná hudba ma zaujal ten muž s paličkou, ktorý mal na starosti celý ten hudobný kolos a všetci hudobníci poslúchali jeho čarovnú paličku. Fungovali ako dokonalý stroj. Od tej chvíle som chcel zažiť ten pocit, aby aj mňa niekto poslúchal a pod mojím vedením by vznikali také úžasné veci, ktoré by skultúrnila a obohatili ľudstvo. Chcel som byť ako ten dirigent. Moc, ktorú mal, ma fascinovala. Lenže život nás učí, že nie všetko čo si prajeme sa aj splní. Chodil som síce na husle u nás v Brne, ale tamojší učiteľ hudby, mimochodom Čech, ako inak, mi povedal: „Drahý Karl, bohužiaľ vám chýba talent a mali by ste sa venovať niečomu inému“. Ten malý, zasraný Čech mi zničil môj sen jednou jedinou vetou! A tak namiesto dirigovania som sa stal chemickým inžinierom. Tá práca ma nebavila, nevedel som, čo so svojím životom. Moji rodičia nás aj s bratom vychovali ako hrdých Nemcov, a preto celá naša rodina so zatajeným dychom sledovala vzostup nášho vodcu. Adolf Hitler, nadčlovek, ktorý vedie všetkých Nemcov k svetovláde vo mne vzbudil túžbu podieľať sa na tomto sne. Nuž, nestal som sa dirigentom, ale dnes som dôstojníkom SS a moji vojaci ma musia počúvať viac, ako tí hudobníci dirigenta. Ja dirigujem ľudí a zbraň, rozhodujem o životoch, a to je viac ako nejaký dirigent orchestra. Chcete vedieť, čo sa vytvorí pod mojím dirigovaním? Prispejem k vybudovaniu tisícročnej ríše a svetovláde bielej árijskej rasy. Už nebudem bezvýznamný Karl Riedl, nemecký chlapec trpený v Československu, ktorý nemal talent a v ničom nevynikal. Teraz som súčasťou svetových dejín. No skôr ako začneme budovať našu ríšu, treba ju vyčistiť od všetkej plíagy a nečistých ľudí, ktorí špinia našu krásnu krajinu. Aj hospodár, keď ide siah, najprv musí zem očistiť od buriny. Tak aj my, príslušníci vyššej rasy, musíme svet zbaviť podľudí. Je to nepríjemná, špinavá práca, ale niekto ju musí urobiť. Pri všetkej tej nudnej, nepríjemnej práci sa občas človek stretne s niečím zaujímavým, čo aspoň trochu spestrí jeho vojenský život.

Dnes mi miestni sedliaci priviedli bosorku. Áno, dobre počujete, bosorku. Je to Cigánka s takými zvláštnymi očami, ktoré som ešte nikdy nevidel. V jej tmavej a pri týchto cigánskych podľudoch až prekvapujúco peknej tvári sú zasadené tyrkysové oči, ktoré doslova svietia ako oči šelmy. Až sa človeka zmocní príjemné mrazenie. Cigánska bosorka, čarodějnice, hmm, zaujímavé, tieto okultné témy ma vždy zaujímali. Aj preto som skúšal židovských rabínov presvedčiť, aby mi prezradili tajomstvá kabaly. Ale ako vieme, Židia sú tvrdohlaví, nepresvedčili ich slová, ani päsť, ani mučenie. Až do svojho biedneho konca sa odmietali podeliť o ich tajomstvá. Preto som sa tešil na tú cigánsku bosorku. Cigáni by predsa mohli byť menej tvrdohlaví než fanaticí židovskí rabíni. Bol som prekvapený, keď mi dovedli tú ženu aj s jej malým parchantom. Ten chlapec vyžaroval niečo, z čoho som nemal dobrý pocit, akoby ma jeho pohľad doslova prepaľoval. Nemohol som sa mu dívať do jeho čiernych očí, vraj takéto čierne cigánske oči vás môžu uhranúť, tak aspoň vravia miestni sedliaci. Tak som začal tú bosorku skúšať: „Vraj vieš čarovať“. „Vy ste rozumný, študovaný človek, vojak. Veľmi dobre viete, že sú to len dedinské reči. Ja neviem čarovať, to nevie nikto,“ povedala bez strachu a rovno sa mi pozrela do očí. Videl som, že nemá strach a samozrejme, hovorí pravdu. No nudil som sa a potreboval som rozptýle-

♦ Ilustrácia: Juraj Mandel

nie, a tak som sa s ňou ďalej hral ako mačka s myšou. Skôr, než ich pošlem do transportu sa ešte s touto bosorkou zabavím. „Tak prečo ťa potom sedliaci priviedli sem ako čarodějnicu?“ „To bolo tak, že keď sme prišli do ich dediny, akurát sa sedliakovi, ktorého sme požiadali o pomoc, telila krava. No a teliatko sa narodilo mŕtve a na nešťastie sa hneď spustila búrka. Ľudia začali kričať, že som bosorka a že som za všetko vinná. Bili nás, pustili psov, ktorí nás hrýzli a boli by nás zabili, keby neprišiel richtár a neodviedol nás sem.“ Až teraz som si všimol modriny a škrabance. Táto žena ma nechcela pobaviť, ale nemienil som sa vzdať. Vybral som zo stola karty a rozložil som ich na stole. „Pozri sa, nie som človek úplne bez srdca, a preto ti dám šancu zachrániť svoj a synov život. Ak uhádneš aspoň jednu z troch kariet, ktoré položíš pred teba stôl, nechám vás žiť. Mlčíš? Môžeš odmietnuť alebo sa môžeš pokúsiť v tejto hre o život vyhrať. Tak čo ty na to, bosorka?“ „Prečo ste taký krutý?“ odvetila. Už som ju chcel dať odvieť, keď nakoniec súhlasila. A tak konečne začala zábava, to príjemné mrazivé vzrušenie, ktoré sa vás zmocní vždy, keď rozhodujete o živote a smrti. Princíp bol jednoduchý, tri karty na stole a ona má uhádnuť aspoň jednu z nich. Podľa mňa viac ako férová hra. Bohužiaľ, táto hra ma vôbec nenadchla a opäť som sa presvedčil, že veštenie a okultizmus nefungujú. No potom sa stalo niečo, na čo nikdy nezabudnem. Niečo, čo môj rozum nechce prijať, hoci napriek tomu viem, že sa to naozaj stalo. To, čo som videl vo mne zanechalo niečo, čo neviem ani dobre popísať. Je to akoby vaše srdce, alebo skôr vašu dušu zdrapila ľadová ruka osudu. Keď som chcel zavolať stráž, aby týchto Cigánov odvieďa, ten malý chlapec ma chytil za ruky, pozrel sa tými svojimi očami a jeho pohľad som cítil až niekde vo svojom hlbokom vnútri, básnik by povedal, že až niekde v duši. Zrazu ten chlapec upadol do tranzu, jeho oči zmizli a ja som zmrzol, neschopný pohybu som nedokázal vytrhnúť svoje mocné ruky z jeho malých detských rúk. Akoby v miestnosti zastal čas a my sme sa ocitli niekde medzi svetom živých a mŕtvych. Zrazu chlapec prehovoril cudzím, mužským hlasom. „Ak týmto ľuďom ublížiš, zažiješ toľko utrpenia, že si budeš priať, aby si sa nenaro-

dil.“ Chcel som sa pohnúť, vytiahnuť zbraň a zastreliť ich obidvoch na mieste. Vtedy chlapec na mňa prehovoril hlasom, z ktorého ma mrazilo a ešte viac sa ma zmocnila hrôza z toho, čo sa deje. Zrazu som počul hlas svojho brata Jozefa, ktorý padol na začiatku vojny vo Francúzsku. Videl som ho pred sebou, bol strašne bledý, v špinavej uniforme. Pod jeho svetlou šticou bola čierne dierka so zaschnutou krvou. Mal smútok v hlase, keď sa mi prihovoril. „Karl, brat môj, varujem ťa! Nedovoľ, aby sa týmto ľuďom niečo stalo, lebo by si to trpko olutoval. Ak nechceš zažiť utrpenie a bolesť, ktorú si teraz nevieš ani predstaviť, zachráň tohto chlapca a jeho matku.“ Môj brat sa stratil a opäť zaznel hlas, ktorý sa mi prihovárал na začiatku: „Pozri sa na to, čo ťa čaká“. Vtedy som sa ocitol na neznámom mieste v zničennom meste, kde boli samé ruiny, to mesto bolo pri veľkej rieke. Ležal som v plytkej jamke, vedľa mňa ležali mŕtve telá v našich uniformách. Vedel som, že je to moja jednotka. Zostal som sám v tejto ľadovej pustatine, bola mi strašná zima a cítil som neskutočný hlad. Prial som si, aby som aj ja umrel potom, ako by som opustil svoje telo, ktoré som videl zmŕznuté na kosť, biele a pokryté ľadom. Aj moje doširoka otvorené oči pokrýval ľad. Zhora som pozoroval výjav ako nepriateľskí vojaci s červenými hviezdami na svojich vojenských baraniaciach berú moje telo a podkladajú ho pod kolesá auta zapadnutého v záveji, aby mohlo vyjsť. Tomu autu najprv prešmykovali kolesá, no potom zachytilo moje zmŕznuté telo a drvilo ho na kusy, kým nevyšlo zo záveja. Chcel som kričať od hrôzy, no nemohol som zo seba vydať ani hlások. Po chvíli, ktorá pre mňa trvala ako večnosť, chlapec pustil moje ruky. Konečne som sa nadýchol a vedel som, že opäť sme späť v našom svete, kde plyní čas. Doslova som cítil ako plyní čas, ten pocit som nikdy predtým nezažil. Bol som veľmi unavený, mal som prepotenú celú uniformu. Toho chlapca a jeho matku som dal odvieť, aby ich zatvorili. Prikázal som, nech im najprv dajú najesť. Stráže na mňa prekvapene pozerali. Ešte nikdy odo mňa nepočuli, že by som dal rozkaz, aby vážnom určeným na likvidáciu či k deportácii dali najesť. No to, čo som videl ma tak vydesilo, že sa bojím. Ten strach mi bráni konať tak, ako som zvyknutý. Čistiť našu ríšsku zem od

podľudí, to bolo jediné, čo som mal robiť. Bol to rozkaz, ktorý vyšiel priamo od vodcu, samotný Hitler mi to prikázal. No teraz som videl veci, ktoré ľudský rozum nedokáže spracovať a prijať. Bol som na mieste, ktoré neviem popísať a videl veci, ktoré nikto nikdy predtým nevidel. Nazrel som za brány reality nášho skutočného sveta. Verte mi, keby ste to zažili, úplne vám to obráti život horé nohami a už nikdy na to nezabudnete. Preto urobím niečo, čo by som si nikdy nepomyslel. Nesplním rozkaz. Musím týchto ľudí, toho chlapca, ktorý ovláda sily z iného sveta dostať od seba čo najďalej aj s tými jeho cigánskymi čarami. Preto teraz uprostred noci sedím v aute a veziem ich k slovenským hraniciam. Keď sme prišli na miesto s vypnutými svetlami, prikázal som im vystúpiť a doviedol som ich na miesto, cez ktoré prejdú na Slovensko a budú v bezpečí. Skôr, než som ich tam odvieďol som si zistil, že odtiaľ zatiaľ Cigánov nedeportujú do koncentračných táborov. Podal som im batoh s jedlom a ukázal na lesík, ktorý je už za hranicami. „Practe sa odtiaľto a už sa tu nikdy neukážte, lebo vás osobne zastrelím!“ Žena sklopila oči a zamrmlala, že sa nikdy nevrátia, lebo nemajú ku komu. No chlapec sa mi pozrel do očí a v jeho očiach som opäť videl to bombami zničené mesto a pocítil mráz, ktorý moje telo pokrýva ľadom. Kým som sa spamätal, boli už za hranicou. No ten pocit, ten hrozný pocit vo mne zostal.

* * *

Spolu s mamou sme putovali neznámou krajinou a vyhýbali sa veľkým mestám, kde by mohli byť vojaci alebo žandári. Nakoniec sme narazili na našich ľudí. Sú trochu iní než my, nemajú kone a nekočujú, žijú za dedinou v drevených domoch. No prijali nás medzi seba. Žijeme biedne, ale žijeme a viem, že prežijeme. Odkiaľ to viem? Niečo vám poviem, ale nehovorte o tom iným ľuďom, aj tak by vám neuverili. Dostal som dar, že vidím veci, ktoré sa ešte len stanú a môžem nazrieť do sveta mŕtvych. Myslím si, že to mám odvtedy, ako ma navštívili starí rodičia a naši mŕtvi predkovia. Oni mi darovali túto schopnosť a ja som ju prijal. Budem s ňou žiť celý život a raz ju tiež odovzdám svojim potomkom. Ľudia vravia o mojej mame, že je bosorka a vie čarovať. No to nie je pravda. Ona nie, ona nie...

Napísal: Braňo Oláh

Bela, Ďula a Mulo

O Belas, Ďulas the o mulo

Príbehy o muloch, duchoch mŕtvych, sa medzi Rómami stále rozprávali a rozprávajú. Tradícia rozprávania takýchto príbehov spojených so smrťou a umieraním je stále živá a odráža duchovný svet Rómov a ich vieru v posmrtný život. Rozpráváním príbehov prejavujú úctu zomrelým, napríklad na vartovaní. Aj tento príbeh mi prednedávnom rozprával jeden môj známy na vartovaní a jemu ho rozprával ešte jeho dedo.

Je sobota skoro ráno a vonku prší. Muzikanti Bela a Ďula sedia doma. Bela hľadá doma trocha tabaku, aby si ušúľal cigaretu. Zvrchu skrine vezme plechovku, kde si odkladá ohorky nedofajčených cigariet, pozrie sa a nič. Plechovka je prázdna. Vedľa skrine zbadá takmer prázdnu fľašu od vína, ktorú tam včera večer odložil, zodvihne ju a vypije to, čo vo fľaši zostalo. Rozhodne sa ísť za Ďulom, aby mu ušúľal cigaretu. Zaklope na dvere Ďulovho domčeka a hneď vojde dnu. Vidí, ako si Ďula z posledného tabaku šúľa cigaretu a napriek tomu mu povie: „Ušúľaj mi cigaretu! Nebuď škrob!“ „A z čoho? Čo nevidíš, že šúľam z posledného,“ odpovie Ďula. „Daj aspoň potiahnuť niekoľko ťukov,“ poprosí ho Bela. Ďula potiahne z cigarety a podá ju Belovi, ten potiahne dvakrát a podá ju naspäť Ďulovi. „V meste sú trhy, vonku leje a my trčíme doma,“ povie nahnevane Bela. „Vydrž trochu, vonku sa vyjasní a pôjdeme,“ upokojuje ho Ďula a podá zvyšok cigarety Belovi. Ten potiahne, otvorí dvere a ohorok zahodí von.

Ďula sa veru nemýlil. Asi po dvoch hodinách prestalo pršať. Vyjasnilo sa. Rómski muzikanti sa oholili, vyčesali a vyobliekali, utekali do mesta na trhy. Tam hrali, kým sa neskončili trhy a potom pokračovali v hraní v miestnej krčme. Hrali pánom, ktorí mulatovali do nálady. Tí im kupovali piť a dávali drobné. K rómskym muzikantom podišiel aj Ďuro, miestny mládenec a požiadal ich, aby teraz zahrli aj miestnym mládencom, ktorí sedeli v druhej časti krčmy. Bela sa ho spýtal: „A love máte?“ a Ďuro odpovedal, že nemajú. „Ak budete mať toľko peňazí ako títo páni, potom vám zahráme!“ posmešne povedal Bela a všetci sa začali smiať. Zahanbení mládenec z krčmy odišli. Čas preletel tak rýchlo, že Bela a Ďula si ani nevšimli, že už je skoro polnoc. Vtom do krčmy vošiel bači Lajoš z Čiech. „A vy čo tu robíte o takom čase?“ spýtali sa ho rómski muzikanti. „Teraz som docestoval z Čiech a idem k sestre Jolane,“ povedal bači Lajoš. „Dajte si s nami niečo, bači,“ povedal Bela a išiel k pultu objednať. Vypili si a potom mu hovorí Ďula: „Tu nás počkajte! Ešte zahráme pánom niekoľko pesničiek a potom spolu pôjdeme domov.“ „Dobre,“ povedal bači Lajoš. Keď Bela a Ďula asi po hodine skončili s hraním, chceli ísť domov, ale bačiho Lajoša nikde. „Nevieš, kde išiel?“ spýtal sa Bela Ďulu. „Neviem,“ odpovedal Ďula. „Nevideli ste toho starého Róma Lajoša, čo tu s nami sedel, kde išiel?“ spýtal sa Bela hostí. „My sme nikoho nevideli,“ odpovedali. „Asi išiel už domov a nepočkal na nás,“ poznamenal Ďula, kúpil dve fľaše vína a pobrali sa domov do osady.

Jedna cesta do osady viedla okolo mosta, po ktorej Rómovia chodili najčastejšie a druhá, ktorá bola oveľa kratšia, viedla okolo cintorína. Naši muzikanti sa vybrali domov tou dlhšou cestou, vedť kto by išiel po polnoci okolo cintorína a zvlášť Rómovia, ktorí sa mŕtvych boja. Radostne, posmelení alkoholom, s plnými vreckami peňazí si naši muzikanti vykračujú smerom k osade, keď oproti nim ide bači Lajoš. „Ta kde ste odišli, bači?“ pýtajú sa ho obaja. „Zabudol som si kúpiť cigarety. Idem do krčmy si ich kúpiť,“ povedal bači Lajoš a pokračoval smerom ku krčme. „My máme cigarety, my vám dáme,“ volali po ňom obaja, ale ba-

či Lajoš išiel ďalej. „Nechaj ho, nech si ide,“ povedal Bela Ďulovi a chceli pokračovať v ceste, ale nemohli sa pohnúť dopredu, iba dozadu. „Čo sa to deje? More!“ spýtal sa so strachom Bela. „Neviem, more, ale asi sa vrátíme za bačim Lajošom,“ povedal Ďula a otočili sa. V diaľke videli bačiho Lajoša ako ide smerom k cintorínu, a tak sa vybrali za ním. „Predsa sa nebudeme báť mŕtvych, veď mŕtvi nám neublížia, iba živí. A aj skôr budeme doma,“ povedal Ďula a ponáhľali sa, čo im nohy stačili, aby dobehli bačiho Lajoša, lenže ten sa im pred očami stratil. Ani nevedeli kedy, a už boli doma v osade.

Zašli ešte k Jolane, Lajošovej sestre. Chceli vínom pohostiť bačiho Lajoša. Boli už asi dve hodiny nad ránom. Zabúchali na dvere Jolany. Zobudili ju a tá sa zľakla. „Kto tam a čo chcete?“ opýtala sa bojazlivým hlasom. „To sme my, Bela a Ďula. Boli sme v meste hrať, kde sme stretli vášho brata Lajoša z Čiech. Išiel do osady pred nami. U vás je?“ opýtal sa Bela. „No ja vám dám, vy prepité mozgy! Nad ránom budiť starých ľudí a utahovať si z nich,“ v duchu si pomyslela. Otvorila dvere, vzala vedro s vodou a oliala ich. Ešte v ten deň Jolana dostala telegram, že jej brat Lajoš včera v Čechách zomrel. Belu a Ďula to veľmi vystrašilo. Ešte viac ich vystrašilo to, keď sa dozvedeli, že mládenec, ktorým v krčme nezahrli a zosmiešnili ich, čakali na nich takmer do rána na moste s palicami v rukách.

* * *

O pripheňibena pal o mule, voďa le mulengre, pes maškar o Roma sojekhvar vakerenas the vakeren. Kaja tradicija phandli le meribnaha hiñi sojekhvar džidži u sikavel le Romengri voďakri luma the lengro pačaviben pre palmeribnaskro dživipen. Kale vakeribnaha sikaven pačic le mulenge, avka sar pro vartišagos. The kada pripheňiben mange načirla vakerlas jekh miro džanlo pro vartišagos u leske oda vakerlas mek leskro papus.

Hin sombat sig tosara u avri del brišind. O lavutara o Belas the o Ďulas bešen khere. O Belas rodel khere sikra bagovos, kaj peske te kerel thuvali. Upral o šifoneris lel tele e šerpeñi, andre savi peske thovkerel o špaki le thuvalendar, dikhel u nič. E šerpeñi hiñi čuči. Paš o šifoneris dikhel maj čučo caklos la moľatar, savo odoj idž rači odthodža, vazdel les, u pijel avri oda so andro caklos ačhifa. Kidel pes avri pal o Ďulas, kaj leske te kerel thuvali. Durkinel pro vudar le Ďulaske u džal andre. Dikhel, sar o Ďulas le ostatne bagovostar peske kerel thuvali u the avka leske phenel: „Ker mange thuvali! Ma av džungalo!“ „U sostar? So nadikhes, hoj kerav le ostatnestar,“ phenel o Ďulas. „An barča pocirdav vajkeci šľuki,“ mangel les o Belas. O Ďulas pocirdel la thuvalatar u podel la le Belaske, oda pocirdel duvar u podel la pale le Ďulaske. „Andro foros o jarmokos, avri del brišind u amen terdžuvas khere,“ phenel cholaha o Belas. „Liker avri sikra, avela avri o kham u džaha,“ bikivľarel les o Ďulas u podel oda so ačhifa la thuvalatar le Belaske. Oda pocirdel, phundravel o vudar u agor čhivel avri.

Le Ďulas sas čačipen. Vaj pal o duj ori pr' ačhifa o brišind. Avľa avri o kham. O romane lavutara peske langarde o muja, uchande pes the urde upre, denašenas andro foros pro jarmokos. Odoj bašavenas, medik na agorisalila o jarmokos u palis bašavenas dureder andre gavutñi karčma. Bašavenas le rajenge, save mulatinenas andro lošaňiben. Ola lenge cinavkerenas te pijel the denas len churde. Kijo romane lavutara avľa the o Ďuris, gavutno raklo u mangľa len, kaj akana te bašaven the le gavutne raklenge, save bešenas andre karčma avrether. O Belas pes lestar phučľas: „U hin tumen love?“ u o Ďuris palephendža hoj na-

Ilustrácia z pixabay.com

ne len. „Te tumen ela ajci love sar kalen rajen, palis tumenge bašavaha!“ asabnaha phendža o Belas u savore chudne te asal. O ladžandutne rakle andal karčma gele avri. O idejos pregeľa avka sig, hoj o Belas the o Ďulas aňi nadikhle, hoj imar hin maj jepaš rat. Andr'oda andre karčma avľa o kakus Lajošis pal o Čechi. „U tumen so adaj keren andre kajso idejos?“ phučhle lestar o romane lavutara. „Akana avľom pal o Čechi u džav ke pheñ ke Jolana,“ phendža o kakus Lajošis. „Den peske amenca vareso, kaku,“ phendža o Belas u geľa kijo pultos te mangel. Pile peske u palis leske phenel o Ďulas: „Kadaj amen užaren! Mek bašavaha le rajenge vajkeci giľa u palis jekhetane džaha khere.“ „Mištes,“ phendža o kakus Lajošis. Sar o Belas the o Ďulas vaj pal jekh ora dobašade, kamle te džal khere, kajča o kakus Lajošis ñikhaj. „Nadžanes, kaj geľa?“ phučľa o Belas le Ďulastar. „Nadžanav,“ palephendža o Ďulas. „Nadikhľan kole phures romes le Lajošis, so kadaj amenca bešelas, kaj geľa?“ phučľa pes o Belas le nipendar. „Amen ñikas nadikhľam,“ palephende. „Talam geľa imar khere u naužardža pre amende,“ phendža o Ďulas, cindža duj cakli mol u kidne pes khere andre osada.

Jekhe drom andre osada ľidžalas pašal o phurd, pal savo o Roma phirenas nekbuter u dujto, savo sas o buter charneder, ľidžalas pašal e mulaňi bar. Amare lavutara pes kidne khere ole džindžardone dromeħa, se ko gefahas pal jepaš rat pašal e mulaňi bar u mek o Roma, save pes le mulendar daran. Lošandones, matore, le pherdo lovenca andro žebi peske amare lavutara džan kije osada, sar kija lende džal o kakus Lajošis. „Ta kaj tumen gelan, kaku?“ phučen lestar so duj džene. „Bisterdžom te cinel thuvale. Džav andre karčma len te cinel,“ phendža o kakus Lajošis u džalas dureder le dromeħa kije karčma. „Amen hin thuvale,

amen daha tumen,“ vičhinenas pre leste so- dujdzene, kajča o kakus Lajošis džalas dureder. „Muk les, mi džal peske,“ phendža o Belas le Ďulaske u kamle te džal dureder le dromeħa, kajča našti pes čalade anglal, ča palal. „So ´da pes kerel? More!“ phučel pes la daraha o Belas. „Nadžanav, more, kajča talam pes visaraha pal o kakus Lajošis,“ phendža o Ďulas u visarde pes. Dural dikhle le kakus Lajošis sar džal le dromeħa kije mulaňi bar, u avka pes kidne pal leste. „Se nadaraha pes le mulendar, se o mule amen nič nakerna, ča o džide. U the sigeder avaha khere,“ phendža o Ďulas u sidžarenas, so mište o pindre naphagerde, kaj te dochuden le kakus Lajošis, kajča oda anglo jakha lenge našľila. Aňi nadžanle, kana u imar sas khere andre osada.

Gele mek pal e Jolana, le Lajošiskri pheñ. Kamle la moľaha te del pačiv le kakus Lajošis. Sas imar vaj duj ori pre tosarate. Durkinde pro vudar la Jolanake. Uštade la u oja darandžila. „Ko odoj u so kamen?“ phučľa pes daraha. „Oda sam amen, o Belas the o Ďulas. Samas andro foros te bašavel, kaj arakhľam tumare phrales le Lajošis pal o Čechi. Geľa andre osada anglal amende. Ke tumende hino?“ phučľa pes o Belas. „No me tumen dava, tumen prepile godža! Pre tosarate te uštavel le phure manušen u te kerel lendar pheras,“ andre vodži peske gondolindža. Phundradža o vudar, iľa o vedros le paňeha u čhidža pre lende. Mek oda džives avľa la Jolana telegramos, hoj lakro phral o Lajošis idž pro Čechi mula. Le Belas the le Ďulas kada chiros bares avri daradža. Mek buter len avri daradža oda, sar pes došunde, hoj o rakle savenge andre karčma nabašade u ande len avri pro čuša-gos, užarenas pre lende maj dži tosara pro phurd le pacenca andro vasta.

Napísal a preložil Igor Dužda

Rómovia v umení – výstava fotografií

Fotografia je jedným z médií výtvarného umenia. Zobrazenie Rómov vo fotografiách je súčasťou nielen zbierkových inštitúcií – galérií alebo vydaných publikácií, v súčasnosti je bežné aj v ťažko kontrolovateľnom digitálnom svete.

O obsahu jednotlivých fotografií a pohľade niektorých autorov na Rómov môžeme polemizovať.

Ak sa pozrieme na stránku webumenia.sk, nájdeme tam niekoľko kolekcií od fotografov ako Ján Cifra či Tibor Huszár. Fotografie vyhladáme pod kľúčovým slovom Cigáni. Označenie doby. Ak budeme hľadať pod slovom Rómovia, nájdeme fotografie Imricha Emanuela Rotha z obdobia rokov 1854 až 1870, Jozefa Kolarčíka-Fintického z obdobia po roku 1930.

A potom tu máme fotografie, na ktorých síce sú Rómovia, ale systém ich pod týmto kľúčovým slovom nevyhľadá, lebo ho tam nikto nevložil. Ide o práce Šymona Klimana z kolekcie Krásni ľudia / Beautiful People, ktorými zobrazuje Rómov na portrétoch fotografiách v slávnostnom oblečení.

Chýba rómsky pohľad

Fotografi zachytávajú Rómov zo svojho pohľadu a videnia. Rovnako prezentujú dobu a prostredie, v ktorom sú Rómovia ako objekty zaznamenaní.

Rómov – fotografov je veľmi málo. Chýba nám náš (rómsky) pohľad cez objektív na samých seba (Rómov). Možno by sme nehľadali prostredie rómskych osád, polonahé ufúľané deti žijúce v absolútnej chudobe či rómske ženy a mužov nečinne sediacich pred chatrčou. Možno by sme sa snažili samých seba prezentovať bez hľadania exkluzivity rómskej osady.

Keď v septembri 2021 navštívil Luník IX Svätý Otec, rómske deti dostali do rúk jednorazové fotoaparáty. Výstava Amaro papežis (Náš pápež) ukazuje pohľad rómskych detí z Luníka na samých seba, na život na tomto sídlisku, ale aj zákulisie návštevy pápeža. Čo na fotografiách týchto detí vidím ja? Sú to dve veci: bežný život ich rovesníkov a smutnejšiu časť života a samotného podujatia – policajtov, ktorí „strážia“. Pútnikov? Alebo koho?

Ten rómsky pohľad na samých seba nám chýba a veľa by nám (aj vám) mohol povedať.

Moja cesta k fotografii

Hlavná časť mojej práce v dokumentačno-informačnom centre rómskej kultúry, ktoré je oddelením Štátnej vedeckej knižnice v Prešove a zároveň celoslovenským odborným pracoviskom, je vedenie spomienkových rozhovorov s predstaviteľmi z oblasti umenia. Rozhovory vznikajú primárne ako audiovizuálne záznamy. Sekundárnym výstupom je fotografia, ktorá mala od roku 2013 do roku 2019 hlavne dokumentačný charakter nami vykonávanej práce.

Ak máte v rukách fotoaparát a počúvate respondenta, vždy niečo cvaknete. Keď hovorí, niečo ukazuje, niečo vytvára (remeselník/výtvarník/hudobník). Vtedy nemáte čas príliš riešiť všetky tie potrebné technické zručnosti ako clona alebo čas a snažíte sa zachytiť daný moment, atmosféru, emóciu.

Za vyše desať rokov vzniklo niekoľko tisíc digitálnych fotografií, ktoré ukazujú Rómov a Rómky z oblasti umenia. Postupne sa tieto fotografie dostávajú aj na verejnosť – či už ako digitálne kultúrne objekty zverejnené na webe knižnice alebo v edičnej činnosti.

Rómsky pohľad na seba

V roku 2022 vychádza v Štátnej vedeckej knižnici v Prešove fotografická kniha v rómskom jazyku s názvom Keriben, kumštos u Roma (Remeslá, umenie a Rómovia). V knihe vychádzajú moje fotografie vytvorené v rokoch 2013 až 2021.

V roku 2023 vznikli ďalšie snímky a spolu s výberom z archívnych fotografií som pripravil výstavu s názvom Rómovia v umení. Inštaláciu výstavy, vznik nových fotografií a výber z archívov som realizoval s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín Slovenskej republiky.

Výstava je dostupná v priestoroch Štátnej vedeckej knižnice v Prešove, ne verím, že v roku 2024 bude putovať aj po Slovensku.

Prostredníctvom výstavy budete môcť spoznať môj pohľad na Rómov cez objektív.

Roman Čonka

♦ Bartošovci (2013)

♦ Cigánski diabli (2013)

♦ Arnold Sási (2023)

♦ Kvetoslava Podhradská (2023)

♦ Bronislava Cicková (2023)

♦ Petra Cicková (2023)

www.phabaj.sk

Archív Romano nevo lil online realizujeme s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín SR

ISSN 1338-3027

Rómsky nový list – nezávislé kultúrno-spoločenské noviny Rómov na Slovensku od roku 1993 do augusta 2008 viedla Daniela Hivešová-Šilanová, ktorá sa rozhodujúcou mierou prispela k ich udržaniu a rozvoju.
Vydavateľ: Združenie JEKHE TANE-SPOLU, sídlo združenia: Jarková 4, 080 01 Prešov, sídlo redakcie a poštová adresa: Tkáčska 2, 080 01 Prešov, e-mail: zdruzeniejekhetane@gmail.com, www.jekhetane-spolu.net,
šéfredaktor: R. Čonka. Jazyková korektorka: I. Durinová. Redakcia: R. Čonka, E. Godlová, J. Gáborová Kroková, D. Obšasníková, B. Oláh, I. Durinová.
Preklady do rómskeho jazyka: Erika Godlová, Stanislav Cina. Ilustrácie: J. Fečo, J. G. Mandel, Š. Bottová. Sadzba: Martin Hajduk. Tlač: Rotaprint Košice.
Náklad: 2000 ks. Evidenčné číslo 375/08. Objednávky novín prijíma redakcia. Nevyžiadané rukopisy a fotografie nevraciam. Redakcia si vyhradzuje právo krátenia, jazykovej a stylistickej úpravy príspevkov čitateľov.
♦ Uverejnené názory sa nemusia zhodovať so stanoviskom redakcie ♦ Vydanie 3 čísel novín je realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín v roku 2023.
Uzávierka čísla / Dátum vydania: 15. 12. 2023 / 20. 12. 2023. Obnovu technologického vybavenia na vydávanie novín podporilo Ministerstvo vnútra SR, Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity.
Za obsah projektu zodpovedá výlučne občianske združenie Jekhetane-Spolu ♦

